

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Katedra geografie

Bc. Radek POLEDNÍČEK

**VLIV ŽIDOVSKÉ MINORITY NA SOCIOEKONOMICKÝ
ROZVOJ NA MORAVĚ: PŘÍPADOVÁ STUDIE PROSTĚJOVA**

**Jewish minority and its influence on socioeconomic development in
Moravia: the case study of Prostějov**

Diplomová práce

v oboru

Regionální geografie

Vedoucí práce: RNDr. Pavel PTÁČEK, Ph.D.

Olomouc 2013

Bibliografický záznam

Autor (osobní číslo): Bc. Radek Poledníček (R100212)

Studijní obor: Regionální geografie

Název práce: Vliv židovské minority na socioekonomický rozvoj na Moravě: případová studie Prostějova

Title of thesis: Jewish minority and its influence on socioeconomic development in Moravia: the case study of Prostějov

Vedoucí práce: RNDr. Pavel Ptáček, Ph.D.

Rozsah práce: 98 stran, 3 vázané přílohy

Abstrakt: Analýza historických souvislostí osídlení a rozvoje židovské minority zejména v 19. a první polovině 20. století poukazuje na ovlivnění Prostějova ve svém rozvoji a zaměření průmyslu. Výsledkem je vybudování oděvního průmyslu, který byl nejdůležitějším zaměstnáním v tomto městě i okolí. Tragédie 2. světové války a následné zabavení majetku znárodněním způsobila odliv Židů bez jakékoliv další vazby na město.

Klíčová slova: socioekonomický rozvoj, Židé, ghetto, Prostějov, oděvní průmysl

Abstract: The Analysis of a historical context of settlement and development of the Jewish minority in particular in the 19th century and the first half of the 20th century points to influencing of the Prostějov, its development and focus of industry. The result is the emergence of the clothing industry, which was the most important job in the city and surrounding area. The tragedy of World War II and the subsequent nationalization, confiscation of assets caused the outflow of Jews without any ties to this city.

Keywords: socioeconomic development, Jews, ghetto, Prostějov, clothing industry

Tímto prohlašuji, že jsem zadanou diplomovou práci vypracoval samostatně pod vedením RNDr. Pavla Ptáčka, Ph.D., a uvedl jsem všechnu použitou literaturu, prameny i jiné zdroje použité při tvorbě diplomové práce.

V Olomouci dne 20. 4. 2013

.....
Radek Poledníček

Chtěl bych zde poděkovat především lidem, kteří se podíleli na vedení práce a umožnili tak vzniku této diplomové práce. Jsou to: vedoucí práce RNDr. Pavel Ptáček, Ph.D., z Univerzity Palackého v Olomouci, dlouholetá rodinná přítelkyně Maud Michal Beerová, židovská rodačka z Prostějova, která byla mou inspirací k napsání této práce.

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Přírodovědecká fakulta
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Radek POLEDNÍČEK**
Osobní číslo: **R100212**
Studijní program: **N1301 Geografie**
Studijní obor: **Regionální geografie**
Název tématu: **Vliv židovské minority na socioekonomický rozvoj na
Moravě: případová studie Prostějova**
Zadávací katedra: **Katedra geografie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem magisterské práce je zhodnotit význam židovské menšiny na ekonomický, sociální a urbanistický rozvoj na Moravě a především na město Prostějov. Bude zkoumána historie židovského osídlení na Moravě, její vývoj, zapojení do ekonomického rozvoje města a Moravy (v kterých odvětvích se jejich kapitál a kontakty především uplatnily), na jejich postupnou společenskou emancipaci a zapojení do života společnosti. Budou zdůrazněny prostorové a ekonomické vazby židovské komunity v rámci širšího prostorového kontextu, ale i jejich význam pro urbanistický rozvoj města. Také bude zhodnocen i jejich význam pro současný vývoj ekonomické a urbanistické struktury města potenciál dalšího využití.

Struktura práce:

1. Úvod a cíle práce
2. Historie osídlování židů na Moravě
3. Židovská menšina v Prostějově
  - 3.1. Populační a urbanistický vývoj židovského ghetta
  - 3.2. Kulturní přínos židovské menšiny (synagogy, hřbitovy, osobnosti)
4. Ekonomický přínos židovské menšiny
5. Holocaust
6. Židovská menšina po 2. světové válce
7. Židovská menšina po roce 1989
8. Současný potenciál kulturního a socioekonomického dědictví židovské komunity v Prostějově
9. Závěr
10. Shrnutí - summary, klíčová slova - key words (v českém a anglickém jazyce)

Magisterská práce bude zpracována v těchto kontrolovaných etapách:

- rešerše literárních pramenů: listopad 2010 - únor 2011
- kapitola č. 2 až 4: únor 2011 - červen 2011
- kapitoly č. 5 až 6: červen 2011 - září 2011
- kapitoly č. 7 až 9: září 2011 - duben 2012

Rozsah grafických prací: text a rozšiřující přílohy: fotodokumentace, grafy, tabulky.

Rozsah průvodní zprávy: 20-22 000 textu včetně 1 strany anglického resumé + DP v elektronické podobě

Rozsah grafických prací: Podle potřeb zadání
Rozsah pracovní zprávy: 20 000 - 24 000 slov
Forma zpracování diplomové práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

BÁRTKOVÁ, Hana. Zmizelá Morava : Prostějov. 1. vyd. Praha : Ladislav Horáček - Paseka, 2007. 64 s. ISBN 978-80-7185-854-6.

ELIÁŠ, Bohuslav. Několik poznámek k historii prostějovského židovského města a rodu Husserlů. In MAREK, Pavel. O Edmundu Husserlovi : Sborník referátů přednesených na semináři Muzea Prostějovska 18. dubna 1991. Prostějov : Muzeum Prostějovska, 1991. s. 170. ISBN 80-900106-2-8.

KLENOVSKÝ, Jaroslav. Židovské město v Prostějově. 1. vyd. Velké Meziříčí : Jaroslav Hruza - Rychlotisk, 1997. 63 s. ISBN 80-900106-8-7.

MARTIN, Bernd; SCHULIN, Ernst. Židovská menšina v dějinách. Olomouc : Votobia, 1997. 354 s. ISBN 80-7198-311-X.

SOLDÁN, Ladislav. Génius židovství a líc i rub české národní povahy : Několik postřehů. In MAREK, Pavel. O Edmundu Husserlovi : Sborník referátů přednesených na semináři Muzea Prostějovska 18. dubna 1991. Prostějov : Muzeum Prostějovska, 1991. s. 170. ISBN 80-900106-2-8.

SOMMER, Karel; GÍMEŠ, Emil. Z dějin oděvního průmyslu na Prostějovsku. 1. vyd. Brno : Grafia, 1970. 321 s.

Vedoucí diplomové práce: RNDr. Pavel Ptáček, Ph.D.
Katedra geografie

Datum zadání diplomové práce: 30. listopadu 2010

Termín odevzdání diplomové práce: 10. dubna 2012

L.S.

Prof. RNDr. Juraj Ševčík, Ph.D.
děkan

Doc. RNDr. Zdeněk Szczyrba, Ph.D.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 30. listopadu 2010

OBSAH

1. ÚVOD.....	9
2. CÍLE PRÁCE.....	10
3. METODIKA PRÁCE A POUŽITÉ ZDROJE.....	11
4. HISTORIE OSÍDLOVÁNÍ ŽIDŮ NA MORAVĚ.....	14
4.1. Počátky osídlování českých zemí židovskými obyvateli.....	14
4.2. Tereziánská doba a její vliv na židovství.....	18
4.3. Období rostoucího antisemitismu.....	19
5. ŽIDOVSKÁ MENŠINA V PROSTĚJOVĚ.....	22
5.1. Populační a urbanistický vývoj židovského ghetta.....	22
6. KULTURNÍ PŘÍNOS ŽIDOVSKÉ MENŠINY V PROSTĚJOVĚ.....	33
6.1. Synagogy.....	33
6.2. Židovské hřbitovy.....	40
6.3. Osobnosti.....	45
7. EKONOMICKÝ PŘÍNOS ŽIDOVSKÉ MENŠINY.....	52
7.1. Historický vývoj židovských ekonomických aktivit.....	52
7.2. Počátky manufakturní výroby oděvů.....	54
7.3. Konfekční průmysl.....	61
7.4. Další židovské ekonomické aktivity.....	71
8. HOLOCAUST V PROSTĚJOVĚ.....	74
8.1. Omezení a osudy prostějovských židů za války.....	75
8.2. Druhá světová válka v oděvním průmyslu.....	79
9. ŽIDOVSKÁ MENŠINA PO 2. SVĚTOVÉ VÁLCE.....	82
9.1. Asanace prostějovského ghetta.....	83
9.2. Oděvní výroba po „osvobození“.....	84
10. ŽIDOVSKÝ POTENCIÁL PO ROCE 1989.....	87
11. SOUČASNÝ POTENCIÁL KULTURNÍHO A SOCIOEKONOMICKÉHO DĚDICTVÍ ŽIDOVSKÉ KOMUNITY V PROSTĚJOVĚ.....	89
11.1. Muzeum a dlouhodobá židovská expozice.....	90
11.2. Vizualizace zmizelé části Školní ulice.....	92
12. ZÁVĚR.....	93
13. SUMMARY.....	94
14. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	95
15. PŘÍLOHY.....	98

1. ÚVOD

Na světě neexistuje mnoho menšin, které svým útlakem od prapočátků nakonec dosáhli toho, po čem desítky generací toužily. Jednou z nich jsou Židé. Národ, utiskovaný i v nejznámější knize světa – Bibli, který získal svou nezávislost, obhájil svoji suverenitu a vytvořil teprve až v minulém století konečně svůj stát - Izrael.

Poměry se mění, lidé a společnost se vyvíjí a to dává podnět k jistému uvědomění. Jsou to lidé, co byli součástí po mnoha staletí mnohých měst na světě, jejichž činy ovlivnily jejich rozvoj po kulturní, ekonomické či společenské stránce. Již od narození jsem slýchal spojitost mého rodného města Prostějova s židovskou komunitou. Na první pohled mnoho židovského zde nevidíte, ale pohled v historickém kontextu nám ukáže, že opak je pravdou.

2. CÍLE PRÁCE

Cílem magisterské práce je zhodnotit význam židovské menšiny na ekonomický, sociální a urbánní rozvoj na Moravě a především na město Prostějov. Bude zkoumána historie židovského osídlení na Moravě, její vývoj, zapojení do ekonomického rozvoje města a Moravy (v kterých odvětvích se jejich kapitál a kontakty především uplatnily), na jejich postupnou společenskou emancipaci a zapojení do života společnosti.

Budou zdůrazněny prostorové a ekonomické vazby židovské komunity v rámci širšího prostorového kontextu, ale i jejich význam pro urbanistický rozvoj města. Také bude zhodnocen i jejich význam pro současný vývoj ekonomické a urbanistické struktury města potenciál dalšího využití.

Podstatným zaměřením práce je ucelení informací ohledně Židů ve městě od středověku po jejich nejvýznamnější období 19. a počátku 20. století. Identifikace jednotlivých průlomových okamžiků v historii města s důrazem na spojení ekonomických a kulturních aktivit židovských osobností. Vysvětlení poklesu vlivu Židů v současném dění Prostějova v závislosti na holocaustu a poválečném politickém uspořádání.

3. METODIKA PRÁCE A POUŽITÉ ZDROJE

Zhodnocení základní literatury

K tématu práce se dá nalézt literatura zaměřená převážně na dějiny židovstva v českých zemích. Všeobecnější pohled na historický kontext židovské menšiny v českých zemích s důrazem na Moravu jsem využil v kapitole o historii osídlování Židů na Moravě, kde jsem čerpal z příspěvku *Židovské obce na Moravě* (MARADA, 1995) v publikaci *Židé a Morava: Sborník příspěvků z konference konané v říjnu 1994 v Kroměříži*. Autor zde uceleně popisuje situaci a vývoj židovských obyvatel během staletí. Jejich migrační toky, omezení nejrůznějšími zákony a růst či stagnaci v židovských náboženských obcích. Začátek kapitoly jsem doplnil o všeobecnější pohled publikace *Židovská menšina v dějinách* (MARTIN a SCHULIN, 1997), která je zaměřená na Židy z globálního hlediska a to z historického kontextu s důrazem zejména na evropské židovské dějiny.

Stěžejní literaturou pro celou diplomovou práci je *Židovské město v Prostějově* (KLENOVSKÝ, 1997). Autor zde podává ucelený pohled na veškeré aspekty, které se Židů ve městě týkaly. V mnohém tak výrazně pomohla vytvoření kapitol zaměřených například na historický vývoj osídlení města židovskou minoritou, její měnící se postavení v rámci města Prostějova, včetně restrikcí, které je provázeli celé generace. Publikace zde podrobně popisuje vznik prostějovského židovského ghetta, včetně kulturního ovlivnění v podobě budování synagog, židovských hřbitovů a významných osobností, jež se ve městě narodily. Tyto informace byly rovněž využity při tvorbě práce. Detailní architektonické popisy významných židovských staveb nám pomůžou si lépe představit důležitost vytváření kulturní vazby nejen mezi židovskými obyvateli navzájem, ale i spojení s městem a ostatními obyvateli. Vše je doplněno dobovými fotografiemi, využívané rovněž v této diplomové práci. Příspěvek s názvem *Prostějovské ghetto, jeho vzestup - soumrak – zánik* ve sborníku *Židé a Morava: Sborník příspěvků z konference konané v říjnu 1994 v Kroměříži* (Peterka 1995) spolu s dílem *Vývoj a soumrak „Hanáckého Jeruzaléma“* ve sborníku *Prostějov a jeho místo v dějinách Moravy: Výbor příspěvků z vědecké konf. Prostějov 24. a 25. dubna 1990* (Peterka 1994), jejichž společný autor se podrobně zaměřil na některá zmíněná témata, byly využity k dalšímu rozšíření informací z historického hlediska židovských obyvatel a jejich kulturního a socioekonomického ovlivnění města Prostějova, důvody vzestupu a

zániku židovského obyvatelstva. Jedno z nejnovějších děl poskytujících informace o prostějovských Židech je *Zmizelá Morava: Prostějov* (BÁRTKOVÁ, 2007), kde autorka pojednává o nejdůležitějších momentech historické spjitosti této minority s městem. Při vytváření zmíněné publikace čerpala z rozvinutějších zdrojů, které jsem uvedl jako stěžejní pro diplomovou práci, což bylo důvodem, že jsem z tohoto díla nečerpal informace, ale pouze se stala doplněním o vybrané snímky stejně tak jako publikace *Židovské památky v Čechách a na Moravě* (FIEDLER, 1992). Téma židovských významných osobností jsem rozvinul aktuální publikací *Osobnosti Prostějovska* (CYDLÍK, 2012), kde nalezneme mnoho známých rodáků města Prostějova, mezi nimiž lze nalézt i pár nejznámějších židovských jmen. Část věnovaná Edmundu Husserlovi byla vytvořena z díla pod záštitou Univerzity Palackého v Olomouci *Edmund Husserl a jeho filosofie* (BLECHA, 2011), kde se autor věnuje životu Edmunda Husserla a jeho filosofie. Dále tyto informace byly doplněny o zajímavosti z příspěvku *Několik poznámek k historii prostějovského židovského města a rodu Husserlů* ve sborníku *O Edmundu Husserlovi: Sborník referátů přednesených na semináři Muzea Prostějovska 18. dubna 1991.* (ELIÁŠ, 1991). Vybrané snímky z doby existence židovské minority v Prostějově byly doplněny ze sbírky vydaných fotografií pod jménem *Prostějov ve fotografiích Václava Ševčíka* (ŠEVČÍK, 2010), jejichž autor představuje významnou osobnost v zachycování života města a jeho obyvatel na fotoaparát.

Socioekonomická část byla záměrně zaměřena zejména na oděvní průmysl, jenž byl vždy v Prostějově tradiční a je s ním spjat právě díky židovské minoritě, která ve městě byla. Publikace od autorů Klenovského a Peterky jsem doplnil o pohled odbornějších znalostí této problematiky z díla *Z dějin oděvního průmyslu na Prostějovsku* (SOMMER a GÍMEŠ, 1970). Dvojice autorů, ovlivněná bohužel totalitním pohledem na historické skutečnosti, však velmi podrobně popisuje vývoj stěžejního zaměření průmyslu města. Mnohé podrobnosti tak pomohly vzniknout pochopení těsnějších vazeb Židů se vznikem konfekčního zaměření města. Pohled na dobu vzniku konfekčního průmyslu doplňuje *Příspěvek k dějinám prostějovského konfekčního průmyslu* (HEILIG, 1928), kde autor je židovského původu přímo z Prostějova. Doplňuje tak i mnohá statistická data pro lepší představu důležitosti výroby oděvů ve městě a okolí. V této kapitole jsou i zahrnuty informace z příspěvku *Prostějov – město oděvnictví* ve sborníku *Prostějov a jeho místo v dějinách Moravy:*

Výbor příspěvků z vědecké konf. Prostějov 24. a 25. dubna 1990 (BENDA, 1994). Rozšíření o vzniku známých i méně známých firem poskytlo dílo *Prostějovské firemní veduty* (ROHÁČKOVÁ, 2008), která je bohatě ilustrovaná a přináší i znalosti ohledně osudů prostějovských továren.

Období konce židovské minority v Prostějově kvůli tragedii 2. světové války jsem spolu s publikacemi autora Peterky doplnil dalšími informacemi o holocaustu ve městě z příspěvku *Pátrání po "zmizelých sousedech" v Prostějově* ve sborníku *Židé a Morava: sborník z konference konané v muzeu Kroměřížska 15. listopadu 2006* (DOKOUPILOVÁ, 2007). Zde se dočteme o osudech transportovaných Židů do Terezína, i o těch, kteří se zachránili útekem a kam po válce z Prostějova odešli. Pohled očima židovského obyvatele během utiskované doby v Prostějově nám podává publikace *Co oheň nespálil* (BEEROVÁ, 2005). Autorka zde píše o svém mládí a utrpení, které ji a mnoha dalším Židům holocaust přinesl. Období od konce války po současnou dobu nám uvádí mnoho ze zmíněné literatury, které byly v této diplomové práci využity.

Elektronické zdroje dat byly použity z důvodu informací historického odkazu židovské minority a jejího kontextu s městem prostřednictvím expozic Muzea Prostějovska v Prostějově se zaměřením na židovské ghetto a na slavného prostějovského rodáka Edmunda Husserla. Tyto informace o zmíněných expozicích lze zjistit právě na jejich stránkách.

Konzultace

a) Maud Michal Beerová

Prostějovská rodačka židovského původu, žijící v Tel Avivu, je jednou z přeživších násilných útrap holocaustu a autorkou zmiňované knihy *Co oheň nespálil*. Korespondencí pomocí e-mailu jsem byl odkázán na nejrůznější data. Byly mi poskytnuty i informace, na které si Maud svou skvělou paměť a zájmem o připomínání toho, co by se nemělo už nikdy opakovat, vzpomněla.

b) Ivan Čech

Kulturní pracovník z Magistrátu statutárního města Prostějova, který se mimo jiné zabývá i spojitostí Židů s městem Prostějov. Pomohl tak dílu svými zjištěnými daty.

4. HISTORIE OSÍDLOVÁNÍ ŽIDŮ NA MORAVĚ

Židovské dějiny v Evropě jsou historickou odezvou dokonalého příkladu problematického vztahu majoritní společnosti k etnické, náboženské a společenské menšině. Židé tvořili v jednotlivých evropských zemích vždy určitou menšinu, která díky své izolovanosti, důrazem na dodržování tradic a náboženských předpisů, vytvářela svým způsobem „stát ve státě“. Tito lidé budili svou odlišností pozornost i podezření, což bylo v průběhu času důvodem k vymezení jejich minoritního postavení ve společnosti různými edikty a zvláštními zákony.

Dějiny Židů v evropských zemích probíhaly ve znamení rezignace i útěků, pronásledování i relativního poklidu pod ochranou králů a knížat, udělování zvláštních privilegií i zvláštních daní, asimilace i touhy po národním sebeurčení. Jedná se o menšinu, která byla těžce zkoušena a jejíž utrpení vyvrcholilo v době druhé světové války. (MARTIN a SCHULIN, 1997, [12])

4.1. Počátky osídlování českých zemí židovskými obyvateli

V celé naší tisícileté historii sehrálo židovské obyvatelstvo v našich zemích významnou roli. Přestože Židé žili po dlouhá staletí v postavení značně diskriminované náboženské menšiny a byli téměř vyloučeni ze života tehdejší společnosti, ovlivňovali velmi důležitým způsobem ekonomiku země. Uchovali si tak jedinečnou svébytnost vlastní kultury i náboženství, které nadále rozvíjeli a po dosažení relativní občanské rovnoprávnosti vyniklo mnoho příslušníků židovských obcí na poli vědy, techniky, politiky, umění a v mnoha dalších oblastech našeho společenského života. V historickém vývoji korunních zemí českého státu s sebou nesly určité odlišnosti, které měnily postavení jednotlivých židovských obcí, přičemž vynikly některé specifické rysy ve vývoji židovských obcí na Moravě oproti situaci v Čechách. Tyto rozdíly byly patrné až do dob relativně nedávných.

Středověké dějiny židovských obyvatel v Čechách a na Moravě jsou si velmi podobné. K důležitějším rozdílům dochází však až na samotném konci této epochy a to v souvislosti s vypovězením Židů z moravských královských měst. Vlastní počátky

židovského osídlení našich zemí nelze zcela přesně doložit, jisté je ovšem to, že židovští obchodníci navštěvovali naše země již v období Velkomoravské říše, jak potvrzují písemné zmínky z počátku 10. století. K usazování židovského obyvatelstva u nás a ke vzniku židovských obcí dochází zřejmě až během 11. – 13. století. Tou nejvýznamnější a nejpočetnější se stala obec pražská, která byla dokonce i jedním z nejdůležitějších středisek židovské kultury v Evropě. V počátečních fázích existence českého státu bylo postavení židovského obyvatelstva ještě relativně příznivé. Židé si mohli nejen svobodně zvolit místo pobytu, mohli vlastnit dokonce i půdu, vykonávat různá povolání a někteří z nich zastávali i významné funkce v tehdejší státní správě. Bohužel s upevněním státní moci dochází k přísnějšímu vymezení postavení židovského obyvatelstva ve společnosti. Židé se nakonec stali jen trpěným elementem s omezenými právy, byli vyloučeni z výkonu většiny povolání, z držby nemovitého majetku s výjimkou vlastních domů v židovských čtvrtích, které se staly nuceným místem jejich trvalého pobytu. Jako tzv. *servi camerae regiae* pak podléhali přímo panovníkově pravomoci. Panovník tak získal v Židech stálý zdroj příjmů, plynoucích jednak ze stálých židovských daní, jednak v případě potřeby i z vynucených půjček. Židé tak měli jen jistou záruku královské ochrany v případě ohrožení, nezáleželo se jednalo jen o ochranu hypotetickou, která závisela na momentální ekonomické a politické situaci a na postoji společnosti vůči nim. Tak se v dějinách židovských obcí střídala období příznivější, kdy získávali Židé výhody a privilegia, s obdobími vyhroceného nepřátelství a pogromů.

Počet obyvatel židovských obcí v našich zemích se ve středověku zvyšoval zejména o uprchlíky ze západní Evropy, kde v některých oblastech v období křížových výprav začalo barbarské pronásledování Židů, které bylo motivované náboženskou nesnášenlivostí, zjištěnými důvody i různými předsudky a pověrami. Z některých zemí byli Židé úplně vypovězeni, v jiných byly židovské obce vypleněny nebo dokonce až vyvražděny. Bohužel tyto jevy pronikly i do našich zemí, kde došlo k řadě pogromů i k pokusům o vyhnání Židů z měst (zvláště těžce byla několikrát postižena největší česká židovská obec - obec pražská), přesto však zůstaly podmínky v českém státě pro židovské obyvatelstvo příznivější, než tomu bylo v některých západoevropských zemích. Podmínky se změnily po nástupu Albrechta II. Habsburského na český trůn v letech 1437 – 1439. Ve dvacátých letech zmíněného období totiž získal správu nad Moravou a roku 1426 vypověděl židovské obyvatelstvo z Jihlavy. V nepřátelské politice

vůči této minoritní komunitě pokračoval i Albrechtův syn Ladislav Pohrobek, který v roce 1454 vypověděl Židy ze všech moravských královských měst. Tato událost radikálně ovlivnila většinu židovské populace Moravy a změnila tak charakter židovského osídlení v zemi. Vypovězení Židé se uchýlovali buď do jiných židovských obcí, existujících již dříve ve střediscích feudálních panství, nebo se se svolením vrchnosti usazovali v ostatních poddanských městech, kde dosud židovské osídlení neexistovalo, a vytvářeli tak základy pro vznik řady nových židovských obcí, nebo opustili Moravu a hledali uplatnění v cizině. Tento důležitý mezník ovlivnil vznik početné židovské komunity v Prostějově.

Ani první polovina 16. století nebyla zrovna pro židovské obyvatelstvo nejpříznivějším obdobím. Početní růst příslušníků židovských obcí i hospodářský vývoj v zemi vedl židovské obyvatelstvo k podnikání i v jiných oblastech, než bylo dosud převažující a tradiční finančnictví, zejména k pronikání do obchodu se zbožím a také do řemeslné výroby. Tak docházelo ke střetům s křesťanskou konkurencí, k posilování protizidovských nálad a ke snahám o přijetí administrativních opatření ve prospěch křesťanských obchodníků a řemeslníků, ústících nakonec v úsilí o vypovězení všech židovských obyvatel ze země. Tyto snahy byly samozřejmě nejvíce patrné v Praze, kde působila nejpočetnější a z hospodářského hlediska nejvlivnější židovská obec v českém království. Požár Malé Strany 2. června 1541 a vynucené přiznání zajatých Židů ke špionáži ve prospěch Turků se staly záminkami k vypovězení Židů z Čech i Moravy, nařízenému českým sněmem, čemuž panovník nijak nedokázal zabránit. Tímto aktem dochází k dalšímu prohlubování rozdílu v postavení židovského obyvatelstva u nás. Zatímco v Čechách byly tisíce židovských rodin nuceny opustit své domovy, na Moravě nařízení o vypovězení Židů nenalezlo podstatného ohlasu. Židé, kteří zde z královských měst byli vypovězeni roku 1454, zaujali významné pozice v ekonomice feudálního velkostatku a stali se významným zdrojem příjmů jeho vlastníků, kteří se svých výhod nehodlali vzdát. Důsledkem nucených migrací židovského obyvatelstva v Čechách v 16. století bylo jeho rozptýlení po českém venkově, které bylo umocněno i v pozdější době dalšími nepřátelskými akcemi měst proti židovským obcím. Na Moravě naproti tomu zůstalo zachováno vcelku kompaktní osídlení židovské populace v několika desítkách obcí maloměstského charakteru a naproti tomu moravský venkov byl Židy osídlen jen velmi řídko. Tyto demografické rozdíly zde zůstaly zachovány po několik staletí,

ovlivnily tak další vývoj českých a moravských židovských obcí a některé jejich důsledky byly patrné ještě v první polovině 20. století.

Období příznivější pro české a moravské Židy nastává teprve za Ferdinandova nástupce Maxmiliána II., který této menšině potvrdil jejich dřívější privilegia a přislíbil, že nebudou dále vypovídáni ze země. Tolerantní politiku vůči židovskému obyvatelstvu vedli i další habsburští panovníci, i když byla motivována zejména finančními zájmy a potřebou získat prostředky na obranu před rostoucím tureckým ohrožením střední Evropy. Poslední desetiletí 16. století i první čtvrtina 17. století jsou obdobími hospodářského i kulturního rozmachu židovských obcí na našem území, především obec pražská, která v té době byla eufemisticky označována jako „ir we-em be-jisrael“, tj. „město a matka v Izraeli“, stala se tak předním hospodářským a kulturním centrem evropského židovstva a vedle Soluně a Amsterodamu i nejpočetnější evropskou židovskou obcí. V období třicetileté války zůstali Židé loajální k habsburskému rodu, jemuž vděčili za delší období tolerance, a navíc nebyli nijak zainteresováni na ideologických a mocenských sporech probíhajících u nás i v sousedních zemích. Přímo postiženy byly české a moravské židovské obce až vlastními válečnými operacemi na našem území.

V polovině 17. století pokračuje období, které je pro Židy opět velmi nepříznivé. Již od roku 1650 přijímá český zemský sněm usnesení zakazující Židům usazovat se v místech, v nichž nesídlili před rokem 1618, a omezující tak jejich hospodářskou činnost i soukromý život. Rovněž pokračuje tradiční nepřátelství měšťanstva vůči Židům a roste počet pokusů o jejich vypovězení z měst, z nich některé byly úspěšné. Ani u dvora Židé nenacházejí tak účinnou ochranu jako dříve a roku 1680 dokonce i sám císař Leopold II. vypověděl Židy z Vídně. Mnozí z těchto vypovězených obyvatel se usadili v moravských pohraničních židovských obcích, především však v Mikulově, který se tak stává nejpočetnější moravskou židovskou obcí a po Praze i druhou největší židovskou obcí v českých zemích. Tuto pozici si pak udržuje až do druhé poloviny 19. století, kdy dochází k velkým demografickým změnám v židovském osídlení. (Marada, 1995, [11])

4.2. Tereziánská doba a její vliv na židovství

Obdobím „úředního antisemitismu“ oprávněně nazýváme poslední čtvrtinu 17. století a první polovinu 18. století, jenž vrátil právní postavení židovského obyvatelstva do středověkých poměrů. Toto období vrcholí nehumánními nařízeními císaře Karla VI. z let 1726 a 1727 a především pověstným familiantským zákonem, povolujícím sňatek jen nejstaršímu synovi z každé židovské rodiny, dále stanovením numeru clausu na 8 541 povolených židovských rodin pro Čechy a 5 106 pro Moravu a nařízením o translokaci Židů, jež mělo výrazně odloučit jejich bydlení od křesťanů do uzavřených ghett. Za vlády Marie Terezie dochází mezi lety 1744 – 1745 na základě obvinění Židů ze spolupráce s Prusy k poslednímu vypovězení veškerého židovského obyvatelstva z Čech a Moravy, které však naštěstí bylo brzy odvoláno pro nastalé domácí ekonomické potíže i pro nepříznivý ohlas v pokrokovějším světě, byť s výjimkou podmíněčnosti až do dalšího nejvyššího rozhodnutí. Akceptování stálého místa židovské populace v tehdejší společnosti pak potvrzuje vydání *Generálního policejního, procesuálního a komerčního řádu pro moravské židovstvo* z roku 1754, jenž do značné míry vycházel ze starších statutů moravských židovských obcí.

Generální řád pro moravské Židy byl ojedinělým a obsáhlým dokumentem, jaký neměl obdoby v žádné z dalších korunních zemí monarchie. Většina jeho ustanovení zůstala v platnosti až do roku 1848 nebo byla modifikována pozdějšími nařízeními. První část – policejní řád – upravuje ve 24 člancích zejména záležitosti pobytu Židů v zemi, zabývá se židovským školstvím a výukou náboženství, určuje povinnosti moravského zemského rabína a stanovuje podmínky jeho volby. Dále se zabývá volbou židovských starších a soudců, židovskými kontribucemi, židovskými obřady a upravuje rovněž některé administrativní záležitosti. Druhý oddíl Generálního řádu – procesuální řád – shrnuje v 60 paragrafech základní otázky právních vztahů ke křesťanskému obyvatelstvu i mezi Židy navzájem. Zabývá se především problematikou řešení sporů mezi jednotlivci i obcemi, židovským soudnictvím a upravuje běžné právní záležitosti, jako jsou otázky svědectví, projednávání přestupků, peněžních záležitostí, povinností rabínů atd. Poslední část – komerční řád – upravuje v patnácti člancích židovské obchodní záležitosti a zřetelně odráží vliv merkantilistické politiky. Řeší především otázky obchodních dluhů, poskytování úvěru, upravuje vztahy k cizím židovským

obchodníkům, postavení židovských obchodníků na trzích, vymezuje právní stránky obchodních vztahů a obsahuje i diskriminační ustanovení o možnostech profesního uplatnění židovských obyvatel.

Celkově tedy tereziánská doba nepřinesla českým a moravským Židům mnoho pozitivního. Panovnice je víceméně přijala jako nutné zlo a pouze přesněji vymezila jejich postavení v zemi. Teprve až pragmatická politika jejího nástupce Josefa II. znamenala pro Židy určité úlevy, které ovšem nelze přeceňovat. Židovské obyvatelstvo sice bylo zbaveno nejtíživějších daňových povinností, byl jim umožněn přístup k dalším povoláním i studium na středních a vysokých školách, byla dokonce nařízena povinná školní docházka židovských dětí na základním stupni a výuka v německém jazyce, současně však byli podrobeni i branné povinnosti a zasahovalo se i do dosud autonomní sféry jejich soukromého a náboženského života, např. zrušením židovských soudů. Nedotčena zůstala diskriminující opatření Karla VI. z let 1626 – 1627, pouze byl nepatrně zvýšen počet povolených židovských rodin na 8 400 v Čechách a na 5 600 na Moravě, která tak do jisté míry blokovala započatý integrační proces židovské populace do společnosti. Dopad těchto germanizačních opatření byl zvláště patrný na Moravě, kde Židé žili v uzavřených komunitách a udrželi si svůj německo-židovský dialekt (jidiš); méně se projevila na českém venkově, kde se mateřským jazykem Židů stala do značné míry hlavně čeština. Za Josefových nástupců k žádné až tak zásadní změně v postavení Židů v našich zemích nedochází, padají pouze některá omezení v oblasti obchodu a podnikání. Od počátku 19. století pak nacházíme židovské obchodníky mezi zakladateli manufakturní a tovární velkovýroby u nás, někteří z nich postupně dosáhli v určitých oborech dominantního postavení. (Marada, 1995, [11])

4.3. Období rostoucího antisemitismu

Radikální proměny v právním postavení židovského obyvatelstva přináší teprve revoluční období let 1848 – 1849. Dochází především k uvolnění možností pohybu, k rozšíření možností zaměstnání, povolení uzavírání manželství a uznání dalších základních lidských práv, i když úplné zrovnoprávnění Židů přináší až přijetí prosincové ústavy roku 1867. Vlastní asimilační proces se přirozeně stává záležitostí

mnoha desetiletí a osudový dopad na něj měl rostoucí antisemitismus konce 19. století a pozdější nástup fašismu.

Revoluční změny v polovině 19. století se dotkly v první řadě integrity židovských obcí. Od šedesátých let dochází k trvalému odlivu obyvatelstva z dřívějších přelidněných ghett, především mladých lidí, kteří směřovali za novým uplatněním zejména do průmyslových měst. Někteří z nich si zpočátku hledají zaměstnání ještě i na venkově, především v obchodních živnostech, v poslední čtvrtině 19. století však už migrační proud směřuje téměř výlučně do městských center a tradiční židovské obce ztrácejí své původní obyvatelstvo a mění se mnohdy v chudinské čtvrti obyvatel různé náboženské příslušnosti.

Čistě moravskou zvláštností druhé poloviny 19. století se stávají židovské politické obce. Z 52 židovských obcí existujících na Moravě před rokem 1848 si podle prozatímního obecního zákona z roku 1849 jen 25 obcí uchovává veřejnoprávní subjektivitu a přetrvávají nadále jako obce politické s vlastními volenými orgány. Roku 1867 se počet židovských politických obcí zvýšil na 27. Jestliže v padesátých a šedesátých letech židovské politické obce reprezentovaly politické a náboženské zájmy svých židovských obyvatel, pak s oddělením kultovní správy, jež přešla na obce náboženské, a s postupným poklesem židovských příslušníků těchto politických obcí, zřetelně se projevujícím již v sedmdesátých a osmdesátých letech, se další existence židovských politických obcí na Moravě stala předmětem politických sporů a národnostních střetů. Všechny tyto obce totiž úřadovaly německy a ještě před první světovou válkou 75 % židovských obyvatel Moravy uvádělo jako mateřskou řeč němčinu. Vzhledem k tomu, že měly určitou roli ve volebním systému rakousko-uherské monarchie, přetrvaly židovské politické obce až do jeho zániku a teprve roku 1919 byly sloučeny se stejnojmennými místními obcemi.

Vedle demografických změn dochází i ke změnám tradičního způsobu života židovských rodin a k jejich postupné asimilaci s ostatním obyvatelstvem českých zemí. Rostoucí vliv židovských představitelů v některých průmyslových odvětvích, růst židovské populace ve městech a úspěšné pronikání Židů do nových profesí, jejich uplatnění ve vědě, kultuře a politice ve spojení s vyhrocujícími se sociálními problémy a přežívajícími předsudky, to vše vyvolává koncem 19. století značné antisemitské nálady a vede i k násilným akcím proti židovským občanům (hilsneriáda, pogromy).

Právě na Moravě se Židé stávají terčem útoků antisemitů jak z německé, tak i z české strany. To byl jeden z důvodů ohlasu mezi mnohými moravskými Židy k myšlence obnovy židovské národní identity a vybudování židovské vlasti v Palestině (sionismus), který zde získává větší vliv než v Čechách.

Vznik československého státu přináší českým a moravským Židům stejná demokratická práva jako ostatním obyvatelům, získali i právo hlásit se k vlastní židovské národnosti. Na Moravě se k židovské národnosti přihlásila asi polovina z celkové židovské populace (tj. příslušníků náboženských obcí). Ostatní moravští Židé se asimilovali k národnosti české, německé, případně – dle svého původu - i k jiným národnostem. Období existence Československé republiky bylo pro české a moravské židovské obyvatele obdobím pokračujícího asimilačního a integračního procesu, pro část z nich pak obdobím formování židovského národního vědomí v duchu rostoucí sionistické ideologie. Okupace českých zemí nacistickým Německem znamenala násilné přerušení těchto dvou vývojových směrů. Realizování tzv. konečného řešení židovské otázky, zahájeno roku 1942, předcházelo praktické vyloučení židovského obyvatelstva ze života společnosti uplatňováním stále zpříšňovaných diskriminačních zákonů v podobě deportací českých a moravských Židů do vyhlazovacích táborů, kde naprostá většina z nich zahynula. Poválečná emigrace a přirozený pokles počtu židovských obyvatel naší republiky přinesly další oslabení židovské komunity. V nynější době na Moravě působí tři židovské obce – v Brně, Olomouci a Ostravě. (Marada, 1995, [11]).

5. ŽIDOVSKÁ MENŠINA V PROSTĚJOVĚ

Nejstarší písemná zmínka o sídle zvaném Prostějov (německy Prossnitz, též Prostitz) se vztahuje k letům 1131 – 1141. Před rokem 1346 jej drželi Lucemburkové pod svou správou a poté toto sídlo prodali do šlechtických rukou. Městská práva Prostějov získal až v roce 1390. První zmínku o prostějovských Židech je z roku 1454 a nalezneme ji v nejstarší městské knize prostějovské, která byla založena v roce 1392. (Klenovský, 1997, [10])

5.1. Populační a urbanistický vývoj židovského ghetta

V období husitských válek došlo také v hlavním moravském městě (Olomouci) k silnému protižidovskému hnutí, které bylo podněcováno zejména vystoupením věhlasného kazatele Jana Kapistrána proti Židům a proti husitům. Na stížnost olomoucké městské rady vypudil král Ladislav roku 1454 olomoucké Židy z města, v němž obývali ulici pod kostelem sv. Michala, a vyhnal i Židy z ostatních moravských královských měst. Nejbližším městem, které umožnilo vyhnaným olomouckým Izraelitům usadit se v jeho hradbách, byl Prostějov, poddanské město Jiřího z Kravař. Židé se zde usazovali při jižní části hradeb za dnešním farním kostelem, kde pak díky nárůstu židovského obyvatelstva vznikalo ghetto.

Původně této menšině patřilo v Prostějově 52 domů. Prostějovští měšťané žádali roku 1575 Vratislava z Pernštejna, držitele města a panství, aby byli Židé vyhoštěni z města, a za to se uvolili platit náhradou 177 zlatých a 14 grošů. Vratislav z Pernštejna však splnění požadavku oddaloval, protože za Židy se přimlouvali mocní páni, takže roku 1584 se vrchnosti podařilo obě strany usmířit, město se se Židy vyrovnalo a upustilo od svého požadavku. (Peterka, 1995, [15]). Židé tehdy museli městu zaplatit 500 zlatých. (Klenovský, 1997, [10])

Ještě koncem 16. století žilo na území ghetta několik křesťanských rodin, to poukazuje plumlovský urbář z roku 1590. Také tvrzení, že každý Žid musel tehdy bydlet pouze v ghettu, údaje urbáře na několika příkladech vyvracejí. Pořadí ulic zde mají přesnější vymezení již ve svých názvech.

V urbáři je v Prostějově podchyceno celkem 677 vlastnických položek. Kromě obytných domů jsou to také dvory a zahrady, což ukazuje na existenci selských usedlostí v tehdejší městě. Z celkového uvedeného počtu je „Od fortny k židovské škole“ zapsáno 20 položek, „Od židovské školy“ 59 položek, celkem tedy 79 domů, u nichž jsou jako majitelé jmenováni výlučně Židé, což je zdůrazňováno i slovem „Žid“ nebo hanáckým výrazem „Žett“ za jménem majitele domu. Prostějovská židovská obec podléhala přímo vrchnostenskému úřadu v Plumlově a měla vlastní obecní správu.

Zadlužené pernštejnské panství koupil po smrti Jana z Pernštejna roku 1599 Karel z Lichtenštejna. Ten podle urbáře z 13. srpna 1618 určuje prostějovským židům roční úrok 125 kop gr. Českých, což je o 35 kop více, než odváděli za Vratislava z Pernštejna a jeho nástupce Jana.

Pohromou pro město se staly za třicetileté války průchody vojsk. Nejprve to byla vojska císařská a roku 1643 Prostějov spolu s Plumlovem přepadli Švédové, kteří Prostějov obrátili takřka v sutiny. Křesťanské obyvatelstvo města se snažilo ukrýt v lesích Dražanska a Kosíře, předměstí byla pustá a epidemiemi i chvatným útekem obyvatel zcela vyliďněna. Ve vnitřním městě s polorozbořenými hradbami bylo napočítáno pouze 34 obydlených domů. V lepší situaci byli obyvatelé ghetta. Hustě nakupené židovské domky válečnými útrapami tolik postiženy nebyly. Roku 1644 se dokonce počet obyvatel Prostějova natolik ztenčil, že židovské obyvatelstvo z ghetta bylo načas v početní převaze. Stále však pro ghetto platilo, že se ženil zpravidla jen nejstarší syn, ostatní zůstali svobodní.

V roce 1637 Karel Eusebius z Lichtenštejna podřídil Židy cíkrevní a městské jurisdikci křesťanského města. Roku 1655 došlo k uzavření smlouvy mezi katolíky a Židy o vzájemných vztazích a roku 1688 nový „Polizey Ordnung“ Židy z jurisdikce města vyvázal a opět je podřídil přímo plumlovské vrchnosti (Peterka, 1995, [15])

Prvek židovství se v Prostějově posílil díky imigraci Židů z Polska (po Chmelnickém povstání v r. 1648) a Vídně, odkud byli vykázáni v roce 1670 a později ze Slezska. (Klenovský, 1997, [10]) Tito Židé obsadili zejména uličky při městských hradbách a to ze severní strany vnitřního města. Snad od těch dob se obecně říkalo těmto částem města „židovské uličky“, a to až do šedesátých let dvacátého století, kdy došlo k jejich postupné asanaci. Jejich obyvateli křesťanské obyvatelstvo silně pohrdalo a považovalo je za cizí živel. (Peterka, 1995, [15])

Židé ovládli obchod a to především se sukrem. Navštěvovali i trhy v Lipsku, kde kupovali kožešnické zboží a navštívilo je v letech 1688 – 1752 celkem 22

prostějovských židovských obchodníků. Tato nevraživost přinesla v 70. letech 17 století dvě protizidovské bouře, kdy byly zpustošeny krámy v ghettu. Tato doba přinesla násilí způsobené úřady a církví, jejich snahy vyvrcholily v násilný pokus obrátit Židy na katolickou víru. Roku 1683 došlo k veřejnému oběšení dvou Židů, kteří byli později prohlášeni za mučedníky. (Klenovský, 1997, [10])

V pobělohorském období, kdy katolická církev znovu upevňovala své otřesené pozice, uplatňovali své protizidovské tendence také prostějovští faráři, kteří dbali, aby o nedělích a bohoslužbách byly židovské obchody a krčmy uzavřeny a aby byly přísně dodržovány cíkrevní příkazy v době postní. Například jeden prostějovský farář zakročil v době postní i proti židovské muzice a rozbil jí cimbál. (Peterka, 1995, [15])

Kromě válečných utrpení a morových epidemií (v r. 1562, 1584-5) přinášely nejhorší škody časté požáry, největší dne 27. dubna 1697 zničil téměř celé město včetně ghetta se synagogou a listinným archivem.

Protizidovská opatření úřadů vedla též k emigraci: do Libně u Prahy roku 1713 a poté po roce 1726 odcházelo mnoho Židů do Uher. Vysoké kontribuce přinutily roku 1773 asi 40 rodin se vystěhovat do Uher a pruského Slezska. (Klenovský, 1997, [10])

Roku 1834 měla prostějovská židovská obec 58 domů se 1 742 obyvateli, z toho bylo 852 mužů a 890 žen. (Peterka, 1995, [15])

Konec středověkému postavení židovských obyvatel přinesl až revoluční rok 1848, kdy padla všechna dosavadní omezení a tak Židé dostali plná občanská práva. (Klenovský, 1997, [10]) V tomto roce musela také plumlovská vrchnost narychlo sestavovat podle instrukcí platných pro monarchii ze svých poddaných národní gardy. Catalogus cleri z roku 1844 uvádí v prostějovské farnosti 11 456 obyvatel, z nichž bylo 9 613 katolíků, 5 nekatolíků a 1 838 Židů, kteří tak tvořili téměř 16 % obyvatel města. Protože i ghetto podléhalo přímo plumlovské vrchnosti, byli do řad gardistů zapojeni také všichni bojeschopní muži z ghetta. Kmenová kniha národní gardy plumlovského panství z roku 1848 přináší seznam 423 jmen mužů, kteří byli do řad národní gardy přijímáni od jara téhož roku. Gardisté byli zařazeni do čtyř plánovacích rot, jejichž početní stav se pohyboval kolem 90 mužů. První a druhá rota byla vesměs z mužstva plumlovského a z dalších 22 městeček a vsí panství a podle složení by se roty mohly nazývat rotami křesťanskými. Třetí a čtvrtá rota byla sestavena z mužstva židovského, a to včetně velitelských funkcí. Celkem bylo v podrobném seznamu z prostějovského ghetta zapsáno 199 mužů, z nichž bylo 97 ženatých a 102 svobodných. Do židovských rot byli zařazováni jako gardisté také venkovští Židé z panství mimo jurisdikci

plumlovské vrchnosti, takže celkový počet zapsaných Židů byl 220. (Peterka, 1995, [15])

Od roku 1849 existovala samostatná politická židovská obec v Prostějově (v roce 1884 se oddělila obec náboženská) v čele se starostou, zrušena byla k 1. 1. 1920. (Klenovský, 1997, [10])

V posledních desetiletích 19. století došlo k úbytku Židů v Prostějově i na venkově. V letech 1869 – 1921 se celkem snížil počet Židů na venkově o 82 osob a ve městě činil úbytek 477 osob. Roku 1919 zanikla židovská škola a k 1. lednu 1920 splynula židovská obec s ostatním Prostějovem v jedinou městskou obec. Početní úbytek Židů po roce 1921 lze vysvětlit tím, že při sčítání lidu byla brána v potaz především náboženská příslušnost. V té době však došlo ke zřetelnému odklonu části židovského obyvatelstva od staré víry, takže mnozí zůstávali většinou bez vyznání. (Peterka, 1995, [15]) Tato skutečnost je patrná na obr. 2, kde je vidět postupný pokles Židů ve městě.

Tab. 1: Počet židovského obyvatelstva Prostějova v jednotlivých letech

Rok	Počet osob	Podíl z celkového počtu obyvatel města
1833	1 500	6,85 %
1844	1 835	15,98 %
1853	1 779	13,08 %
1930	1 442	3,49 %

Zdroj: (Peterka, 1995, [15])

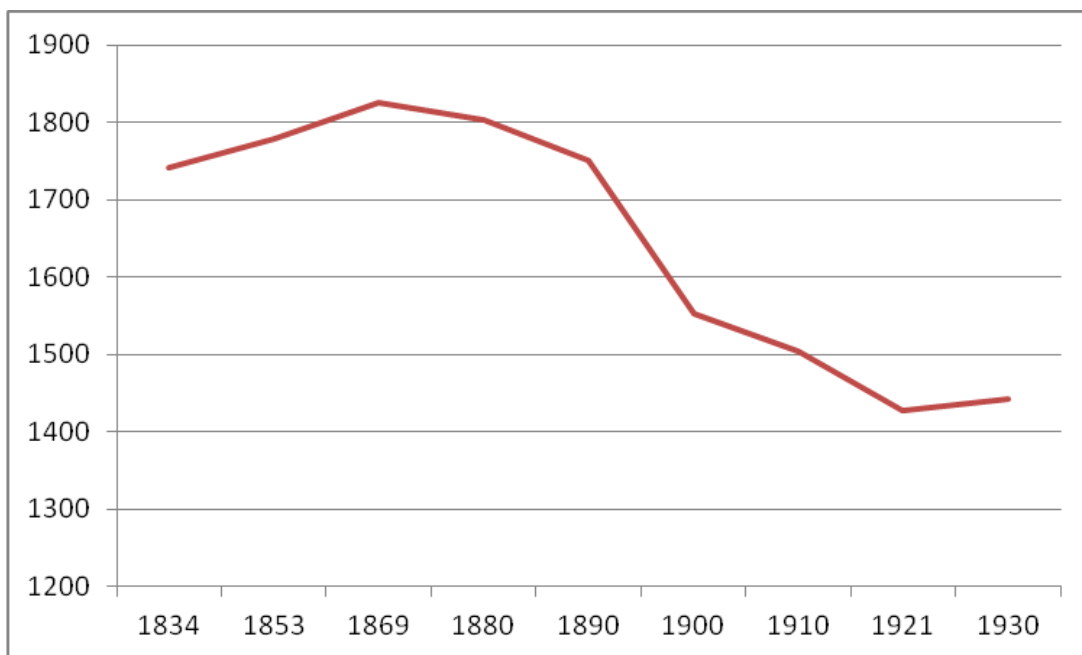
V roce 1834 bylo v prostějovské obci 778 domů, kde na jeden dům připadalo průměrně 11 osob, a v židovské obci 58 domů, kde na jeden dům připadalo průměrně až 30 osob. Podle těchto údajů lze konstatovat, že byty židovského ghetta byly nepředstavitelně stísněné, v němž byla převážná část domů značně menších rozměrů, než jaké měly především měšťanské domy uvnitř křesťanského města. V ulicích mimo ghetto se Židé mohli usazovat teprve po roce 1848. (Peterka, 1995, [15])

V roce 1914 vlastnili v Prostějově Židé již 160 domů ležících mimo ghetto a z toho ve vnitřním městě byli majiteli přes 20 % všech měšťanských domů. Nejvíce z nich jich měl Zikmund Wolf, který jich vlastnil sedm. ([PETERKA, 1994, [16]).

Obr. 1: Školní ulice, 30. léta 20. století (zdroj: Klenovský, 1997, [10])

V různých pramenech uváděné počty židovských obyvatel Prostějova nám dávají přibližný výsledný obraz: ve 2. pol. 16. století zde žilo asi 600 Židů (při asi 5 až 6 tisících křesťanů), k roku 1584 zde žilo konkrétně 31 židovských rodin, po třicetileté válce klesl počet na 500 duší, poté došlo též vlivem migrace k prudkému nárůstu, takže v roce 1713 byl uveden počet 1393 Židů. Koncem 18. a v 1. polovině 19. století smělo v prostějovském ghettu žít 328 povolených familiantů, tzn. otců rodin, u nichž pouze na nejstaršího syna přecházelo právo ženitby, aby byl úředně omezen počet Židů v místě. V roce 1834 bylo napočteno 1742 Židů z celkem 10294 obyvatel města, v roce 1853 – 1779, v roce 1869 – 1825 židovských obyvatel (maximum jejich počtu, od té doby docházelo k postupnému úbytku), v r. 1880 – 1804 Židů z 18417 obyvatel, v roce 1890 – 1750, v r. 1900 – 1553, v r. 1910 – 1505, v r. 1921 – 1428 z 31092, v r. 1930 – 1442 z 33481. (Klenovský, 1997, [10]) Nejlépe si vývoj židovského obyvatelstva ve městě představíme na následujícím obrázku.

Obr. 2: Vývoj počtu židovských obyvatel mezi lety 1834 – 1930 (zdroj: Klenovský, 1997, [10])

Průběh osídlování města neměli Židé vůbec jednoduchý. Nejrůznější komplikace v podobě zákazů, nařízení a antisemitistického přístupu křesťanského obyvatelstva města jim bránil k růstu nejen jejich menšiny, ale i posilování socioekonomických, kulturních a urbanistických aktivit města samotného. Závist lidí vůči židovské minoritě, která měla větší bohatství, schopnost hospodařit a investovat, byla jen znakem lidské jednoduchosti. Historický vývoj židovské populace byl tak značně ovlivněn touhou i jejich vlastních obyvatel začlenit se mezi ostatní obyvatelstvo a nebýt tak utiskován a žít alespoň trochu normální život. To bylo skutečným důvodem toho, že postupně Židé opouštěli své náboženství a své tradice.

Židovská čtvrť z urbanistického hlediska

Na pozemcích augustiánského kláštera (na jih od farního kostela), jenž byl svými obyvateli opuštěn za husitských válek údajně roku 1423, vyrostla v dalších letech ulice zvaná Kněžská. Právě tento prostor se v polovině 15. století stal důležitým cílem příchozích Židů. Rychle rostl počet obyvatel a tím i rozsah ghetta. Nové domy přibývaly výstavbou, ale i koupí od křesťanských sousedů, kteří tak byli z těchto míst postupně vytlačeni. Celý jihovýchodní sektor historického jádra mezi měšťanskými domy při obou hlavních náměstích (dnes Masarykovo a Žižkovo) a městským opevněním (koncem 15. století vystavěno v podobě kamenných hradeb s příkopem a valem) vyplnily již v průběhu 16. století domy židovské. Vlastní křivolaký průběh ulic jasně dokazuje postupný živelný růst ghetta. Ani to však jednoho dne přestalo stačit, takže židovští obyvatelé postupně obsadili domy a parcely v další lokalitě severně od náměstí, ve Školní ulici, opět těsně při hradbách. Existence dvou prostorově oddělených částí židovské čtvrtě ve městě je neobvyklá, ovšem na Moravě zase ne tak vzácná (obdobné případy totiž nalezneme v Lipníku nad Bečvou, Ivanovicích na Hané či Podivíně). Zmíněná třicetiletá válka znamenala pro celé město značnou stagnaci. Brzy poté ve 2. polovině 17. stol. však došlo vlivem imigrace k masivnímu nárůstu židovské obce a došlo tak k celkovému zahuštění zástavby čtvrti dalšími domy a přístavky.

Počátkem 18. století již židovské domy z poloviny obklopovaly farní kostel a většinu prodejních krámů v loubí pod radnicí měli rovněž pronajati Židé. Tato situace, která byla odpovídající celé situaci v zemi, nebyla pochopitelně pro světskou a církevní vrchnost přijatelná. V roce 1726 tak vydal císař Karel VI. tzv. translokační reskript, jímž nařídil odstranit od křesťanských kostelů židovské domy, případně vystavět oddělující zdi, zazdít okna a dveře směřujícím k chrámům, aby tak nebyly rušeny bohoslužby a procesí, a provést výměnu židovských a křesťanských nemovitostí. Pro město Prostějov se nám dochovaly dva situační plány zástavby v okolí farního kostela z let 1727 – 1728 vyhotovené pro tuto akci, bohužel nepříliš názorné. Zdá se ale, že ani v Prostějově, podobně jako ve většině jiných měst, se tato nařízení nepodařilo důsledně naplnit. (Klenovský, 1997, [10])

Obr. 3: Pohled na židovské ghetto, 30. léta 20. století (zdroj: Ševčík, 2010, [19])

Na malém prostoru byl v chatrných domech stísněn mimořádný počet lidí. Relativně malý dům v židovské čtvrti obsahoval průměrně kolem 30 bydlících. Na příkaz krajského úřadu musely být před pol. 19. století veškeré dřevěné přístavky a chatrné budovy zbořeny a přízemní domky vystavěny na patro.

Zásadním urbanistickým zásahem do organismu města se stalo rušení hradeb ve 2. polovině 19. století. Změnily se prostorové poměry na jižním, západním a východním obvodě jádra vytyčením navazujících ulic a výstavbou především budov občanského vybavení na bývalém hradebním pásu. V důsledku těchto úprav byla na samém počátku 20. stol. zbořena Stará synagoga a 5 domů jižně od ní v linii bývalé hradby a nahrazena v upravené poloze Novým templem a novou školou, z dřívějšího vnitřního průchodu se stala otevřená ulice Ehrenstammova = Demlova. V té době již ovšem zámožní židovští občané žili mimo židovskou čtvrť, jež se tak stala domovem chudších vrstev obého vyznání.

Historické archivní údaje uvádějí koncem 16. stol. pro Prostějov plných 59 židovských domů z celkem 631 (což znamená, že už tehdy je dosaženo v podstatě plného stavu, který byl v dalších stoletích jen lehce korigován), v roce 1639 to bylo 64 židovských domů, lánový rejstřík z r. 1676 pak popisuje 56 starých osedlých, 4 nové

poustky¹ a 3 staré pusté židovské domy (pro srovnání vykazovalo 193 starých osedlých, 79 nově osedlých a 255 starých pustých domů a 4 nové poustky). Pozemková kniha židovských domů založená v roce 1784 čítá obdobných 54 položek, v roce 1834 napočteno 58 židovských domů.

Hlavní, jižní židovská čtvrť se skládala z bloků domů oddělených ulicemi, tři výhradně a tři částečně v držení Židů, (severní část ve Školní ulici pak z jediného bloku přilehlého k hradbám). Pátevní ulice táhnoucí se z východu na západ se nazývala Židovská společně s přilehlými uličkami. Ve druhé polovině 19. stol. dostaly jednotlivé části ulic své vlastní názvy, později byly změněny: Nadační = Trischetova = Křížkovského, Brecherova = Uprkova, Koželužská, Pekařská, Hradební, Kostelní, Příční = Lutinova, Na náspech = Valová = Lutinova, Ehrenstammova = Demlova, nám. U templu = nám. Svatopluka Čecha. Severně od Staré synagogy směrem k Olomoucké bráně, na spojnici do Školní ulice, stálo ve dvou řadách 24 masných krámů, které byly rovněž povětšinou v majetku Židů. Identifikovat můžeme určitý „duchovní“ okrsek v rámci prostějovského židovského ghetta, v jeho severovýchodní části u hradeb, kde byly soustředěny synagogy a školy.

Domy v židovské čtvrti byly všechny řadové, zpravidla dvoupodlažní, výjimečně i třípodlažní. Jejich konstrukce byly zděné z kamene a cihel se sedlovými, valbovými a mansardovými střechami krytými dřívě šindelem či lepenkou. Domy pak bývaly právně a často i fyzicky děleny při složitých rodinných vazbách vertikálně a horizontálně na více majitelů (tzv. kondominium). Jeden dům tak býval rozdělen na části označenými „a“ až „f“, přičemž jedna rodina mohla vlastnit třeba jen jedinou místnost. Přízemí bylo často využíváno jako obchodní kvelb či řemeslnická dílna.

Jádra domovní zástavby židovské čtvrti pocházejí většinou z období baroka, přičemž jsou překryta pozdějšími úpravami klasicistními, empírovými a historizujícími, případně i novodobými. V tomto smyslu jsou však vyjimečné domy na náměstí Svatopluka Čecha čp. 34, 40 a 41, které jsou středověkého původu, obsahují zadní komory s renesanční valenou, v případě domu s čp. 34 dokonce s gotickou křížovou žebrovou klenbou. V řadě domů byly dochovány starší dispozice s černými kuchyněmi, místnostmi s klenbami valenými, výsečovými a plackami, dřevěnými trámovými stropy. Četná průčelí byla zdobena kamennými portály s dekorem, krámské

---

¹ Poustka- budova odlehle vzdálená od středu města, kde bývá skladiště pro ukládání obecních hmot (Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Dvacátý díl. Pohora - Q.v. , 2000, [14]).

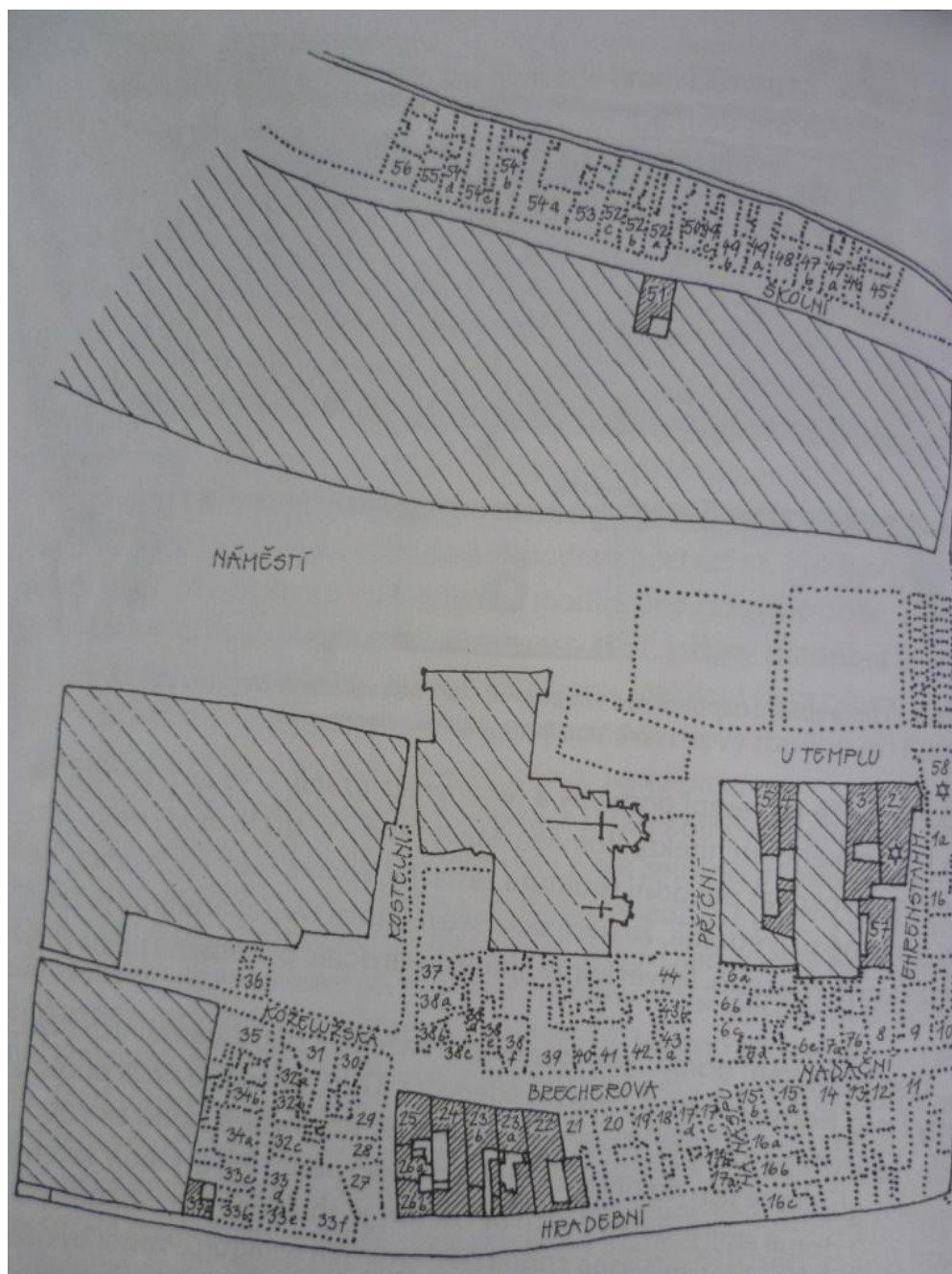
výkladce, stylové členěné fasády, ale i vysazený arkýř (dům čp. 90), ve dvorech se často nalézaly dřevěné pavlače na kamenných krakorcích.

Typický domovní průchod napříč blokem, který je pro židovské čtvrtě typický, máme v Prostějově s jistotou dokumentován jediný mezi Starou synagogou a domem čp. 33 kolem synagogy bet ha-midraš a staré židovské školy a přes dům čp. 9 v Nadační ulici.

V 18. a 1. pol. 19. století povinné oddělení (eruv) Židovny od křesťanské části města na soboty, neděle a svátky se zpravidla realizovalo na rozhraní řetězem či drátem nataženým přes ulici od domu k domu. Uličky bývaly dlážděny nepravidelnými kamennými valouny (tzv. kočičí dlažba). (Klenovský, 1997, [10])

Židovská čtvrť vyrostla na místech, které byly volné po asanaci jiných staveb či po zrušení městského opevnění. O umístění domů židovské minority tedy lze hovořit jako o náhodné a ne úmyslné. Další expanze do prostoru však již nebyla možná i vlivem omezení, kdy je zde patrný pokus o shromáždění všech Židů na jednom místě. Důvody jsou jak ze strany jejich vlastních obyvatel z důvodu propojení z náboženských a sociálních důvodů, tak ze strany vrchnosti, aby tyto obyvatele měli pod kontrolou právě na jednom místě.

Po získání určité právní svobody se židovské ghetto stalo chudinskou čtvrtí zejména pro nižší vrstvy židovských obyvatel. Bohatší část Židů opustila tuto část a obydleli tak části mimo střed města. Odkup domů od křesťanské části obyvatel města umožnil vzestup a lepší začlenění Židů mezi ostatní obyvatelstvo. Rekonstrukce koupených objektů a budování nových oživila město a způsobilo to i rozkvět města z architektonického pohledu.

Obr. 4: Ideální plán obou částí židovského města v Prostějově (zdroj: Klenovský, 1997, [10])

Na obr. 4 je patrné, jak vypadal tvar a umístění židovských domů a ulic. Ze severní části náměstí, z jižní a jihovýchodní strany, kde je vidět určitý oblouk židovského osídlení kolem centra města.

6. KULTURNÍ PŘÍNOS ŽIDOVSKÉ MENŠINY V PROSTĚJOVĚ

Z budov židovských institucí bychom zde kromě synagog našli starožidovskou talmud-tóra školu (Demlova čp. 35). Tuto budovu postavil V. Ehrenstamm v roce 1814. Normální škola byla založena roku 1782 a v roce 1801 byla pro ni vystavěna nová budova na místě, kde kdysi stála rasovna ve Školní ulici, která zanikla roku 1919. V přízemí měla být rituální lázeň-mikve. Obecní kanceláře s bytem rabína se nacházely v budově Uprkova čp. 73, za 1. republiky v tzv. Židovském národním domě (bet haam) Demlova čp. 31, po válce v domě Sádky č. 2. Obecní špitál býval v domě čp. 10 v Nadační ulici, který byl postaven v roce 1797 a byl zbořen v souvislosti s urbanistickou úpravou příhradebního prostoru v roce 1905. Chudobinec-chorobinec nadace dr. Brechera byl vystavěn již mimo areál židovské čtvrti v blízké ulici Sádky č. 2. v roce 1869, dnešní budova pochází z roku 1902. Po roce 1945 byla v prvním patře této budovy umístěna modlitebna židovské obce. Masné krámy před Novou synagogou byly zbourány roku 1951, jatka v Hradební ulici již v r. 1874. Hřiště židovského sportovního klubu Makkabi bylo původně na dnešním náměstí Spojenců, v roce 1935 byl vybudován nový stadion při Kostelecké ulici, dnes Tenisový klub v majetku s. r. o. Teniskomerc. (Klenovský, 1997, [10])

6.1. Synagogy

Můžeme předpokládat, že prvotní synagoga mohla být zřízena krátce po konstituování prostějovské židovské komunity někdy ve 2. polovině 15. stol. První zmínka o ní se však váže až k r. 1540 (případně snad již 1522), víme o ní jen tolik, že údajně měla přiléhat k hradbám. Stavebně musela být upravována roku 1649 v důsledku poškození za třicetileté války.

Z roku 1674 pochází zpráva o položení základního kamene ke stavbě „nové synagogy“. Není ovšem zcela jasné, zda šlo o stavbu na místě předchozího templu nebo o výstavbu nové synagogy za existence jiné starší. Víme však, že stavební práce byly ukončeny v roce 1676. Době odpovídá barokní sloh, který můžeme ztotožnit se vzhledem prostějovské synagogy nám již známé z fotografií z přelomu 19. a 20. století. Budova procházela v průběhu let mnohými opravami. V jisté době měla být rozšířena

přikoupením bašty městského opevnění (což přichází v úvahu na počátku 19. století, kdy hradby za napoleonských válek ztratily na svém významu – katastrální plán města z roku 1833 již zachycuje nový stav, roku 1850 se mělo uskutečnit další rozšíření).

Velmi pozoruhodné je situační umístění synagogy na samém severovýchodním okraji areálu jižní židovské čtvrti, těsně při hradbách (ovšem téměř uprostřed těžiště obou částí rozděleného ghetta, na jejich spojnici). Budova tvoří určitý „špunt“ bloku domů, trochu vyčnívající a přitom „skrývající“ průchod do vnitrobloku, později do ulice Ehrenstammovy-Demlovy. Uzavírala na východní straně menší náměstí zvané U templu, k severnímu průčelí synagogy navazovaly (až k Olomoucké bráně) dvě řady masných krámů, odkud pokračovala spojovací ulička podél hradeb do Školní ulice.

Stará synagoga byla řadová rohová dvoupodlažní stavba s valbovými střechami, její značně nepravidelný půdorys svědčil o složitém vývoji plném úprav a přístaveb. Architektonický vzhled a hmotové řešení budovy však nijak zvlášť nevybočovaly z ostatní zástavby židovské čtvrti, takže jiný než obytný účel mohla signalizovat jen mírně nadstandardně větší okna s půlkruhovým ukončením. Dvojice střešních křídel s hřebenem kolmo k průčelí na západní straně domu by zase mohla naznačovat spojení dvou původních jednotek. (Klenovský, 1997, [10])

Obr. 5: Náměstí U Templu, pohled na starou synagogu, před rokem 1903 (zdroj: Bártková, 2007, [1])

Synagoga byla stavbou orientovanou svatostánkem směrem k východu. Vstup pro muže byl na západní straně buď dvěma půlkruhově ukončenými dveřmi nebo vedle v průchodu do Ehrenstammovy ulice, ženy používaly otevřené vnější schodiště na severním průčelí. Severozápadní roh budovy držel mohutný opěrný pilíř. Z menší předsíně byl přístupný modlitební sál v ose západ-východ, zaklenutý plochou segmentovou klenbou se štukovými rámy. Západní část síně se rozšiřovala o boční „lodě“, mělčí severní a hlubší jižní, kanelované sloupy uprostřed těchto výklenků nesly galerie pro ženy v patře. Východní část sálu měla pódiově vyvýšenou podlahu s oddělovacím zábradlím. Východní stěnu ovládal svatostánek rámovaný impozantní architekturou antikizujícího motivu sloupů a pilastrů nesoucích zalamovanou římsu (vše nejspíš dřevěné z josefínské doby). Na římsě hebrejský nápis, v překladu: „Hospodina stále před sebou nosím“ (žalm 83).

K severní straně této části sálu se přimykala přístavek, který v patře obsahoval varhany (umístěny zde nejpozději v roce 1878), v přízemí se zřejmě nalézalo zázemí pro rabína a kantora. Stěny sálu k jihu a východu, do dvora k hradbám, prosvěťovala vysoká, půlkruhově ukončená okna. Řazení dřevěných lavic v jednom směru a umístění řečniště těsně při svatostánku svědčí o již moderním poemancipačním prostorovém rozsahu. Galerie pro ženy v patře tedy přiléhala k prostoru sálu ze tří stran.

Další osudy staré prostějovské synagogy ovlivnily urbanistické změny v blízkém okolí. Od poloviny 19. století se postupně rušilo zmíněné městské opevnění, které svíralo jádro a bránilo jeho rozvoji. V nové stavební čáře v místech starého hradebního příkopu byla těsně k východnímu průčelí synagogy v prodloužení náměstí Rudolfova, dnes Husserlova, přistavěna budova české reálky. Jelikož synagoga novému urbanistickému řešení svou situací nevyhovovala, bylo rozhodnuto o jejím zbourání a nahrazení novostavbou již v nové stavební čáře (stalo se tak v roce 1904).

Návrhů na postavení nové synagogy se objevilo od více autorů. Židovská obec v Prostějově jakožto investor akce si vybrala řešení Jakoba Gartnera, významného vídeňského architekta v oblasti staveb synagog v tehdejším Rakousko-Uhersku. Gartner koncipoval templ jako impozantní stavbu značného pohledového účinku, ovlivněnou vzorem křesťanských kostelů. Jedná se o řadovou rohovou třípodlažní halovou budovu obdélného půdorysu, s dvojicí věží na průčelí, rezignující již na požadavek orientace svatostánku k východu. Hlavní podélná osa je totiž ve směru sever-jih. (Klenovský, 1997, [10])

Obr. 6: Secesní Nová synagoga postavená podle plánů arch. J. Gartnera, 30. léta 20. století (zdroj: Ševčík, 2010, [19])

Hlavní vstup je zdůrazněn nástupním schodištěm s polootevřeným foyerem, obě nároží jsou pak zaoblena. V téměř čtvercovém masivním sále ve zvýšeném přízemí nesla čtveřice masivních sloupů kopuli o průměru 10 m a výšce přes 15 m. Do sálu se vstupovalo severně vestibulem s dvojicí schodišť do pater po stranách. Jižní stěně vévodil na vyvýšeném podiu svatostánek ve formě otevřeného chrámku přístupného párem schodišť. Všechny lavice poté byly orientovány v dlouhých řadách čelem ke svatostánku. V patře se po třech stranách sálu nalézala ženská galerie. V jižním traktu budovy s vlastním vchodem a schodištěm se v přízemí nacházely kanceláře a místnost rabína a kantora, v patře zasedací sál a toalety, ve volném prostoru nad svatostánkem chór s varhany. Výzdobnými prvky interiéru byly štukové ozdoby, osvětlovací tělesa, mříže a zábradlí, které nesly znaky tehdy módního slohu umírněné secese.

Architekt Jakob Gartner vypracoval plány i s připomínkami investora na podzim a v zimě 1903-4, na jaře 1904 byla zbořena Stará synagoga a hned následně v nové pozici vystavěn prostějovskou firmou Konečný a Nedělník Nový templ, jenž byl slavnostně zasvěcen dne 8. září 1904.

V noci 14. – 15. června 1939 se nacisté pokusili Velkou synagogu zapálit, v roce 1940 ji uzavřeli, vybavení vydrancovali a přeměnili na skladiště oděvní firmy. Brzy po válce v roce 1946 budovu prodala židovská obec církvi čs. husitské, která ji v letech 1947 – 1949 dost razantně adaptovala podle projektu olomouckého architekta Huberta Austa na Husův sbor. Dramatické osudy synagogy a židovské obce ale připomíná pamětní tabule ve foyeru Husova sboru. (Klenovský, 1997, [10])

Obr. 7: Kostel Husova sboru, předělaná bývalá Nová synagoga (autor snímku: Radek Poledníček)

Značný přírůstek počtu židovských obyvatel Prostějova počátkem 19. století vedl k nutnosti pořídit ještě jednu synagogu. K tomuto účelu byla zřejmě po roce 1836 přestavěna část domu čp. 33 mezi templem a židovskou školou, při průchozí uličce. Dané prostorové možnosti lokality pak vedly k některým netypickým prvkům řešení. Jedná se o řadovou rohovou budovu obdélného půdorysu se zvýšeným druhým podlažím, krytou sedlovou střechou a ukončenou věžičkou. Obě průčelí v empírovém slohu jsou řešena osově. Celé přízemí budovy původně zabíral jeden větší byt, vstup do

něj byl severním portálem z hlavní ulice. Až v patře se nalézala samotná modlitebna pro muže, přístupná dvouramenným schodištěm přes jižní hlavní portál z ulice a užším samostatným schodištěm ze vstupu na jižním bočním průčelí (dnes otvory zaměněny). Celý prostor měl výrazně podélný tvar (5,8 x 15,1 m), ovšem vzhledem k orientaci ke světovým stranám musel být svatostánek nezvykle umístěn uprostřed delší východní stěny směrem do ulice. Skříň na tóry zaujala střední okenní výklenek, před ní stál dřevěný pult řečniště. Všechny lavice pak byly seřazeny ve třech blocích řad čelem k východu. Sál o výšce 5,9 m byl plochostropý s výraznými fabiony v rozích, po dvou stranách je výškově předěloval dřevěný balkon ženské tribuny, který byl podepírán sloupy. Na galerii ženy vstupovaly navazujícím užším schodištěm z podesty v prvním patře. *Synagoga* byla užívána jako studovna talmudské literatury neboli náboženská učebna *bet ha-midraš* a ortodoxní modlitebna. Těmto účelům sloužila až do počátku 40. let, kdy byla nacisty roku 1942 uzavřena a vnitřní zařízení demolováno. V r. 1951 budovu ŽNO prodala pravoslavné církvi, jež ji adaptovala na kostel sv. Jiří. V hlavním sále poté byla změněna orientace, takže vyvýšené podium s oltářem se octlo proti dveřím na severní straně, střešní věžička byla poté nahrazena cibulovou bání s pravoslavným křížem. Ovšem existenční problémy se nevyhnuly ani pravoslavné církvi a dne 1. 7. 1966 byl provoz ukončen. O využití budovy se přihlásilo Muzeum Prostějovska v Prostějově, které nechalo vypracovat v roce 1969 projekt adaptace na obrazovou galerii muzea, jenž byl do roku 1971 realizován. Místnosti v přízemí sloužily jako odborná pracoviště, patro jako výstavní sál, střešní bání byla tehdy zcela odstraněna. Koncem 80. let se na budově projevíly statické poruchy, další muzejní provoz poté úplně znemožnily majetkoprávní vztahy. (Klenovský, 1997, [10])

Obr. 8: Synagoga Bet ha-midraš upravená na pravoslavný kostel, 50. léta 20. století (zdroj: Ševčík, 2010, [19])

V roce 1945 si zdecimovaná židovská obec zřídila modlitebnu v hlavní místnosti 1. patra nadačního domu (bývalého chorobince) dr. Gedeona Brechera v ulici Sádky č. 2. K vybavení byly použity zařizovací předměty zachované z obou synagog. Modlitebna byla využívána do roku 1973. Pro naprostý úbytek členů byla i tato budova v roce 1981 v tísní prodána církvi Křesťanské sbory. Ještě donedávna (do oprav fasády domu počátkem 90. let) bylo možné na štítku budovy nezřetelně přečíst nápis „Nadace dr. Brechera“. (Klenovský, 1997, [10])

6.2. Židovské hřbitovy

Vůbec nejstarší prostějovský hřbitov, kde se pohřbívali místní Židé, se nalézal na jihozápadním obvodě městského opevnění. Nalézal se totiž v hradebním příkopě kolem tří bašt mezi Plumlovskou a Brněnskou (tzv. Vodní) brannou. Založen byl zřejmě nedlouho po konstituování židovské obce, tzn. zhruba ve 2. pol. 15. století. Svému účelu sloužil tento hřbitov přes tři století, pohřbívat se na něm přestalo v roce 1802. Po ukončení pohřbívání na starém hřbitově byla část náhrobků ze 17. a 18. století tehdy přenesena na nový hřbitov, nejstarší z nich byl datován rokem 1654. Zbytky hřbitova byly zrušeny až v 60. letech 19. stol. a uvolněný hradební okruh byl poté ve druhé polovině století i v této části města zastavěn. V budoucnu je tedy více než jasné, že se při zemních pracích v prostoru mezi Knihařskou a Palackého ulicí naleznou zlomky náhrobků a kostí.

V roce 1801 bylo určeno místo pro druhý židovský hřbitov na Brněnském předměstí, jihozápadně od kostela sv. Petra a Pavla, mezi ulicemi Lazarety = Štěpánskou = Lidickou a Ztracenou = Zelenou = Tylovou. Ulice, která se nacházela při severní straně hřbitova, dostala název Mezi zahradami, poté dr. Mičoly a J. V. Choráze a dnes ji známe pod pojmem Studentská. Pozemek hřbitova měl tvar protáhlého obdélníku o rozměrech 37x193 metrů ve směru východ-západ. Vstup na tento pozemek byl klasicistní branou na východní straně z ulice Lazarety. Vzhled a osudy obřadní síně s márnicí, jež stála poblíž vstupu při Lazaretech, není znám. Místní trať pak byla nazývána Na židech.

Vzhled hřbitova byl rovinný, opatřen cihelnou ohradní zdí se zpevňujícími pilířky, vysokou asi 2 m a krytou pálenými taškami, do níž bylo zazděno několik starších náhrobků. Zhruba středem hřbitova vedla v podélné ose hlavní cesta lemovaná alejí stromů. Umísťování hrobů na ploše hřbitova bylo zřejmě od západu na východ (tudíž odzadu). Náhrobky předemancipační (staršího typu) zaujímaly relativně pravidelné řady kolmo k hlavní cestě nápísem zpravidla k východu. Tyto náhrobky byly ploché deskové kameny vetknuté spodní třetinou v zemi a obsahovaly hebrejské nápisy. Přibližně od středu plochy hřbitova byly souvislé řady náhrobních kamenů novějšího typu, které byly naopak rozmístěny v řadách rovnoběžných s alejí. Vzhled tohoto novějšího typu náhrobků byl ve tvaru jehlane na podstavcích, složený ze tří až čtyř kusů s německými texty. Celková plocha hřbitova byla rozdělena na 20 skupin. Materiálem používaným na starší náhrobky byl pískovec a mramor, pro novější pak

světlá a tmavá žula. Tvar a výzdoba pomníků odpovídaly jiným moravským židovským náhrobkům. Na hřbitově, který měl rozlohu 6528 m², se celkem nalézalo 1924 náhrobních kamenů a pochována zde byla řada významných osobností židovské obce, jako například Veit Ehrenstamm, Ignatz Brüll, Sigmund a Bernard Husserlovi. (Klenovský, 1997, [10])

Obr. 9: Celek starého hřbitova s hlavní alejí, 30. léta 20. Století (zdroj: Klenovský, 1997, [10])

Na konci 19. století přišla městská rada se záměrem zrušit všechny dosavadní staré hřbitovy na svém katastru a místo nich zřídit nové komunální pohřebiště na samém jižním okraji města. Židovská obec sice nelenila a zakoupila již roku 1896 v dané lokalitě v trati Zadní díly pozemek, ale dlouho se bránila tlaku městské správy na ukončení pohřbů na starém hřbitově. Poslední pohřeb se zde uskutečnil 11. 5. 1908.

Hned na začátku německé okupace začal nacistům starý hřbitov vadit. Na počátku 40. let 20. století nechali všechny náhrobky vytrhat a odvézt a na vzniklé ploše zřídili cvičiště. Po válce pak byl areál přeměněn v dětské hřiště a park. V letech 1970 –

1974 byla na části pozemku vystavěna základní škola. Tehdy vykopané ostatky byly přeneseny na nový židovský hřbitov. (Klenovský, 1997, [10])

Obr. 10: Nacisty označené náhrobky starého hřbitova před likvidací, 40. léta 20. století (zdroj: Klenovský, 1997, [10])

Součástí rozsáhlého areálu městských hřbitovů při Brněnské ulici je třetí židovské pohřebiště v Prostějově, které má společné oplocení a jako celek je památkově chráněn. Židovské oddělení tvořící jižní okraj komplexu má tvar čtyřúhelníku. Oficiální otevření hřbitova bylo 12. 4. 1908. Vstoupit se dalo na hřbitov na užší straně od západu mohutnou novobarokní bránou s polosloupky, tympanonem a vázami. Kládí neslo hebrejský nápis, citát ze starého zákona, který v překladu znamenal: „Vložil jsem na vás svého ducha a vy jste ožili.“ Po 2. světové válce byla pravděpodobně horní část zděné brány se všemi ozdobami snesena. Na vstup navazuje masivní cihelná ohradní zeď se zpevňujícími pilířky o výšce 3 m.

Urbanistické řešení hřbitova udává v ose při vstupu umístěná obřadní síň a řazení pěšin mezi hroby. Obřadní síň je přízemní halová stavba, jejíž původní vzhled

byl secesní, ale při opravě roku 1967 však byla stylová fasáda otlučena. Zato interiér budovy je velmi dobře zachován a to včetně hebrejských modlitebních textů na stěnách a vnitřního vybavení jako je katafalk, svícny, máry či řečnický pult. Díky tomu je to již jedna z mála obřadních síní na Moravě, která dodnes může sloužit svému původnímu účelu. Na severní stěně sálu visí od roku 1950 pamětní deska se jmény 1370 obětí nacistické rasové perzekuce z Prostějova z let 1939 – 1945.

V jihozápadním rohu hřbitova stojí prostý přízemní dům správce hřbitova a vozovny pro pohřební kočár.

Obr. 11: Památník obětem obou světových válek na novém židovském hřbitově (FIEDLER, 1992, [8]).

Řady a skupiny hrobů vyplňují v pravoúhlém rastru plochu okolí obřadní síně. Bohatou rezervu pozemků na východní straně hřbitova (v této době již zbytečnou) postoupila židovská obec městu pro potřebu Technických služeb města Prostějova. Z původní výměry 18 050 m² tedy zůstalo pro hřbitov 6 195 m² plochy. Oddělení židovského pohřebiště na severní a východní straně provizorně zprostředkovává drátěné pletivo.

V celkovém počtu asi 500 kusů jsou náhrobní kameny seřazeny nápisem do uliček do 13, resp. 17 pravidelných řad ve směru sever-jih. Pomníky jsou novodobého,

moderního řešení, provedeny především ze světlé a tmavé žuly, ale i z mramoru, pískovce a umělého kamene. Výzdoba je zde na nich strohá výjimečně se symbolikou vztahující se ke jménu, rodu, vlastnostem či zaměstnání zemřelého. Nápisy na hrobech jsou v německém a českém jazyce. Svým charakterem zaujmou některé bohatě vyvedené secesní a moderní pomníky.

Na tomto hřbitově je pohřbena řada významných židovských osobností, např. předseda ŽNO a Chevra kadiša Samuel Hirsch, továrníci Gustav Sborowitz a Josef Fehér, ale i členové vážených rodin Zweigů, Husserlů, Heiligů, Steinschneiderů, Brüllů, Trieschetů, Fleischerů, Wolfů, Zwillingerů.

Areál hřbitova je doplněn o vzrostlé stromy a keře, především tuje, břízy, javory a smrky. Hned za obřadní síní upoutá pozornost návštěvníků kamenný pomník obětí válek. Původně byl zřízen na paměť 40 židovských vojáků z Prostějova, kteří padli v 1. světové válce, avšak v roce 1950 byl renovován s rozšířením pietního určení též o oběti holocaustu za 2. světové války. (Klenovský, 1997, [10])

Obr. 12: Původní výraz obřadní síně nového hřbitova, 30. léta 20. století (zdroj: Klenovský, 1997, [10])

6.3. Osobnosti

Židovská pospolitost v Prostějově ovšem za ta dlouhá léta přinesla lidstvu řadu významných osobností ze všech oblastí života.

Isak ben Aron Prostitz, zvaný Isak Drucker = Tiskař (zemřel 1612 v Krakově), vyučil se tisku v Benátkách, spolu se syny Aronem a Isacharem za 60 let vytiskl na 200 děl různých oborů, s povolením polského krále Sigmunda Augusta II. pracoval od r. 1569 v Krakově, v letech 1602 – 1605 vydal v rodném Prostějově čtyři knihy (tehdy první a jediná hebrejská tiskárna na Moravě), uzavřel tak slavné období prostějovského knihtisku 16. století. Z Prostějova pocházelo ještě dalších devět židovských tiskařů a sazečů činných koncem 16. stol. až do počátku 18. století hlavně v Polsku.

Určitou reakcí na světské trápení byl únik do duchovní sféry. Právě v Prostějově (vedle Holešova) našlo na Moravě živnou půdu sabatiánské hnutí přívrženců pseudomesiáše Sabbataje Cvi, které vedl **Juda Leib (Loebele) Prossnitz**, proti němuž byla v roce 1725 vynesena klatba a musel se vystěhovat do Uher (sekta však i dál pokračovala v činnosti až do konce 18. století). Prostějov býval střediskem židovské vzdělanosti a talmudského bádání, z tohoto důvodu a pro početnou židovskou komunitu byl nazýván Hanáckým Jerusálemem. (Klenovský, 1997, [10])

Z Prostějova pocházelo také několik významných židovských básníků, spisovatelů a učenců. Mezi ně patří například **Gedeon Brecher** (1797 - 1873), lékař, učenec a lidumil, který psal mj. o obřízce, o nesmrtelnosti Izraelitů či o konkordanci² biblických vlastních jmen. Roku 1869 v Prostějově založil v Sádkách židovský chudobinec a starobinec. Za vpádu Prusů do Prostějova roku 1866 se jako lékař obětavě ujímal raněných a nemocných ve špitále. Další zajímavou lékařskou osobností byl **Josef Bergel** (1802 - 1885), jenž je autorem pojednání o přírodovědných znalostech talmudistů, o jejich medicíně, o židovské mytologii apod. Prostějovský rodák **Ephraim Israel Blücher** (1812 - 1882) napsal aramejskou gramatiku. **Josef Weisse** (1812 - 1897) z plumlovské židovské rodiny publikoval různé komentáře a články v tehdejších časopisech. **Moritz Steinschneider** (1812 – 1907, zemřel v Berlíně) je znám jako náš největší hebrejský bibliograf. Je jedním z nejvýznamnějších představitelů judaistické vědy. (Klenovský, 1997, [10]) Steinschneiderova produkce byla obrovská. Jeho

---

² Konkordance – (z lat.), shoda, souhlas (*Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Čtrnáctý díl: Kartel - Kraj*, 1998, [13])

bibliografie obsahuje více než 1 400 položek v šesti jazycích. Zabýval se především dějinami židovské kultury ve středověku, přičemž kladl důraz na podíl židovských učenců na vývoj vědy (např. oblasti matematiky, filologie, přírodopisu a medicíny). Z jeho badatelského úsilí se nejvíce oceňují bohaté katalogy, které jsou po bibliografické stránce nedocenitelnou pomůckou. Jednou ze stěžejnějších prací je *Catalogus librorum hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana*. CYDLÍK, 2012, [5]

K dalším významným osobnostem patří **Moritz Eisler** (1823 – 1902 Opava), historik filosofie, **Ignaz Kohn-Konta** (1838 – 1921 Vídeň), vzděláním právník, řídil rakouské železniční muzeum, autor encyklopedických a historických prací o železnicích. **Max Fleischer** (1841 – 1905 Vídeň), architekt a c.k. stavební rada, tvůrce mnoha synagog, např. v Brně na Ponávce, Pelhřimově, Českých Budějovicích, Vídni (4), autor řady hrodek židovské části ústředního hřbitova ve Vídni a obřadních síní v Tovačově a Mikulově. (Klenovský, 1997, [10]) Mnohé ze synagog však již známe jen z dobových plánů. Válku nepřežily Fleischerem budované synagogy ve Vídni a v Českých Budějovicích. Synagoga v Pelhřimově sice válku přežila coby skladiště, ale nakonec musela v roce 1967 ustoupit stavbě obchodního domu. Dnes můžeme pouze vidět modlitebnu v Mikulově a obřadní síň v Tovačově. V oblasti civilního stavitelství je znám jako autor přestavby zámku v Tovačově pro rytíře Gutmanna. Kromě jiného projektoval řadu veřejnoprávních budov ve Vídni, např. dívčí sirotčinec v XIX. okrese či domov pro lidi bez přístřeší v ulici Blattgasse ve III. okrese. V Prostějově se ujal realizace stavby sladovny firmy Hamburger a Singer. Je autorem i své vlastní hrobky, která je situována ve Vídni. **Ignatz Brüll** (1846 – 1907 Vídeň), klavírista a skladatel, živil se jako koncertní mistr a učitel hry na klavír, autor mnoha oper a hudebních dram (Zlatý kříž, Bianka, Husar, Pán hor). **Nathan Porges** (1848 – 1924 Würzburg, Německo), rabín, bibliograf a filolog. **Wilhelm Grünzweig** (1875 - ?), redaktor a básník. CYDLÍK, 2012, [5] **Max Zweig** (1892 – 1992 Jerusalema), spisovatel a dramatik, bratranec Stefana Zweiga, přítel Maxe Broda, patřil k významným německy píšícím autorům. Po 2. světové válce získal řadu uznání, především za své divadelní hry, jichž napsal více než 20, souhrnně vydány ve dvou svazcích pod názvem *Dramata*. **Bernard Heilig** (1902 – 1943 Lodž), historik se specializací na hospodářské dějiny, napsal řadu studií o prostějovském textilním a oděvním průmyslu, o hospodářských dějinách Židů v ČSR. Za válečné internace se podílel na Kronice lodžského ghetta. **Lola Beer-Ebner**, rozená Zwillinger (nar. 1915), módní designérka, označovaná jako „První dáma

izraelské módy“, navrhovala uniformy žen sloužících v izraelské armádě, u policie či izraelských aerolinek. **Zeno Dostál** (1934 Konice u Prostějova – 1996 Praha), spisovatel a filmový režisér (filmy Král kolonád, Golet v údolí), v letech 1992 – 1996 předseda ŽNO Praha. (Klenovský, 1997, [10])

Edmund Husserl (8. 4. 1859 – 27. 4. 1938)

Narodil se v rodině obchodníka s oděvy a střížním zbožím Adolfa Abrahama Husserla. (BLECHA, 2011, [4]) Děd filozofa Edmunda Husserla Herschel Husserl byl sousedem mocného Veitha Ehrenstamma, Ehrenstammův dům v Uprkově ulici naproti tržnice má číslo 12, Husserlův dům číslo 14. Rodný dům na rohu ulic Křížkovského a Uprkovy podlehl asanaci v roce 1959, sto let po Edmundově narození. (ELIÁŠ, 1991, [7]) Edmund sice židovského původu, vyrůstal ale ve velmi liberálním prostředí, většinou už mimo ghetto, které směla jeho rodina opustit a navštěvoval proto v Prostějově ne židovskou, ale městskou školu. Po ročním pobytu na reálném gymnáziu ve Vídni pokračoval od roku 1869 ve studiích na německém gymnáziu v Olomouci. Manželka Edmunda Husserla Malvína pocházela z významné prostějovské rodiny Steinschneiderů a byla na rozdíl od svého manžela vychovávána v ortodoxejším prostředí. V letech 1876 – 1881 studoval postupně na univerzitách v Lipsku a Berlíně matematiku, fyziku, astronomii. Doktorát získal v roce 1883 za dizertaci *Příspěvky k teorii variačního počtu (Beiträge zur Theorie der Variationsrechnung)*. Ve Filozofické společnosti se během studií v Lipsku seznámil s T. G. Masarykem, který měl následně vliv na jeho další odborný i osobní růst (Masaryka dokonce později označoval za svého „prvního vychovatele“). (BLECHA, 2011, [4]) Mladý Husserl se zabýval smělým plánem dát filozofii přesnost a průkaznost matematiky, spojit velký sen Platónův i karteziánský obrat ve filozofii s výboji moderních věd, dát nový základ pro vědecké poznání. (ELIÁŠ, 1991, [7]) S Masarykem vedli časté diskuze o politice a náboženských problémech a Husserl se posléze díky tomuto vlivu přiklonil k protestantismu. Masaryk usměrnil Husserlův zájem na novověkou empirickou a racionalistickou filozofii a upozornil ho na velmi pozoruhodnou filozofii Franze Brentana, který v té době působil ve Vídni. Právě filozof Brentano, jehož přednášky Husserl navštěvoval, ho přivedli k filozofii a určil jeho fenomenologickou orientaci. Masaryk ovlivnil Husserla i jinak. Díky debatám o víře se nechal Edmund pokřtít a stal

se luteránem. Jejich cesty se ovšem brzy rozešly, nějakou dobu si ještě dopisovali, ale běh událostí a oboustranná zaneprázdněnost jejich vztah zpřetrhaly. Přesto, i když s jistou dávkou ostychu, si vyměnili i později několik zdvořilých pozdravů, Husserl již jako věhlasný německý filozof a Masaryk jako prezident Československé republiky. Po obhajobě habilitační práce roku 1887 *O pojmu počtu. Psychologické analýzy. (Über den Begriff der Zahl. Psychologische Analyse)* zahájil v Halle svou pedagogickou činnost, ve které poté pokračoval profesurou v Göttingenu v letech 1901 – 1916 a následně ve Freiburg, kde působil i po emeritaci v roce 1928 až do své smrti. (BLECHA, 2011, [4])

Obr. 13: Edmund Husserl (zdroj: CYDLÍK, 2012, [5])

Husserl o sobě mluvil jako o „moravském Němci“, ani svůj židovských původ nepovažoval za důležitý. Byl zato horlivým Němcem a šlo mu o tzv. „světové“ němectví, o jeho příspěvek k pokroku lidstva. Nástup nacismu v Německu Husserlovi připadal rasistický, primitivní, zahleděný do sebe a opřený o naprosto iracionální základ. Byl navíc osobně vystaven ústrkům pro svůj židovský původ a měl tak stále omezenější možnosti veřejně působit a cestovat. Během svého aktivního vědeckého působení neprojevoval příliš velký zájem nebo úsilí o návštěvu rodného Prostějova. Většinou mu v tom bránila jeho pracovní zaneprázdněnost nebo jiné povinnosti. Prostějov zřejmě naposledy viděl na podzim roku 1900, když zde pracoval na svém díle

Logická zkoumání. Jeho druhé dokončené dílo, kdy se jednalo o souhrn svého myšlení, vyšlo na sklonku jeho života pod názvem *Karteziánské meditace*. (BLECHA, 2011, [4])

K židovské minoritě patří neodmyslitelně dodržování jejich náboženských a kulturních tradic. Typické židovské stavby v podobě synagog, židovských hřbitovů apod. se během staletí vyvíjely. Měnila se jak jejich architektonická podoba, tak i umístění v rámci města. Jsou to místa střetu židovského náboženského, kulturního i intelektuálního života všech jejich obyvatel židovského ghetta. Dalo vzniknout mnoha možnostem růstu osobností, které ovlivnili nejen město Prostějov, ale svým dílem přispěli i celému světu.

Židovské společenské a zájmové organizace

Od poloviny 19. století se židovské obyvatelstvo v Prostějově organizovalo také ve vlastních zájmových a společenských organizacích. Mnohé z nich stály po boku germanizačních snah prostějovského obyvatelstva německé národnosti, kterým židovské hlasy při volbách pomáhaly k ovládnutí prostějovské radnice až do roku 1892, kdy v Prostějově zvítězila česká národní strana v čele s prvním českým starostou Karlem Vojáčkem. (Peterka, 1995, [15]).

Židovské spolky a organizace v Prostějově existovaly až do konce první světové války, většina z nich (označena ⁺) pak ve své činnosti pokračovala i za první republiky:

- Schlaraffia Prostana⁺
- Dobročinný spolek židovských paní⁺
- Místní skupina cestujících obchodníků rakousko-uherských ve Vídni
- Židovský spolek Chevra Kadischa⁺
- Spolek sionistů
- Krejcarový spolek ku podpoře židovských chudých⁺
- Židovský národní spolek

- Židovský tělocvičný spolek⁺
- Feriální klub židovských studujících vysokých škol Giskalah⁺
- Spolek továrníků na oděvy (později Spolek konfekcionářů ve velkém a Spolek velkokonfekcionářů)

K roku 1925 se v Prostějově vyskytovaly další židovské spolky:

- místní skupina spolku Židovská škola na Moravě
- Bund jüdischer Frauen und Mädchen
- Spolek všesvětové socialistické židovské strany Paole Sion
- Sdružení židovské mládeže Techet Lavan
- Spolek rabínů na Moravě a ve Slezsku
- za židovské lze považovat i některé z losovních spolků (Artemis, Hebe, Helios, Juno, Komet, Luna, Neptun, Vulkan)
- ze sportovních spolků dosáhl největších úspěchů ve fotbale židovský sportovní klub ŽSK Makkabi³, který měl i vlastní fotbalové hřiště vedle stadionu Sokol I při Hloučeli

Na přelomu 19. a 20. století se Židé plně zapojili do společenského, politického a kulturního života – dokladem jsou jména významných osobností umění a kultury, existence asi 80 nadací a řady spolků (sionistický, Chevra kadiša, Sdružení židovské mládeže Techelet lavan od r. 1914). Značné renomé získal od roku 1903 Židovský tělocvičný spolek, od r. 1919 přejmenovaný na sportovní klub Makkabi Prostějov, s oddíly kopané, gymnastiky, tenisu a stolního tenisu ad. (Klenovský, 1997, [10])

V městském zastupitelstvu byli v roce 1923 tři Židé, z toho jeden za německou stranu sociálně demokratickou a jeden za německé svobodné demokraty (tzv. Deutsche demokratische Freiheitspartei, která existovala mezi lety 1919 - 1938).

---

³ tento klub byl sponzorován zejména továrníky Sborowitzem a Bergem a dovedl dobře zaplatit i osvědčené hráče z ostatních českých sportovních klubů (Peterka, 1995, [15])

V židovských rodinách se v období mezi válkami hovořilo i nadále německy a odebíraly se nejružnější německé noviny a časopisy, v knihovnách kulturněji více založených obyvatel převládala z dřívějšku rovněž německá a francouzská literatura. Mezi českými díly šlo především o díla odborná, překlady či původní českou nejnovější beletrii, z poezie se sporadicky vyskytovala díla J. Wolkra. (Peterka, 1994, [16])

7. EKONOMICKÝ PŘÍNOS ŽIDOVSKÉ MENŠINY

7.1. Historický vývoj židovských ekonomických aktivit

Jejich prvotní obchodní úspěchy – půjčování peněz, obchod s dobytkem, obilím a vlnou, dovoz luxusního zboží, zvláště sukna – vyvolávaly řevnivost. Již roku 1485 si prostějovský soukenický cech stěžoval na židovskou konkurenci. Roku 1564 byl Židům zakázán podomní obchod, mohli však nakupovat drůbež a vejce pro svou potřebu.

Prostějovští Židé vedli ke konci 16. století čilý obchodní styk v rámci Moravy, ale i se vzdálenou cizinou, jak o tom svědčí historické doklady. Obchodovali zde s dobytkem, obilím, vlnou, dále s dražšími barevnými sukny a hedvábím z Německa (Norimberk, Augsburg, Ulm), kramářským zbožím ve Vídni a Benátkách, čistým peřím v Linci, dále v Praze, Vratislavi, Uhrách. Kromě obchodníků, hokynářů a kramářů zde byli poté i sklenáři, mečíři, vačkáři, ale též knihař, soustružník, jehlař, pasíř, šenkýř či muzikant. (Klenovský, 1997, [10])

V letech 1602 – 1605 v Prostějově pracovala hebrejská knihtiskárna Isaka ben Arona Prostitze, zvaného R. Isaak Drucker, který zde vytiskl čtyři hebrejské knihy. Z Prostějova také pocházelo několik židovských tiskařů a sazečů.

Ve městě organizovaly řemeslnou výrobu feudální cechy, vstupovat do nich však mohli jen synové z křesťanských rodin. Zdá se, že právě narušením monopolního postavení krejčovského cechu se část židovského obyvatelstva začala zaměřovat i na řemeslnou výrobu, nejprve určenou pro souvěrce. Prostřednictvím jarmarků však dovedli uplatnit i výrobky pokoutních krejčích a tovaryšů, kteří jim dodávali zboží za nižší cenu. Židovští hausírníci se rovněž zaměřovali na výkup starších oděvů, které po drobných úpravách dovedli dobře zpeněžit. Cesty židovských obchodníků směřovaly do Haliče i na Balkán, kde se dalo obchodovat za zvlášť výhodných podmínek při malé náročnosti zákazníků. Židovští vetešníci tak byli pro příliš zkostnatělé cechovní zřízení značným nebezpečím, protože dovedli najít cesty, jak regulérně a s úspěchem konkurovat cechovním mistrům.

Jak již bylo zmíněno, tak během třicetileté války město těžce utrpělo drancováním vojsky, relativně lépe na tom však byli Židé, kteří těžili z dodávek, zvláště uniforem, které byly pro císařskou armádu. Židé si v této složité době přivlastnili pivní a vinné šenky. (Peterka, 1995, [15]) V roce 1637 podala židovská obec stížnost Karlu Eusebiovi z Lichtenštejnska, že si městská rada osobuje právo stavět Židy pod městskou

jurisdikci. Kníže Karel sice názor rady potvrdil, ale po stálých stížnostech se nakonec strany r. 1688 dohodly na ustanovení nového policejního řádu. Podle něj měli Židé přispívat na udržování městských zdí, bran a dláždění, kašen a na denní a noční stráž. Na druhé straně získali důležité právo prodávat oděvy nejen pro souvěrce v židovské ulici, ale také na venkově. (Klenovský, 1997, [10])

Od 17. století navštěvovali prostějovští Židé též týdenní trhy v královských městech Olomouci, Brně a Jihlavě, kde měli své sklady, kanceláře a směnárny. Doma v Prostějově měli v pronájmu v roce 1745 všech 49 prodejních krámků pod starou radnicí, při týdenních trzích v roce 1835 na náměstí prodávali ve 133 tržních boudách hlavně obilí, ryby, střížní, železné zboží a vydělané kůže. K roku 1774 bylo evidováno 6 křesťanských a 58 židovských obchodníků. (Klenovský, 1997, [10]) Ještě roku 1848 patřily Židům všechny obchody ve vnitřním městě, teprve ve druhé polovině 19. století je začali vytlačovat čeští obchodníci a průmyslníci.

Postupně ovládali velkoobchod a ve značném rozsahu i maloobchod. Koncem 18. Století, za napoleonských válek a v 19. století se Židé stali armádními dodavateli, čímž velmi rychle bohatli. (Peterka, 1995, [15]) Vozili plátna a bavlněné zboží do Haliče, Uher, Ruska a dnešního Rumunska, sukno a kašmír do Turecka a Itálie, výměnou dováželi zpět med, vosk, lůj, žíně, konopí, víno a bavlnu. (Klenovský, 1997, [10])

Plumlovský krejčovský cech byl při přijímání učňů mnohem benevoletnější než prostějovský, zejména po vyhlášení tolerančního patentu Josefem II. roku 1781. U plumlovských mistrů se totiž vyučilo i několik židovských tovaryšů. Izák Glos z prostějovského ghetta byl roku 1802 prvním Židem, který předložil plumlovskému cechu mistrovský kus a zároveň žádal vrchnostenský úřad o živnostenské oprávnění k provozování samostatné živnosti. Jeho příkladu pak následovali další židovští krejčí. Bylo jich později už tolik, že si roku 1850 chtěli založit vlastní cech, který měl sdružovat všechny živnosti zastoupené v prostějovském ghettu. V roce 1851 jim rakouské úřady vyhověly a cech sdružoval 34 mistrů. To již však bylo stále zřejmější, že jsou cechovní zřízení brzdou hospodářského rozvoje. Císařským patentem z 20. prosince 1859 byl proto vydán nový živnostenský řád, kterým bylo feudální cechovní zřízení zrušeno.

Prostějovští židovští obchodníci neskupovali jen obnošené šatstvo, ale také nové oděvy, které získávali velmi lacino od venkovských krejčích i krejčovských mistrů, kteří byli z cechů vyloučeni a kteří upadli do nouze. Z Humpolce i dalších textilních

center přiváželi látky, které rozváželi po vesnických krejčích, pro něž tato práce byla jediným zdrojem obživy a kteří byli ochotni pracovat i za minimální mzdy. Také proto se v židovských uličkách mohlo nakupovat laciněji než v obchodech na náměstí, čímž se Židé stávali silnou konkurencí. Docházelo díky tomu pak k častým střetům a židovské pogromy se nevyhnuly ani prostějovskému ghettu. (Peterka, 1995, [15])

7.2. Počátky manufakturní výroby oděvů

Veith Ehrenstamm

V oblasti hospodářské a podnikatelské zanechali prostějovští Židé velmi významnou stopu pro další vývoj města. Veit Ehrenstamm, jehož otec, obchodník s textilem Salomon Jakob ha-Levy, se v roce 1752 usadil v Prostějově a v roce 1787 přijal rodové jméno Ehrenstamm, převzal podnik roku 1790 a dovedl jej k nebývalé prosperitě. V roce 1801 založil společně s tkalcovským mistrem Františkem Plotzem první manufakturní výrobu jemného sukna a kašmíru, přičemž ve svém závodě vybaveném moderními dovezenými stroji z Anglie a Nizozemí zaměstnal na tisíc dělníků. Tovární budova čp. 150 stála na rohu Újezdu a Nádražní ulice naproti kostelu Milosrdných bratří na Olomouckém předměstí. (Klenovský, 1997, [10]) Se svoji rodinou se následně jako první židovský obyvatel přestěhoval do bytu areálu své továrny, která se nacházela mimo židovské ghetto. (CYDLÍK, 2012, [5]) V roce 1823 se firma orientací na hrubá sukna pro vojenské uniformy stala dodavatelem pro celou armádu rakouské monarchie. Svými penězi financoval stavbu židovské školy. Hrob V. Ehrenstamma, jenž zemřel r. 1827, byl na druhém židovském hřbitově. Špatným hospodařením dovedli jeho synové podnik brzy ke krachu. (Klenovský, 1997, [10])

Veith Erenstamm byl mužem nejen velkého bohatství, ale také se vyznačoval mimořádným vzděláním. Patřil totiž k aktivním stoupencům židovského osvícenství (haskaly) a byl proslulým znalcem Tóry. Jeho knihovna zahrnovala přes 2 000 svazků. Působil i v charitativní a sociální oblasti. (CYDLÍK, 2012, [5])

Ve 2. čtvrtině 19. století se židovští podnikatelé stali tvůrci prostějovského soukenického a bavlnářského průmyslu (Hermann Zweig 1829, Benjamin a Nathan Löw 1841). Výroba bavlnářských tkanin byla převážně organizována tzv. nákladnickým způsobem, kdy podnikatel opatroval domácím tkalcům bavlněnou přízi a odebíral od nich hotové zboží. (Klenovský, 1997, [10])

Původ konfekční výroby v Rakousko-Uhersku

Prostějovský konfekční průmysl děkuje za svůj vznik v první řadě modernizujícím snahám, které zasáhly Balkán a zejména tehdejší Turecko. Po válce krymské (1854 - 1856) a rusko-turecké (1877 - 1878) usilovaly tyto státy o to, aby mohly vhodněji upravit vojenskou uniformu dle středoevropského armádního vzoru. Když k tomu došlo, tak i civilní obyvatelstvo zatoužilo po evropském způsobu odívání.

Této skutečnosti využili zejména vetešníci z rakousko-uherské monarchie a díky cestování po celé monarchii nakupovali různé obnošené šatstvo, jež za přemrštěně vysoké ceny prodávali v novém odbytí na Balkáně.

V šedesátých letech 19. století se většina konfekčního průmyslu soustřeďovala ve Vídni, ovšem lokace výroby není tamního původu. Toto průmyslové odvětví vzniklo v Uhrách a v Itálii. Padesátá léta 19. století vytvořila značnou konfekční industrii v Budapešti. Když se zde velmi rozmohla, došlo k počátku strádání nedostatkem krejčovských mistrů, jednak i tím, že ve Vídni byly dělnické mzdy značně menší než v Budapešti. To bylo důvodem, proč se uherská konfekce stěhovala do Vídně a později přímo nebo oklikou přes Vídeň do Prostějova.

Obdobný proces se odehrával také v Livorně, kde byl vysoký počet velkých konfekčních podniků, pracujících ve velkém pro Bukurešť a Cařihrad. Náhle však italská vláda zakázala Livornu zušlechťovací řízení dosud využívané na zpracování anglické látky. Tak byli tamní konfekcionáři nuceni k tomu, aby hledali nová místa svého působení a to sice tam, kde zušlechťovací řízení bylo ještě chráněno zákonitou platností. A to bylo právě ve Vídni, kam se většina livornské konfekce přestěhovala a odtud v ojedinělých případech také do Prostějova. (HEILIG, 1928, [9])

Mayer a Ignác Mandlovi

Prostějov byl a je také znám jako důležité středisko oděvní výroby. Po Veithovi Ehrenstammovi, významnému dodavateli armády císaře Františka I., učinil největší průlom v dosavadní historii tohoto odvětví Mayer Mandl, nejstarší ze synů Mosese Mandla, který si zřídil ke svému prosperujícímu obchodu již roku 1838 filiálku v obchodě, který měl pod radnicí. Jeho syn Mayer Mandl měl již od roku 1843 také obchod se starými oděvy a to od svých třidvaceti let, k tomu vlastnil tovaryšský list i vysvědčení mistra, které získal od plumlovského krejčovského cechu. To vše mu

umožnilo roku 1849 žádat u vrchnostenského úřadu v Plumlově o povolení obchodu s novými oděvy. Zahájil tak rozsáhlou výrobu nových oděvů, nakoupil množství starých vojenských uniforem, které domácí krejčí přešivali na obleky, a právě laciný zdroj nákupu i levné pracovní síly byly zdrojem jeho neobyčejného rozmachu. Přednosta plumlovského vrchnostenského úřadu ho však udal pro podezřelé obchodní vazby na Maďarsko a pro dodávky uniforem maďarským povstalcům. Obžaloba ze zločinu velezrady vedla k zatčení Mosese i Mayera Mandlových. Ve městě však v té době došlo k nepokojům chudých krejčovských tovaryšů, kteří stáli mimo cech a pracovali pro Mandlovu rodinu. Demonstrovali také řemeslníci ze židovského ghetta a národní gardisté. Zapečetěné Mandlovy sklady muselo hlídat vojsko. Protože se však nenašly důkazy k usvědčení obou Mandlů z velezrady, byli po čtyřměsíčním vyšetřování propuštěni na svobodu. (Peterka, 1995, [15])

Nyní se dá těžko zjistit, kolik přesně městských i venkovských krejčí zaměstnával první konfekcionář Moses Mandl mezi lety 1848 a 1849. Jak uvádí ve svém hlášení plumlovský přednosta úřadu, jednalo se o více než sto krejčích. Krejčím z venkovských cechů, fušerům ve městě i na vesnici a také židovským řemeslníkům zadával stovky uniforem ke zpracování, které byly určeny pro uherskou povstaleckou armádu. Vzrůstal zájem o přešívání staré oděvy, které v rukou zručných krejčovských řemeslníků získaly lesk nových oděvů. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Vrátíme-li se do doby zmíněného rozmachu konfekce ve Vídni, zjistíme důvody umístění konfekčního průmyslu do Prostějova. V tomhle období dospěl M. Mandl k přesvědčení, že by bylo rentabilnější, kdyby nechal pro balkánské dodávky vyrobit nové oděvy místo namáhavě nakupovaných obnošených oděvů. To z toho důvodu, že by výroba nových oděvů byla podstatně levnější a mohla by se tak laciněji exportovat do všech států s touto poptávkou. Jak se později ukázalo, tak i jeho kalkulace, že se tím značně zvětší vlastní poptávka, byly správné. (HEILIG, 1928, [9])

Jméno Mandl bylo velice dobře známé i v nejvyšších kruzích balkánských států a již v padesátých letech 19. století měly oděvy vyrobené Mandlovou dílnou neuvěřitelnou pověst, což bylo i důvodem turecké vlády k zadání oblékání svého vojska této prostějovské konfekční firmě. Objednávka představovala údajně šedesát tisíc uniforem. O tomto počtu uniforem se v publikacích zmiňuje Bernard Heilig, ale neví se, jak k tomuto číslu autor dospěl. Existuje zde totiž mnoho tvrzení, které jsou jednoznačně proti tomuto tvrzení. Mandl v roce 1854 ještě neměl povolení k tovární výrobě. V Prostějově bychom tehdy nenašli ani jeden šicí stroj a všechno se tak muselo

šít a stříhat ručně. Takovou velkou objednávkou by s velkou námahou mohl zvládnout jen velký počet krejčích a stříhačů. Tolik jich prostějovský konfekcionář neměl k dispozici, a jakožto dobrý podnikatel jistě věděl, že nemůže přestat s výrobou civilních oděvů, protože by tak ztratil tržní odbytiště. Tato vojenská objednávka mohla být sice velmi lákavá, ale nereálná. Objednávky podobné té turecké následovaly brzy i pro armády Srbska, Řecka a dalších států. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Ve Vídni si Mandl zařídil původní konfekční výrobu, zde ale nemohl uskutečnit svůj plán zhotovovat jen laciné oděvy a to proto, poněvadž vídeňský konfekční průmysl zaměstnával v té době průměrně velice kvalifikované a slušně placené dělníky. Proto založil ve svém rodišti – v Prostějově – dílnu, v níž hodlal vyučit pro konfekční práci domácí tkalce, kteří se úpadkem svého řemesla ocitli v nezaměstnanosti. Tento jeho plán měl ku prospěchu různé výhody, jež Prostějov skýtal. Město, které čítalo tehdy sotva 15 tisíc obyvatel, mělo v poměru k Vídni příznivější životní podmínky; mzdy tu byly mnohem nižší; k tomu ještě právě tehdy nastal rozmach textilního průmyslu (zavedením mechanických stavů); současně se začalo šít na zdokonaleném šicím stroji, který roku 1846 vynalezl Howes. (HEILIG, 1928, [9]) Avšak až v roce 1860 zavedla firma bratří Mandlů v záuční dílně poprvé v Prostějově šicí stroj. Jednalo se o model Singerova šicího stroje, který byl těžko ovladatelný a na ruční pohon. Po pařížské výstavě v roce 1869 zakoupila továrna Mandlů stroj na řezání látek. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18]) To všechno napomáhalo tomu, že bylo možné vyvážet do Turecka a na Balkán nové a přitom levnější oděvy, než jaké nabízeli vetešníci. S exportem se ihned začalo. Plán Mandla se setkal s úplným úspěchem. (HEILIG, 1928, [9])

Roku 1850 se stal Mayer Mandl mistrem plumlovského krejčovského cechu a po založení židovského cechu se stal jeho předsedou. (Peterka, 1995, [15]) Velmi příznivá byla exportní a celní politika rakouského státu. Rakouská císařská vláda totiž roku 1851 zrušila pohraniční clo a tím byl ulehčen vývoz hotových oděvů, avšak dovoz oděvů byl do celé rakouské říše zakázán. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18]) Roku 1855 zakoupil dům Veitha Ehrenstamma a roku 1858 požádal o oprávnění k tovární výrobě mužských oděvů. Tento počín se stal rozhodným krokem k rozvoji konfekčního průmyslu v Prostějově. (Peterka, 1995 [15]) 1. února 1859 se společníkem firmy stal jeho bratr Ignác a 5. září 1863 byla továrna pánských oděvů M. & I. Mandl zapsána do obchodního rejstříku lidového soudu v Olomouci. Základním kapitálem bylo třicet tisíc zlatých. V té době se jednalo o první větší konfekční továrnu nejen v Prostějově, ale

v celém Rakousku a pravděpodobně i na celém evropském kontinentě. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

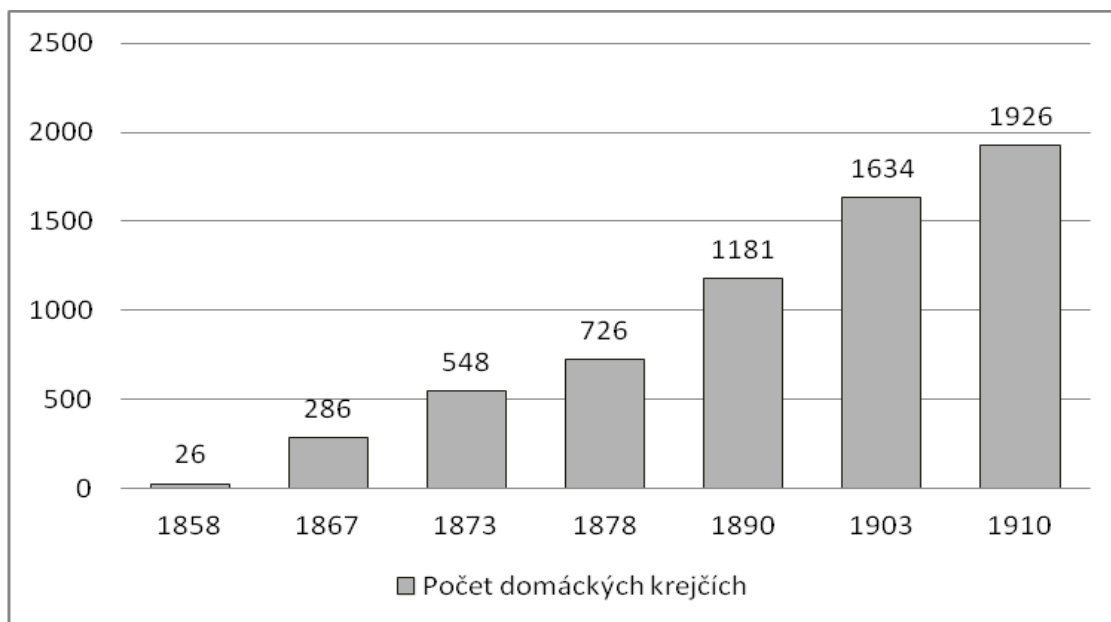
Obr. 14: Výrobní továrna M. & I. Mandl, výřez z firemní veduty (zdroj: ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

Mandlova dílna časem vycvičila řadu domácích krejčích. Zejména to byl tkalcovský dorost, který se začal v založené dílně učit krejčovně. Kromě toho i okolní venkov skýtal početné ženské síly, které postrádaly dostatečného zaměstnání v málo výnosných rolnických usedlostech svých rodičů. Tyto dívky tak vytvořily kategorii výrobkyň dětských oblečků. Každá krejčířka byla povinna po celý rok pracovat pouze v dílně a poté až směla přidělenou práci šít doma. Brzy potom byla poptávka po ženských dělnicích tak veliká, že vyučené krejčířky zaměstnávaly ve svých domácnostech i 12 pomocnic. Rozsah speciální výroby dětských šatů firmy M. & J. Mandla hovoří i následující čísla (z roku 1859). Tento způsob výroby zaměstnával 400 krejčích, pouze 10 % připadala na muže a zbytek byly ženy. Mandlova firma vyráběla měsíčně 5 – 10 tisíc oblečků, tedy ročně více než 60 tisíc a export tvořily země jako Egypt, Velká Británie či státy Jižní Ameriky. (HEILIG, 1928, [9])

Během let se celé vesnice zaměřovaly na zhotovování oděvů. Všichni krejčí šili jeden druh nebo část oděvu. Zaměříme-li se na jednotlivé vesnice, tak zjistíme, na co se specializovaly. Tak například na výrobu kalhot se nejvíce zaměřili domácí krejčí z Otaslavic, z Brodku, z Ondratic, z Kostelce na Hané, dětské oblečky se zase vyráběly v Třebčíně, ve Slatinkách, v Kapli, v Čechovicích, ve Smržicích a vojenské uniformy se šily v Určicích a v Kostelci na Hané. Specialisté na výrobu kožených kabátů byli krejčí

z Plumlova. Ty nejkvalifikovanější práce, jako zimní kabáty, svrchníky a tak dále, byly zadávány zejména prostějovským krejčím.

Po desíti letech, v roce 1869, splnily velké učební dílny svůj úkol a tak zanikly. Vlastní práce tak byla odtud přenesena do bytů konfekčních domáckých krejčů. Vytvoření produktivního domáckého oděvního průmyslu se dokonale zdařilo a Prostějovsko tak doslova chrlilo na tuzemský i zahraniční trh spousty hotové konfekce. Konfekční závod této firmy v Prostějově byl největším a nejvýznamnějším podnikem v celém politickém okrese. Počet domáckých krejčů, kteří pracovali pro Mayera a Ignáce Mandla zjistíme z tabulky, kterou nalezneme v příloze. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Obr. 15: Počet domáckých krejčů zaměstnaných u firmy M. & I. Mandl v letech 1858 – 1910 (zdroj dat: SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Došlo k všeobecné hospodářské krizi, která vyvrcholila v sedmdesátých letech 19. století krachem na vídeňské burze. Tato událost vážně ohrozila plynulost výroby prostějovského konfekčního průmyslu. Firma M. & I. Mandl proto v září roku 1872 požádala celní úřad v Olomouci o povolení na úpravnický proces pro výrobu z cizozemských látek pro vývoz do zahraničí. Zvláštností bylo, že ve své žádosti uvedla, že se její závod nenachází ani v Prostějově, ani v Olomouci, ale že má v obou městech pouze střihače, kdežto vlastní zpracování materiálu je prováděno domáckými krejčími v soudních okresech Prostějov, Konice, Plumlov, Olomouc a Šternberk.

Majetek Mandlových se tak dynamicky rozrůstal, jehož důkazem je i růst počtu zaměstnaných krejčích. Bratři dokonce využili velkého nedostatku pracovních příležitostí na Boskovicku a zřídili zde tak velmi prosperující pobočný závod. Vedlejší konfekční továrnu založili v roce 1893 i v Brně, ta však byla již v roce 1899 zrušena.

Jak se firma M. & I. Mandl rozrůstala, přibrala v roce 1882 i další společníky z rodiny Mandlových, Zigmunda Mandla, bytem v Prostějově, a Aloise Mandla, který žil ve Vídni. Firma otevřela téhož roku pobočný závod ve Vídni a v roce 1883 také sklad konfekce v Cařihradě, odtud se zásoboval celý Blízký Východ a balkánské země. Rok 1888 byl rokem smutným, protože v Prostějově zemřel zakladatel této mamutí výrobní konfekční organizace Mayer Mandl a v následujícím roce i Alois Mandl z Vídně. K pozůstalým společníkům následně přibyli i noví společníci firmy (Arnold Mandl, Ludwig Mandl a Max Mandl). Proslulá prostějovská oděvní firma zanikla roku 1926.

Mandlova rodina vynikala podnikatelskou směrností a nadáním pro riskantní obchodní operace. Část jejich kapitálu chtěli investovat v nekonečných prostorách carského Ruska. Bylo jim zcela jasné, že ruská země je velkým zdrojem nenáročných pracovních sil a prakticky neomezených možností odbytu konfekčního zboží. V osmdesátých letech předminulého století se Rusko začalo bránit dovozu konfekce vysokým clem a tak Mandlové přišli na myšlenku zřídit v Moskvě výrobu konfekce, kam poslali své nejlepší pracovníky. Postupně se zde zřídila stříhárna a ostatní potřebné místnosti k provozu a začalo se tak s kompletní výrobou v Moskvě. Jednalo se pravděpodobně o první konfekční továrnu v Moskvě, která se dala do provozu roku 1882 a to na stejném principu jako v Prostějově. Moskevský konfekční závod rychle vzkvétal a zakázek tak přibývalo. Důkazem toho je i počet osmapadesáti střihačů, kteří byli v továrně zaměstnáni. Postavila se zde tedy nová, velká konfekční továrna. Na moskevských hlavních třídách vznikly i výstavné prodejny, které se rozšířily i do jiných měst jako Petrohrad, Kyjev, Samara, Baku a dalších. Oděvní firma M. & I. Mandl zásobovala téměř celou Rus. Firma bratří Mandlů postavila v Moskvě i továrnu na výrobu vojenských stejnokrojů, která byla známa pod jménem Mars. Jeden z bývalých vedoucích moskevské stříhárny uvádí, že v tomto závodě pracovalo asi 18 000 lidí. Celková hodnota jmění patřící v Rusku Mandlovým dosáhla v roce 1914 hodnoty šedesáti milionů rublů. Po první světové válce, v roce 1921, se část prostějovských rodáků vrátila zpět do svého rodiště a založila oděvní závod Čechmánek a spol.

Před první světovou válkou se samozřejmě rozvíjel i mateřský podnik M. & I. Mandl v Prostějově. Stará budova na rohu Újezda již svými možnostmi nevyhovovala a to bylo důvodem, že firma postavila v letech 1907 a 1908 novou rozsáhlou tovární budovu u místního nádraží. Jak je vidět, tak firma se postavila proti zastaralé, zaostávající a konzervativní cechovní organizaci krejčovské práce a položila tak základy k modernímu konfekčnímu průmyslu a nesporně se tak zasloužila o rozvoj oděvní průmyslové výroby na Prostějovsku. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

V roce 1920 se podnik transformoval na akciovou společnost a jeho název zněl Spojené továrny na oděvy, J. & M. Mandl, a. s., Prostějov. V roce 1936 koupil budovu na Sladkovského ulici č. 14 od firmy Spojené továrny na oděvy Arnošt Rolný. V roce 1942 firmu arizoval Erich Volkert, který zaměstnával pouze domácí krejčí. Po válce byl podnik jako německý majetek konfiskován a v roce 1948 začleněn do národního podniku Oděvní průmysl Prostějov. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

7.3. Konfekční průmysl

V polovině 19. století působilo v Prostějově 135 židovských textilních podnikatelů, kteří nový obor výroby oděvů, jenž přinesl městu světový věhlas, zcela ovládli. K největším oděvním firmám patřili kromě bratří Mandlů: Zweig a Rosenthal (založena 1880), A. Husserl a syn (zal. 1860), J. Pollak (zal. 1873), G. Sborowitz (zal. 1896), Blau a Heilig (zal. 1903), Féher a Grünwald (zal. 1907), B. Iltis (zal. 1924). Majitelé se sdružovali ve Spolek velkokonfekcionářů, jenž se později přeměnil na Spolek oděvních průmyslníků, jeho předsedy byli postupně: Adolf Pollak, Mořic Ballek, Vilém Grünwald, Gustav Steger, Berthold Iltis, Rudolf Berger.

Mimo to v Prostějově existovaly další židovské firmy. Výroba prádla L. Meitner (zal. 1905), klobouků Stern a Lenkawitz (zal. 1911), vlněného zboží S. Hirsch (zal. 1867), H. Altar (zal. 1860), pleteného zboží a punčoch K. Katz (zal. 1895), obuvi V. Lösegeld (zal. 1898), Wolf (zal. 1876), sladovny Haas (zal. 1884), Hamburger (zal. 1868), likérky S. Pollak (zal. 1843), A. Weigl (zal. 1830). (Klenovský, 1997, [10])

S velmi rychlým vznikem dalších firem a díky uplatňování nového výrobního prostředku, kterým byl zmíněný šicí stroj, se po roce 1860 stal Prostějov vedle Vídně skutečným centrem výroby oděvů v Rakousku. Dokladem růstu Prostějova je i vzestup

počtu jeho obyvatel v městě a 4 předměstích na 12 540 osob, z toho bylo 2 180 Židů (stav z r. 1857).

Rozdílem od textilní průmyslové výroby, která v druhé polovině 19. století zavedením různých pracovních i hnacích strojů prošla mechanickou etapou průmyslové revoluce v uzavřených továrních objektech, byl konfekční výrobní proces rozptýlen do stovek a tisíců domácností. Podnikatel tak zpravidla vlastnil jen budovu s přípravou šicího materiálu, stříhárnou a skladem hotových výrobků. Při relativně nízkém investičním i provozním kapitálu a příslovečné podnikavosti v poměrně příznivých odbytových podmínkách se tak konfekční oděv šířil nejen v rakousko-uherské monarchii, ale i v řadě dalších zemí (Rusko, balkánské státy, Egypt, Jižní Amerika). (BENDA, 1994, [3])

Prostějovský konfekční průmysl tak trpěl velmi značnou roztříštěností. Malé a kapitálově slabé firmy se tak dostaly do vazalské závislosti na bohatých obchodnících s oděvy. Větší pokus o soustředění výroby učinily na počátku 20. století tři velké prostějovské firmy (Mandl, Tiring, Balle), které měly svá řídicí střediska ve Vídni. Tyto firmy se tak sdružily a založily akciovou společnost, kterou nazvaly Spojené továrny na oděvy. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Tab. 2: Vývoj krejčovské konfekce mezi lety 1900 – 1921

Rok	1900	1911	1921
Počet továrních podniků	16	46	110
Počet zaměstnaných domácích krejčí	5000	12000	15000
Výše ročních mezd (Kč)	6 666 667	43 555 554	45 650 653
Roční výroba	60 000 000	392 000 000	409 855 877
Vývoz	-	-	196 962 000
Vývoz v % výroby	-	-	48,5
Účast prostějovské konfekce na celostátní výrobě	20 %	-	-

Zdroj: (HEILIG, 1928, [9])

Továren na výrobu oděvů bylo v roce 1890 zaregistrováno už 18, avšak přechod k dílenským provozům byl velmi pozvolný, takže pojem „továrna“ byl mnohdy fiktivní. Naprostá většina těchto podniků byla v rukou německo-židovských podnikatelů, spjatých s vídeňskými bankami, kde se soustřeďoval obchodní kapitál. V roce 1911 už bylo těchto továren 46, přičemž počet domácích dělníků se pohyboval okolo 12 000 osob. Domácky provozovaná konfekční výroba způsobila proslulost „hanáckého Jerusalema“, což je pojem, který uvedly právě Prostějovské noviny v roce 1875. Nelze však neuvést, že se to stalo za cenu neuvěřitelného vykořisťování především zmíněného domácího dělnictva, jak svědčí vedle množících se stávek a protestních hnutí i úřední dokumenty o sociálních poměrech těchto pracovníků a jejich rodin.

Na přelomu 19. – 20. století s rozmachem průmyslu, kdy na předním místě byl pochopitelně průmysl oděvní, měnil Prostějov i svou demografickou skladbu. Sčítání v roce 1900 ukázalo, že Prostějov měl již 24 054 obyvatel, z nichž pouze 964 obyvatel se hlásilo k německé národnosti a 987 k židovskému vyznání. Pozoruhodné přitom je, že Židovská náboženská obec čítala 2 898 obyvatel. Pozvolné pronikání českého živlu dosvědčuje i skutečnost existence příkladu firmy Rolný, která byla založena v roce 1894. (BENDA, 1994, [3])

Období těsně před první světovou válkou bylo dobou postiženou několika hospodářskými krizemi prostějovského oděvního průmyslu. K vážnějšímu poklesu výroby došlo zejména v letech 1898, 1899, 1901, 1908 a 1913. Domáctí krejčí chodili do továren zbytečně pro práci a značná část tehdejších střihačů byla odkázána výhradně na podporu odborové organizace. V této krizi dávala i nejstarší a největší oděvní firma M. & I. Mandl některým krejčím dva až tři kusy práce na týden. Důvodem těchto hospodářských krizí některých oděvních firem byl i jejich vlastní zánik díky úpadku do dluhů.

Průmyslová konfekční výroba na Prostějovsku se v prvních desetiletích své úspěšné působnosti orientovala zejména na výrobu pánských a chlapeckých oděvů. V roce 1898 se sortiment výroby rozšířil také na dámskou konfekci. První konfekční firmou, která se rozhodla zavést v Prostějově dámskou konfekci, byla Eidler a Eisler. Oděvní továrna posléze v relativně krátké době zaměstnávala čtyřicet domácích dámských krejčí. V dalších letech tak zavedly dámskou výrobu i další tři prostějovské firmy. V roce 1909 se na dámskou výrobu zaměřovalo šest firem: Ernst a Fritz Ballek, Kaufmann a Placko, Heinrich Plaček, Hugo Wolf, Jan Michálek a Weiss a Hammerschlag.

Většina konfekčního průmyslu v Prostějově byla až do vzniku Československa v roce 1918 v židovských rukou. Místní Židé se hlásili zejména k německé národnosti. Majitelé oděvních závodů údajně využívali své hospodářské převahy a to hlavně v období před volbami, kdy vykonávali nátlak na své české zaměstnance. Paradoxně je nutili vstupovat do nejrůznějších německých spolků a slibovali jim jisté pracovní výhody. Svým střihačům tak například nabízeli vyšší mzdu a domácím krejčím více práce. V době před volbami si ředitelé závodů zvali své dělníky, kteří měli volební právo a nabádali je, aby nevolili proti továrně. Tento vliv způsobil, že statečných voličů, kteří se před volební komisí, ve kterých zasedali i zaměstnavatelé, vyslovili pro českého kandidáta, bylo málo. Tohle je jeden z hlavních důvodů, proč se česká většina nemohla prosadit a prostějovská radnice tak byla po dlouhá ovládána německou menšinou. Pro průmyslový rozvoj Prostějova odvedli Židé mnoho záslužné práce, ale v oblasti národnostní a politické napáchali českému živlu mnoho škod. Bylo zde patrné ubíjení české nacionální citění a věrně podporovali germanizační politiku rakouské vlády. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Oděvní průmysl mezi válkami

Válečná léta první světové války měla na celý hospodářský život v Prostějově těžký dopad. V konfekčním průmyslu zavládla dezorganizace a panika. Velké množství pracovníků musela v té době nastoupit vojenskou službu, což způsobilo náhlý nedostatek kvalifikovaných pracovních sil. V prvních válečných měsících někteří konfekční podnikatelé dokonce uzavírali své továrny. Částečné uklidnění přinesl až průběh roku 1915, kdy rakouské ministerstvo války určilo prostějovským konfekčním firmám větší vojenské dodávky. Narychlo tak vznikaly nové konfekční podniky, které byly výhradně odkázány na šití vojenských stejnokrojů. Nastupující válečná konjunktura v oděvním průmyslu na Prostějovsku však nezbavila obav z nezaměstnanosti střihače. Všechny vojenské látky totiž přicházely do Prostějova již nastříhané, protože tento střihačský úkol svěřily rakouské vojenské úřady brněnským firmám. Dělnictvo v Prostějově tak během první světové války vyrobilo statisíce vojenských stejnokrojů, ale také obleky pro zajatce i uprchlíky. Díky tomu se z nepatrných mzdových konfekcionářů rychle stali zbohatlíci. Pro prostějovský oděvní průmysl tak tato válka byla obdobím nebývalé hospodářské prosperity. Trvale však ubývalo kvalifikovaných pracovních sil, protože vleklá poziční válka potřebovala trvalý

přísun nejen vojenské výzbroje, ale i vojáků. Této situace využívala značná část prostějovských konfekcionářů a přímo drastickým způsobem vykořisťovala nekvalifikované ženské síly. Nevyučené a nezpracované ženy, jejichž muži odešli na frontu, musely převzít starost o výživu. Továrníci jim ale vypláceli velmi nízké mzdy. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

První světová válka znamenala pro výrobu oděvů nejen politický, ale pro průmyslníky mnohdy mnohem důležitější, ekonomický předěl. Prostějovští podnikatelé ztratili důležité finanční zázemí ve Vídni a k tomu se připojila i ztráta tradičních trhů, jako je například Balkán. Po celá nadcházející dvacátá léta se oděvní výroba potýkala s potížemi, zejména v exportu. V této době vznikla řada nových podniků, ovšem systém výroby se až na výjimky nezměnil. (BENDA, 1994, [3])

V novém československém státě byl umístěn největší díl Rakousko-Uherska. Statistický úřad v Praze odhadoval, že na našem území zůstalo 80 % konfekčního průmyslu bývalé rakousko-uherské říše⁴. Převážná většina se soustředovala převážně do Prostějova.

Rok 1919 byl krizový a to z důvodu, že prostějovský oděvní průmysl ztratil své tradiční odbytiště. Při plném využití výkonnosti prostějovského konfekčního potenciálu bylo asi 85 % jeho výroby odkázáno na export. Nástupnické státy, které byly přirozeným odbytištěm prostějovského oděvního průmyslu, začaly vytvářet ochrannou celní politiku, která postupně skoro znemožnila vývoz české konfekce do Polska, Maďarska, Jugoslávie, Rumunska a Rakouska. Došlo k nebývalému nárůstu cel na dovoz do těchto zemí, což způsobilo pokles v exportu do ciziny. V roce 1921 byl odbyt do zahraničí 48 % a do roku 1925 klesl na 9,5 %. To vše motivovalo oděvní podniky k proniknutí na dosud neznámé trhy. Prostějovští výrobci se tak dostali do Dánska, Švédska, Norska, Švýcarska, Holandska, Francie a i do Egypta, francouzských kolonií, Sýrie apod. Od roku 1920 vzrostl počet exportních zemí oděvního průmyslu na zhruba padesát. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Zaměříme-li se na rok 1921, kdy bylo provedeno sčítání lidu, tak zjistíme i zajímavé informace ohledně konfekčního průmyslu. Prostějovský politický okres v té době čítal 80 974 obyvatel. Počet výdělečně činných osob je možné zjistit na základě počtu obyvatelstva Moravy a Slezska podle povolání a postavení v povolání. Morava a Slezsko měly v té době 3 335 125 obyvatel. Z toho když se vyřadí příslušníci rodin bez

---

⁴ Ve svých ekonomických úvahách uváděli někteří vídeňští národohospodáři, že Československo převzalo dokonce 90 % oděvního průmyslu dřívější habsburské říše. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

vlastního povolání a nájemců, získáme počet osob výdělečně činných, kterých je 1 661 129, což je 49,8 % veškerého obyvatelstva. Použije-li se téhož procenta pro výpočet výdělečně činných osob z prostějovského politického okresu, tak zjistíme informaci v podobě 40 322 lidí. Prostějovský konfekční průmysl zaměstnával v té době zhruba 22 000 (včetně úředníků, učňů a rodinných příslušníků, kteří pomáhali domácím krejčím při práci), z toho vyplývá, že konfekční průmysl zaměstnával 54,6 % výdělečně činných, což bylo 27,16 % celkového počtu obyvatel v prostějovském politickém okrese. (HEILIG, 1928, [9])

V roce 1924 bylo hlášeno 89 oděvních továren a 6 konfekčních družstevních podniků, i když charakter průmyslových závodů mělo necelých 60 % z nich. Těžiště produkce spočívalo ještě i v průběhu 20. let na domácí práci (cca 15-16 000 dělníků), z velké části se však stále ještě jednalo o práci rukodělnou, která se už jen těžko mohla měřit s konkurencí mechanizované hromadné výroby v zahraničí, která byla značně produktivnější. (BENDA, 1994, [3]) Počet konfekčních firem neustále kolísal, někteří malí podnikatelé neměli dostatek vlastního kapitálu a tak se sdružovali s dalšími do různých výrobních celků. Jiné oděvní závody oproti tomu upadali do konkurzu a zanikaly. V roce 1926 se z těch větších továren dostaly do potíží firmy jako Adolf Husserl & Sohn a Emil Verschleiser. Továrna A. Mayer & Comp. se přesunula do Vídně. Tyto neustálé změny v počtu konfekčních firem způsobily oděvnímu průmyslu na Prostějovsku značné škody. Výroba se více a více drobila na velké množství málo životaschopných oděvních závodů a to tomuto nejvýznamnějšímu odvětví v Prostějově způsobovalo značné škody, protože roztržitý konfekční průmysl těžko čelil silné a kapitálově zkoncentrované zahraniční konkurenci. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Některé firmy v tabulce, která je k naleznutí v přílohách, uvádí také počet stálých či příležitostných domácích krejčích a počet střihačů. Počet domácích krejčích u jednotlivých firem se neustále měnil a tak stoupal i klesal. To zejména záviselo na množství objednávek, které měly jednotlivé továrny k dispozici a na celkovém rozvoji či úpadku jednotlivých konfekčních firem. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Právě v této době je však potřeba ocenit podnikavost a houževnatost prostějovských výrobců v nově vznikajících, či přeskupených, či zcela přetvořených firmách (například firma M. J. Mandl se transformovala na Spojené továrny na oděvy), ať už měly jakoukoliv podnikatelskou podobu (akciová společnost, veřejná obchodní společnost, družstevní podnik, jako např. Prvoděv – První dělnické oděvní družstvo

v Prostějově z roku 1918). Postupně mezi místními továrníky pronikalo vědomí, že bude třeba provést změny v produkci. Objevila se potřeba nového zaměření produkce na kvalitnější výrobky schopné konkurence v požadovaném sortimentu, a to zejména v pánské konfekci, z níž 70 % se vyrábělo právě v Prostějově a okolí. Další důležitou změnou pak měl být přechod na skutečnou tovární výrobu s adekvátním strojním vybavením a s novou organizací výrobního procesu (pásová výroba) a s nezbytnou akumulací kapitálu. S těmito cíli souvisí i vznik zájmových sdružení konfekčních výrobců. (BENDA, 1994, [3])

Velcí i malí prostějovští konfekcionáři projevovali v mnoha rozhodujících okamžicích smysl pro nová řešení. Vývoj světové konfekce jim zřetelně ukazoval, že dosavadní způsob výroby, založený na způsobu využívání domácí práce má svoje meze, a že budou-li chtít udržet krok s ostatním světem, budou muset zcela nezbytně přistoupit k zavádění vyšších norem mechanizované pásové výroby. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Gustav Sborowitz

Firma byla založena v roce 1898 pod názvem Gustav Sborowitz a toto jméno ji zůstalo až do roku 1913, kdy byl k firmě přibrán nejstarší syn Max a oficiální název byl změněn na „Gustav Sborowitz a syn“. V roce 1921 se stal spolujednatel firmy i Fritz Sborowitz a později i dva další synové Hans a Bruno. Po smrti Gustava Sborowitze v roce 1928 vedení firmy převzali všichni čtyři bratři. Název firmy byl v roce 1933 změněn na Sbor., Gustav Sborowitz a syn, tovární výroba oděvů všeho druhu. Pod tímto názvem existovala až do roku 1942, kdy byla arizována a předána Němci L. Mittelbauerovi. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

Tento podnik jako první zaváděl dílenskou výrobu oděvů s velmi důslednou dělbou práce a s uplatněním důležitých zkušeností i techniky ze zahraničí. (BENDA, 1994, [3]) Stalo se tak v roce 1928 a tento primát není pouze prostějovský, ale vztahuje se na celou tehdejší republiku. Její umístění bylo na Olomoucké ulici číslo 23. Továrna nepatřila v Prostějově mezi největší, v roce 1934 vykazuje firma Sbor 318 zaměstnanců uvnitř závodu a 237 domácích krejčí. V roce 1935 již firma uvádí 456 vnitřních zaměstnanců a 220 domácích. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18]) Tento vývoj k mechanizaci a k továrnímu způsobu produkce na čas přerušila krize, takže za faktický předěl lze považovat polovinu 30. let., kdy se k modernizaci strojního vybavení a

k výkonnějšímu způsobu pásové výroby v roce 1934 připojila firma Nehera a roku 1936 firma Rolný a samozřejmě i některé další středně velké podniky. Tento přechod však neznamenal zrušení domácí výroby, nýbrž účelnou kombinaci s ní. Okresní úřad v Prostějově ve svém hlášení ministerstvu obchodu ze dne 26. června 1937 zdůraznil, že „nynější výrobní a odbytové poměry a stav zaměstnanosti oděvních zaměstnanců je velmi dobrý“. S vypětím sil se tak i velké firmy skutečně vymanily z krizového období svou rozvětvenou sítí filiálek a prodejen, a tudíž přímým kontaktem se spotřebiteli. Tyto formy prodeje, cenová přiměřenost a tradičně dobrá jakost výrobků dále utvrzovaly prestiž Prostějova. (BENDA, 1994, [3]) Největší počet prodejen měla před nacistickou okupací právě firma Sbor, celkem jich bylo 139 a byly umístěny zejména v pohraničí. V porovnání s oděvním družstvem Prvoděv, které mělo 43 prodejen do roku 1939, je to více jak třináásobek. V roce 1938 dosáhl celkový obrat podniku 36 milionů korun, kdy pro představu bylo zaměstnáno 549 zaměstnanců v této továrně. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Obr. 15: Továrna Gustav Sborowitz a syn, výřez z firemní veduty (zdroj: ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

Dříve než G. Sborowitz započal v roce 1901 s tovární výrobou konfekce, provozoval obchod se starým i novým šatstvem. První šicí dílnu měl ve dvoře kasáren, v místě, kde dnes stojí radnice. Až do roku 1910 si provozní prostory pronajímal. V tomto roce si ale postavil zmíněnou vlastní jednopatrovou tovární budovu v Olomoucké ulici č. 23. V roce 1928 byla továrna rozšířena, bylo přistavěno druhé patro, aby bylo více prostoru na zavedení mechanické výroby. U firmy byly bohužel nejhorší sociální a platové podmínky ze všech oděvních firem v Prostějově. Vlastní

výroba konfekce fungovala i během arizace až do roku 1944, poté byly tovární místnosti využívány až do osvobození pro výrobu filtrů k plynovým maskám. V současné době je objekt č. 23 v soukromém vlastnictví a je upraven k bytovým účelům. Objekt č. 25 je majetkem Olomouckého kraje a je využívána jako centrum pro vzdělávání a středisko služeb školám. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

Menší židovské konfekční závody a jejich osud

Z výkazů OŽK v Olomouci za rok 1939 také vyplývá podnikatelské oživení města. V Prostějově tehdy existovalo 132 závodů na výrobu oděvů, z toho 55 továren a 77 maloživností. Z továren mělo 6 podniků mechanickou pásovou výrobu (jmenovitě pak firmy Nehera, SBOR, Rolný, Řezáč, Kalwil a Prvoděv) a přímo v provozech zaměstnávaly přes 3 000 zaměstnanců. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

Hermann Berger & comp.

Tato firma byla založena v roce 1876 a do roku 1933 vyráběla pánské, chlapecké a dětské oděvy a od roku 1933 i dámské pláště. Patřila k velkým oděvním podnikům, v roce 1930 měla 500 zaměstnanců, v roce 1937 zaměstnávala 65 vnitřních zaměstnanců a 182 domácích krejčích. V době 2. světové války přebral arizací firmu Rudolf Hinne. Za okupace pak firma vyráběla speciální kožené oděvy pro německou brannou moc. Po osvobození ale konfekční výroba nebyla obnovena, nemovitost byla zčásti pronajata a zčásti zůstala prázdná. Později byl dům adaptován pro potřeby tiskárny, v současné době je sídlem městské policie a centrální spisovny městského úřadu. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

Sloga

Firma byla založena v roce 1920 jako společnost s ručením omezeným, kdy získala koncesi na výrobu pánských a chlapeckých oděvů po továrnicku. První sídlo bylo na Masarykově náměstí č. 13 a odpovědným zástupcem byl její náměstek Emanuel Weiser. V roce 1921 pak postavila novou tovární budovu na Svatoplukově ulici č. 23, do které byla následujícího roku přestěhována a transformována na akciovou

společnost. Továrna patřila k velkým podnikům, v roce 1925 měla 300 zaměstnanců. V roce 1930 prodala firma Sloga budovu s veškerými sklady a inventářem za 1 500 000 Kč firmě Františka Rolného vdova (od roku 1934 známá pod názvem „Rolný“) a v roce 1931 právně zanikla. Noví majitelé hned v roce 1930 zrealizovali plánovanou přístavbu do Třebízského ulice a v letech 1938 – 1940 další přístavbu do ulice Vrahovické. Majetek firmy Rolný byl v roce 1945 znárodněn a začleněn do nově vzniklého Oděvního průmyslu, n. p. Prostějov. Továrna v Třebízského ulici se stala střediskem domácí výroby tohoto podniku. V roce 1963 se do budovy přesunul Výzkumný ústav oděvní v Prostějově. Konfekční výrobě oděvů začala budovat opět sloužit v roce 1994, kdy rodina Rolných získala v restituci zpět rodinný majetek a objekt byl znovu rekonstruován na malou konfekční továrnu. V únoru 1998 budovu od Rolného koupil a rekonstruoval Okresní úřad v Prostějově pro potřeby Státního okresního archivu Prostějov, který v něm zahájil provoz v roce 2000. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

Zikmund Kaufmann

Firma na výrobu pánské konfekce Zikmunda Kaufmanna si pro svou činnost postavila v roce 1930 v Kollárově ulici č. 11 obytný a tovární dům. Co do počtu zaměstnanců patřila k menším podnikům a zabývala se výrobou pánské konfekce. Jako židovský majetek byla továrna během okupace pod nucenou správu Otty Vogla. Po válce pokračoval v sériové výrobě konfekce mladší syn původního majitele Vilém Kaufmann, který se vrátil z Palestiny. V roce 1948 byla znárodněna a její majetková podstata byla začleněna stejně jako u většiny ostatních do n. p. Oděvní průmysl Prostějov. Objekt bývalé továrny je dnes sídlem oděvní firmy PARROT, která zde vyrábí značkovou dětskou konfekci. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

Brod & Frankl

Tato firma byla založena v roce 1899 a patřila k nejvýznamnějším oděvním podnikům v Prostějově, v roce 1918 měla 2 000 zaměstnanců. Vyráběla pánskou a chlapeckou konfekci, specialitou byla výroba dětských oblečků. V roce 1910 si podnik postavil v Havlíčkově ulici č. 28 vlastní tovární budovu, kterou bohužel už v roce 1919 prodala oděvnímu dělnickému družstvu Prvoděv. Činnost podniku byla ukončena v roce 1935. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

Moriz Ballek & Bruder

Moriz Ballek se původně zabýval obchodem s hotovými oděvy. V roce 1892 získal oprávnění k tovární výrobě pánské konfekce. Brzy se zařadil mezi velké oděvní podniky v Prostějově, v roce 1910 měl 3 000 zaměstnanců a patřil tak mezi osm prostějovských firem zabývajících se exportem svých výrobků. Specialitou tohoto závodu byla výroba dětského ošacení. Za první světové války zakládaly velké oděvní podniky v Prostějově šicí dílny, ve kterých vznikaly vojenské stejnokroje. Moriz Ballek si takovou dílnu zřídil v letním sále hostince U Boučků u místního nádraží. V dílně se zpracovávaly pláště a blůzy a ruční dodělání se zadávalo domů ženám. Po válce tento typ dílen zanikl. Stejný osud jako ostatní válečné šicí dílny stihl brzy i továrnu Moriz Ballek & Bruder, zde byla výroba ukončena v roce 1926. V současné době je objekt využíván firmou H & D, a. s. jako sklad textilu a celní sklad. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

7.4. Další židovské ekonomické aktivity

Bratři Wintrové

V roce 1873 koupili bratři Karel a Bruno Wintrové městský pivovar se sladovnou a v roce 1875 v něm zahájili provoz. Specialitou pivovaru bylo pivo „Král Ječmínek“. Pivovar byl v provozu do roku 1913, kdy se výroba zastavila. Majitelé se však nadále věnovali výrobě sladu, který v té době získal světovou proslulost a vyvážel se do všech pěti kontinentů. V bývalých prostorách pivovaru Bruno Winter založil továrnu na výrobu knoflíků pod firmou Kornolith, a. s. Prostějov. Bruno k tomu v těchto prostorách zřídil výrobu marmelády a tovární zpracování ovoce a zeleniny, která fungovala mezi lety 1918 – 1943. Sladovna byla roku 1941 arizována německým průmyslníkem G. Naefekem. Bruno Winter a jeho manželka spáchali v roce 1942 sebevraždu. Karel Winter zahynul v koncentračním táboře v Osvětimi. Po osvobození roku 1945 byla jako německý podnik konfiskována a byla v ní zavedena národní správa. V roce 1948 byly všechny samostatné sladovny znárodněny a začleněny pod národní podnik Obchodní sladovny se sídlem v Olomouci. V průběhu mnoha let došlo

k několika reorganizacím sladařského průmyslu. V roce 1989 byl pak tento koncernový podnik změněn na podnik státní a v rámci privatizace v roce 1991 se transformoval na akciovou společnost Obchodní sladovny se sídlem v Prostějově. V roce 2004 byly obchodní sladovny, a. s. Prostějov, bez likvidace zrušeny a jejich jmění bylo zahrnuto pod akciovou společnost Sladovny SOUFLET ČR, a. s. Prostějov. Budovu bývalého pivovaru koupila v roce 2007 otrokovická firma TOMA, a.s., která se rozhodla budovu využít k bytovým účelům. Prostory sladovny slouží svému původnímu záměru dodnes, slad zde vyrábí soukromá sladovna Castello. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

Julie Wolfová a synové

Zakladatelkou firmy na výrobu houněné a kožené obuvi byla obchodnice s textilem Julie Wolfová. Její synové Kamil a Moriz vybudovali v roce 1862 na náměstí Dr. E. Beneše č. 16 (dnes náměstí E. Husserla) provozovny, ve kterých Kamil Wolf začal vyrábět domácí obuv. Moriz Wolf se spolu s matkou věnovali obchodu s textilem. Když v roce 1932 Moriz zemřel, byl do firmy přijat jako obchodní zástupce a vedoucí výroby Emanuel Wolf, který dokonce zavedl strojovou výrobu kožené obuvi. V době nacistické okupace byli majitel firmy Kamil Wolf i Emanuel Wolf odvezeni do koncentračního tábora v Terezíně, kde Kamil Wolf zahynul. Emanuel Wolf se v roce 1945 vrátil. Firma byla za války arizována jako židovský majetek a novým majitelem se stal Afred Posch. Po osvobození v roce 1945 byla na firmu uvalena národní správa. Rozhodnutím Okresního národního výboru v Prostějově se stala národním správcem firma Baťa n. p. Zlín. Po utvoření národního podniku KOTVA Krasice sloučena s majetkovou podstatou n. p. GALA. Sídlem podniku zůstaly Krasice. Státní podnik GALA, Prostějov-Krasice byl v roce 1993 zprivatizován a transformován na akciovou společnost. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

Mandl a Kohn

Firma veřejných společníků Mořice Mandla a Maxe Kohna se zabývala výrobou slaměných klobouků, později se specializovala na výrobu dámských klobouků. Prvotním sídlem jejich závodu byla Rejskova ulice č. 45, v roce 1920 se pak firma přesídlila do Olomoucké ulice č. 5. Název firmy po přestěhování zněl Mandl a Kohn v Prostějově, výroba slaměných klobouků. Ve 30. letech 20. století existovalo

v Prostějově třináct výrobců plstěných a slaměných klobouků, z toho šest továren. Tento zmíněný podnik bohužel patřil k těm, kterým se nepodařilo čelit hospodářským problémům doby, a proto byla výroba v roce 1937 ukončena. Dnes je majitelem tohoto objektu Olomoucký kraj a pro svůj domov mládeže jej využívá Střední průmyslová škola oděvní v Prostějově. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

M. & T. Ries

V roce 1884 založil Markus Ries v Prostějově první hanáckou parní továrnu na zápalky. V továrně byly jedny z nejhorších pracovních a sociálních podmínek ve městě. Nedodržovala se zde pracovní doba a zaměstnanci tak byli nuceni pracovat 13 hodin denně. Vlastní práci nesmírně ztěžovaly i škodlivé výpary. Proto zde nebyly žádnou výjimkou stávky, bohužel neúspěšné, protože M. Ries raději dělníky propustil, než by s nimi vyjednával. V roce 1912 se firma transformovala na akciovou společnost Hélios a o rok později byla výroba zápalek ukončena a továrna zrušena. V roce 1914 koupila objekty sirkárny známá prostějovská firma Wichterle a adaptovala je pro svůj provoz. V roce 1946 se staly součástí národního podniku Agrostroj a v roce 1949 byly zbourány. (ROHÁČKOVÁ, 2008, [17])

V souvislosti s tím, jak je známo, že Židé nemohli vlastnit půdu, tak se dokonale adaptovali na nepříznivé podmínky, které jim během historie byly dány. Díky své neskutečné ctizádosti a obchodnímu nadání dokázali během generací vytvořit základ pro vznik stěžejního ekonomického zaměření města Prostějova. Vznik konfekčního průmyslu můžeme právě přisuzovat židovským obyvatelům. Existence tohoto způsobu obživy obyvatel přispělo k nebývalému věhlasu a rozkvětu města. Označení Prostějova jako „Města módy“ je zaslouženým odkazem Židů mnoha dalším generacím.

8. HOLOCAUST V PROSTĚJOVĚ

Už od dvacátých let se v Prostějově vytvářela fašistická strana, ve které bylo téměř sedm set členů. V čele této strany stál advokát JUDr. Cyril Svozil, kromě něj hledali svá uspokojení své ctižádosti několik dalších místních intelektuálů, kteří neměli naději na úspěch v jiných stranách. Vedle brněnské organizace patřila ta prostějovská k nejpočetnějším na Moravě. V době vlivu německého nacismu přijala i tato strana jako součást své ideologie boj proti Židům. Antisemitismus se začal poté úměrně projevat s agresivitou německého fašismu. (PETERKA, 1994, [16])

Sčítání z roku 1930 hovoří o tom, že v Prostějově žilo 1442 osob židovského vyznání. Do doby před transporty se tento počet musel velmi měnit a to jak přirozeným přírůstkem a úbytkem, tak emigrací z Prostějova, ale i příchodem značného počtu uprchlíků z pohraničí. V roce 1938 se počet osob židovského vyznání odhaduje na 1500, tento rok se po obsazení Sudet přistěhovalo asi 200 židů právě ze sudetských oblastí. (DOKOUPILOVÁ, 2007, [6]) Právě židovští přistěhovalci, co do Prostějova přišli z větších měst z Německa, Rakouska a ze Sudet, byli většinou velice kultivovaní a vzdělaní, což vedlo ke zvýšení úrovně židovského kulturního života. (BEEROVÁ, konzultace 2013, [23]) Do konce roku 1939 se vystěhovalo zhruba 250 osob (70 % do Palestiny a 30 % do Severní a Jižní Ameriky). (DOKOUPILOVÁ, 2007, [6]) Tito lidé se dostali do Palestiny, USA, Anglie, Chile. Známa prostějovská židovská rodina průmyslníka Sborowitze se zachránila celá. Většina těch, kteří jsou na seznamu dosud žijících bývalých prostějovských Židů, přišla před válkou. Většina otců těchto rodin byli akademici, což může být jeden z důvodů, že se jim podařilo obdržet certifikáty od Britů a mohli se tak vystěhovat do zaslíbené Palestiny. Složitý systém různých certifikátů a kvót platný od roku 1925 Britové zavedli pro území Palestiny, kterou mandátně spravovali od dubna 1920. Potvrzení byla totiž nutná pro přistěhovalce do této země. V Praze je vyřizoval Ústřední sionistický svaz – Palestinský úřad. V průběhu května roku 1939 britská vláda židovské přistěhovalectví do Palestiny velmi drasticky omezila a prakticky uzavřela. Existovala tzv. „Alija mládeže“, což byla skupina patnáctiletých až osmnáctiletých, která se přesídlila do Palestiny, této možnosti někteří mladí Židé využili. (BEEROVÁ, 2005, [2]) V hlášení Okresního úřadu v Prostějově pro úřad oberlandráta v Olomouci v lednu 1941, které se opíralo o údaje z jednotlivých obcí, se uvádí počet Židů v Prostějově číslem 1280 a v ostatních obcích celkem 33. Na začátku

roku 1942, kdy byl vyhlášen český norimberský zákon o ochraně cti a krve, musely židovské obce vzít do seznamu i osoby nežidovského vyznání, považované za Židy z rasových důvodů. Tím se počet židovských obyvatel zvětšil o 200 lidí. Tak se na jaře 1942 počítalo s 1650 občany Prostějova, kteří byli považováni za Židy. (DOKOUPILOVÁ, 2007, [6])

8.1. Omezení a osudy prostějovských židů za války

Když němečtí fašisté okupovali dne 15. března 1939 Prostějov, tak v popředí prostějovské fašistické politiky stálo sotva 50 – 60 lidí, kteří se samozřejmě hlásili k Němcům. Dne 18. března se v budově obecné školy v Kollárově ulici usadilo gestapo. (PETERKA, 1994, [15])

Vlna zatýkání provázela přepadení Polska 1. září 1939, ještě téže noci fašisté internovali jako rukojmí 11 prostějovských Čechů a 11 Židů, kteří byli komunisti, sociální demokraté nebo členové jiných stran. (PETERKA, 1995, [16]) Byli odvezeni autobusem do sběrného tábora, který se nacházel ve Štěpánově u Olomouce, odtud poté do koncentračního tábora Buchenwald.

Fašistická organizace „Svatoplukovy gardy“ se svou aktivitou začala projevovala agresivnějšími výstupy proti Židům. Pod rouškou noci psali na ulicích hesla, kterými zakazovali chodit Židům po chodnících s arijci. (PETERKA, 1994, [15]) Zejména vlajkařský Arijský boj, ale i další zfalšovaný tisk jako třeba prostějovské Hlasy z Hané, jásaly nejen nad vítězstvím německých armád, ale i nad perzekucí Židů a komunistů. Do historie města se neblaze zapsali někteří členové Vlajky, kteří podněcovali k likvidaci místního židovského obyvatelstva.

Dalším pokračováním fašistů v antisemitské kampani vůči Židům bylo zakázáno jejich stěhování, volný nákup a po zavedení přidělového hospodářství jim stále snižovali přiděly na minimum. Protižidovská opatření se plánovitě stupňovala. Začalo docházet k rasovému útisku, který neměl do té doby v civilizovaných zemích obdoby. Dne 12. 2. 1940 vyšlo nařízení, které rozhodlo o vyřazení Židů z hospodářství Protektorátu Čechy a Morava, následně 24. 4. téhož roku se objevilo nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě.

Rok 1941 přinesl Židům další omezení. Již 18. ledna byla omezena návštěva ubytovacích podniků Židy za účelem přechodného ubytování. V Prostějově jim byla

vyhrazena čtyři lůžka v prvním poschodí hotelu Haná. Současně okresní úřad Židům úplně zakázal přístup do všech ubytovacích zařízení v Prostějově a uložil jejich majitelům, aby v tomto smyslu i své podniky opatřili příslušnými vyhláškami. O několik dní později (1. února) nařídil prostějovský vládní komisař, aby všichni Židé do 14 dnů odevzdali řidičské průkazy, jízdní průkazy motorových vozidel a osvědčení o zápisu motorových vozidel do rejstříku.

Vycházející vyhlášky a nařízení pro prostějovské židovské obyvatelstvo začaly omezovat i jejich nejzákladnější potřeby. Dne 8. 3. 1941 vychází úprava nákupní doby. Omezení nákupní doby platilo i pro nákupy prováděné pro židovské zaměstnavatele jejich arijským služebnictvem a vztahovalo se též na židovské obchody, které již byly pod treuhändlerovským vedením. Vše se dělo z důvodu zamezení styku židovského obyvatelstva s árijským. Tato vyhláška ovšem fašistům nestačila. 2. srpna pak vyšla další úprava nákupní doby pro Židy. Směli nakupovat jen od 15 do 17 hodin. To se ovšem začalo jevit jako důležitý problém vzhledem k tomu, že židovští dělníci, kteří pracovali na silničních a železničních stavbách, tak nemohli všeobecně platné nákupní doby využít. Změnil to až výnos prezidia ministerstva vnitra, který stanovil, že pokud se tyto dělníci prokázali potvrzením svého zaměstnavatele, pak jim nemělo být bráněno nakupovat v době od 17 do 19 hodin.

Podle nařízení z Berlína vstoupila 15. 9. 1941 v platnost vyhláška říšského zákoníku, nařizující zřetelné zevní označení Židů. Toto ustanovení mluvilo o tom, že Židům od 6 let je zakázáno ukazovat se na veřejnosti bez zvláštního označení, kterým byla žlutá látková hvězda, jež musela být přišita na oděvu na levé straně prsou. Hvězda měla být velikosti dlaně, žlutá s černým lemováním a s černým nápisem „JUDE“ uprostřed. Vyhláška dále také židovským obyvatelům zakazovala opouštět místo pobytu bez svolení policejního úřadu. Ve smíšených manželstvích se ustanovení nevztahovalo na židovského manžela či manželku, jehož děti se považovaly za árijce nebo padly ve válce, rovněž se nevztahovalo na židovskou manželku ve smíšeném bezdětném manželství. Platnost tohoto nařízení bylo pro celou oblast říše a Protektorátu od 19. 9. 1941, na jehož konci stálo: „Důvodem k vydání tohoto nařízení byly zkušenosti, které ukázaly, že je nutno Židy ve veřejném životě pro každého zřetelně označit.“ Dne 27. 9. 1941 vyšlo nařízení zemského prezidenta v Brně o zákazu reprodukovat židovskou hudbu. (PETERKA, 1995, [15])

Obr. 16: Označení židovských obyvatel (zdroj: BEEROVÁ, 2005, [2])

Po Heydrichově nástupu do funkce zastupujícího říšského protektora bylo uvedeno v rozsudecích stanného soudu, které byly vylepovány na krvavě rudých plakátech počátkem října 1941, že Žid Emil Pollak z Prostějova byl odsouzen k smrti provazem a následně pověšen.

Opatření ohledně označování Židů bylo rozšířeno 5. října 1941 také na židovské míšence, kteří byli dosud od této povinnosti osvobozeni. Od 3. 11. pak další nařízení udávalo, že tabákové výrobky byly vydávány pouze na tabačky, avšak Židé, trestanci a choromyslní je nesměli dostávat. Další vyhlášek přibývalo a nabývaly na extrémnosti. Krátce nato vydal R. Heydrich nařízení o židovských manželstvích, o zrušení židovských synagog a modliteben a proti osobám, které se budou na ulici nebo ve veřejných místnostech ostentativně ukazovat nebo bavit se Židy navenek označenými, nařídil postupovat podle státně policejního opatření tzv. ochrannou vazbou.

Dne 23. 10. 1941 vychází vyhláška ministerstva zemědělství, která zakazovala vydávat Židům za úplatu či bezplatně ovoce všeho druhu, čerstvé, sušené nebo jinak konzervované, sušené plody a ořechy, marmelády, jam, sýry, cukrovinky, ryby a výrobky z ryb, drůbež a zvěřina všeho druhu, též v konzervách. Toto ustanovení se

týkalo nejen dodavatelů, ale i pěstitelů, výrobců, opracovatelů, zpracovatelů a zejména spotřebitelů.

Počátkem listopadu roku 1941 byla uveřejněna oficiální výstraha před napomáháním Židům, kteří se snaží „opatřit si dostatečný finanční příjem zcizením svého movitého jmění nebo přijímáním závazků různého druhu, aby toho příjmu použili jednak k nákupům za účelem hromadění zásob a k přeplacení cen nebo aby je hromadili pro ilegální účely. Při tom jim napomáhají určité české kruhy buď, ze známého židomilství nebo ze ziskuchtivých příčin.

Co nejnaléhavěji se upozorňuje, že Židům je zakázáno zcizovat nějaké majetkové hodnoty (předměty zařízení a spotřeby, práva, pohledávky atd.), pokud v jednotlivých případech není dáno úřední povolení. Při přestoupení tohoto zákazu musí očekávat jak Žid, tak i nabyvatel nebo přechovávач nejostřejší státně policejní opatření.“

V předvánočním čísle (č. 51 z 20. 12. 1941) přinesly Hlasy z Hané úvodník s nadpisem: „Prostějováci domáhali se již před staletími vyhnání Židů z města“ a končící slovy: „Osud, který Židy dnes postihl, je jen splátkou za veškeré zlo, které během staletí napáchali.“

V roce 1942 již hmotný a duševní útisk na židovském obyvatelstvu rostl díky zesilujícím výpadům fašistů. Tvrdost této doby někteří psychicky neustáli a tak někteří volili raději dobrovolný odchod ze světa, jako například dvaosmdesátiletá Židovka Adéla Deutschová, která se otráвила 23. 2. 1942.

Další zákazy na sebe nenechaly dlouho čekat, 7. března roku 1942 zakázal okresní úřad Židům používat veřejných prádelen. Týden po této vyhlášce se při příležitosti 3. výročí okupace vyjadřuje redaktor Hlasů z Hané Bohumil Ošťádal skutečné potěšení z této skutečnosti a pokračuje dále ostrými protižidovskými výpady. V jednom z dalších čísel přímo apeluje na spoluobčany svým článkem „Odžidovštit!“ . Podobně se na jiném místě pohoršuje nad tím, že je nejvyšší čas zlikvidovat židovskou synagogu: „V jiných městech byly temply buď odstraněny nebo přeměněny pro jiné účely.“

Naštěstí se na poslední chvíli podařilo dosáhnout alespoň toho, že prostějovská synagoga z roku 1904 byla převedena do užívání tehdejší církve česko-moravské.

Další výpady v tisku následovaly také proti starému židovskému hřbitovu, jehož náhrobky fašisté rozprodali a zbytek byl rozmetán v období vítězných fašistických tažení.

Temná mračna se snášela nad lidmi se žlutou hvězdou na hrudi. V červnu a červenci roku 1942 fašisté odvezli 1 600 prostějovských Židů do Terezína. Z koncentračního tábora pak byli tito lidé posíláni do Osvětimi. (PETERKA, 1995, [15]) Podle seznamu, který je uložen ve Státním okresním archivu v Prostějově mělo do terezínských transportů nastoupit v první fázi 1 230 osob. Tento soupis zřejmě připravila místní Židovská obec dle pokynů nacistické Ústředny pro židovské vystěhování v Praze. Ústředna už od února 1940 převzala veškerou agendu týkající se židovského obyvatelstva, tak je velmi vzácné najít jakékoliv údaje v archivech místních úřadů. Chybí proto přehledy Židů ze smíšených rodin, osoby zatčené před oficiálními transporty, nebo imigranti. Těžko se dohledávají také prostějovští Židé, kteří byli z města odsunuti později než hlavními čtyřmi olomouckými transporty na přelomu června a července 1942. (DOKOUPILOVÁ, 2007, [6]) Fašisté zrežirovali filmování z důvodu potřeby zahraniční propagace. Nafilmovali převoz židovských obyvatel ve fiakrech na hlavní nádraží a jejich nástup do vozů připraveného vlaku. Skutečnost však byla odlišná. Z vozů osobní přepravy byli druhým východem vyhnáni a napěchováni do uzavřených dobytčích vagónů. (PETERKA, 1994, [16]) Přes 80 prostějovských Židů ze smíšených manželství muselo odjet v září 1943 do koncentračního tábora v Oslavanech u Ivančic a v září 1944 do Prahy – Hagiboru. Odtud byli transportováni do Terezína. Převážně děti ze smíšených rodin, ale rovněž několik dospělých, kterým se dosud podařilo uniknout transportaci, odjelo do Terezína začátkem března roku 1945. (DOKOUPILOVÁ, 2007, [6])

Jen hrstka z nich se dožila návratu do rodného Prostějova po osvobození roku 1945.

8.2. Druhá světová válka v oděvním průmyslu

Válečné období postihla tzv. arizace nejen židovské podnikatele, ale dosazováním „treuhänderů“ nebo přímo vnučených spolujitelů zasáhla i do vlastnických vztahů českých podnikatelů. Zvláštní je, že se podnikavost v této době nesnížila, roku 1941 bylo registrováno 153 výrobců konfekce a během války se tento počet zvýšil až na 202. (BENDA, 1994 [3]) Arizace zasáhla i dvě největší prostějovské židovské továrny na konfekci a to firmy Sbor a Silézia. Celkem tak podlehl arizaci 41 židovských továren na oděvy a jedna továrna na prádlo. Všechny tyto firmy měly

dohromady roční obrat v podobě 197 milionů korun. Němci tímto způsobem získali obrovský kapitál, který mohli využít po celou dobu války. Navíc se tak mohli zmocnit i řady pohledávek těchto firem v zahraničí a to hlavně v těch zemích, které okupovali v Evropě. Továrna Sbor byla v důsledku arizace přejmenovaná po celou dobu okupace na „Erste mährische Kleiderfabrik“. První německý správce firmy byl Egon Krausse, kterého po roce nahradil Leopold Mitterbauer, člen říšského sněmu. Mitterbauer svou práci vykonával až do března roku 1943, kdy byl zatčen za machinace s látkami a odsouzen k pokutě sto tisíc marek a k třem letům káznice. S ním byl zatčen i Franz Ulrich, což byl ředitel tohoto podniku. U mnoha firem se arizací jejich název změnil, některé názvy podniků však zůstaly u původního. V nezměněné podobě přešla pod německou správu i čtvrtá největší prostějovská firma Silézia, do které byla dosazena německá správní rada místo té původní, která byla složena z Němců židovského původu. Firma fungovala po celou dobu války a její zaměření bylo na dámskou konfekci. Dřívější název zůstal i židovské firmě Ballek, kde správcem byl jmenován Němec s německým jménem Pivoda. Tragické události arizace nekončily jen obsazením podniků, ale krutým vyhlazením židovských majitelů v německých koncentračních táborech. Jen velmi malé části z nich se podařilo včas uprchnout.

Židovské firmy byly významné i z toho hlediska, že zaměstnávaly 689 vnitřních zaměstnanců (střihačů, manipulantů, skladníků, úředníků apod.) a 2 390 domácích krejčích. Dále firmy Sbor, Kalwill, Felixová a spol. a Leopold Meittner zaměstnávaly i 449 dělníků a dělnic u pásové výroby. Z celkového počtu 42 židovských firem se navíc zabývalo exportem 18 z nich. Zaměříme-li se na hodnotu exportovaného zboží zmíněných firem, zjistíme, že hodnota zboží činila 15 634 724 korun, což představovalo 7,93 % celkové prostějovské produkce. Ještě před počátkem okupace se vybrané české firmy snažily převzít ty židovské a to na základě dohody nebo prodeje. Na počátku roku 1939 vyjednával i Arnošt Rolný. Jednal s vedením továrny Sbor o převzetí celého závodu. Jeho důvodem bylo předejití odkoupení této továrny podnikem Jana Nehery, který o této věci jednal s Janem Bařou ve Zlíně. Protože celé jednání začalo příliš pozdě, tak nemohli Arnošt Rolný ani Jan Nehera své plány uskutečnit. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Období holocaustu bylo dobou zkázy pro celé židovské obyvatelstvo v Prostějově. Nacisté se pokusili Židy ve střední Evropě vyhladit a to se jim téměř povedlo. Norimberské zákony zničily další rozmach židovské minority ve městě. Po

tragédii druhé světové války již nebylo na co židovského v Prostějově navazovat. Pár prostějovských Židů, co válku přežili, již neměli zájem cokoliiv dále ve městě budovat. Na vše špatné, co jim antisemitistický přístup obyvatel přinesl, tak raději chtěli zapomenout a do Prostějova se již trvale nevrátili.

9. ŽIDOVSKÁ MENŠINA PO 2. SVĚTOVÉ VÁLCE

V Prostějově židovská populace tvořila vždy značný podíl. Po tragédii 2. světové války žilo v Prostějově jen asi 170 občanů židovského vyznání, především příšlých z bývalé Podkarpatské Rusi. (Klenovský, 1997, [10]) Ze všech vrácených Židů se uvádí, že přes 100 z nich byli míšenci a z těch, kteří byli odvečeni do koncentračního tábora v roce 1942, se údajně vrátilo asi 40 lidí. Se zahraničnými armádami se vrátilo 18 prostějovských židů. Je tak patrné, že se jich do Prostějova vrátilo velmi málo a z toho byla jen jedna celá rodina, tzn. rodiče a jejich dvě děti. Děti do 16-ti let, které se ve městě narodily, se do Prostějova vrátily vlastně pouze dvě a to Maud Beerová a její sestra. V Prostějově se uvádělo vyšší číslo, avšak započítávali se i lidé ze smíšených rodin, pro které ale byli jiné nacistické zákony, protože byli poslání do Terezína mnohem později než jiní a nebyli tak zahubeni či zavražděni. Většina těch, kteří se vrátili do města, se vystěhovala. Prostějovští Židé byli většinou Sionisté a tak většina z nich odjela do Palestiny, ze které se stal v roce 1948 židovský stát Israel.

Například rodina Löeffova, po tom co se zachránila únikem do Palestiny, se vrátila mezi roky 1945 - 1946 zpět do Prostějova. Do města se přistěhovalo i několik Židů ze Slovenska, jejich osud je však neznámý. Všechno bylo jiné s rodinami ze smíšených manželství a ti co zůstali v Prostějově, tak většinou pomalu opustili židovské náboženství. (BEEROVÁ, konzultace 2013, [23])

Po emigrační vlně v roce 1948 bylo napočteno jen něco přes 100 souvěrců. (Klenovský, 1997, [10]) Jiné prameny hovoří, že v roce 1950 v Prostějově žilo 180 osob židovského vyznání nebo židovského původu. (BEEROVÁ, konzultace 2013, [23])

Tato hrstka občanů již nemohla navázat na slávu „Hanáckého Jeruzaléma“. Tradice a odkaz svých předků již nemohly být prohlubovány. Vše skončilo tragédií války, která prostějovským obyvatelům přinesla zánik jejich židovské minority.

Obr. 17: Židovská čtvrť z věže farního kostela, poč 70 let 20. století (zdroj: Klenovský, 1997, [10])

9.1. Asanace prostějovského ghetta

Urbanistický osud prostějovského židovského města se začal naplňovat na konci 2. světové války. Několik domů bylo na jaře 1945 zcela zničeno pumovými útoky při náletech. Technický stav domů se v důsledku velmi zanedbané údržby stále zhoršoval. Pokud byl v řadové zástavbě asanován jeden dům, začaly být staticky ohroženy obnažené štítové zdi sousedních budov, takže negativní dominový efekt rychle pokračoval. Do počátku 70. let bylo pro nebezpečí sesutí zbouráno asi 15 domů, do konce komunistické éry v roce 1989 dalších asi 45. Zcela důsledně byl zdemolován blok domů ve Školní ulici, zřejmě aby byl pohledově odkryt a opraven souvisle zachovaný úsek městských hradeb. Po roce 1974, kdy proběhla asanace domů na severní straně Školní ulice, bylo zbylé zdivo hradeb zpevněno, chybějící části směrem do Školní ulice dozděny a omítnuty. Části se zachovalým povrchem byly vyspárovány a ponechány v původním stavu. Obrovské proluky v jižní židovské čtvrti byly podle

tehdejšího územního plánu centra (autorem byl architekt V. Kutěj) zčásti zastavěny městskou tržnicí a budovou kulturního domu. (Klenovský, 1997, [10])

Obr. 18: Špalíček po asanaci v roce 1981 (zdroj: Muzeum Prostějovska, 2012, [22])

Bohužel proti historickým a památkovým hlediskům stála argumentace technická a pragmatická s notnou dávkou ideologie, kdy vše ustupovalo pokroku. Stav budov byl již mnoho let velmi tristní a tak nejjednodušší řešení bohužel zvítězilo. Kvalita tehdejších plánovaných novostaveb rozhodně nepřevýšila historickou spojitost židovských budov s městem tak, jak se tehdejší představitelé města domnívali.

9.2. Oděvní výroba po „osvobození“

Osvobozením došlo pro prostějovskou oděvní výrobu ke zcela nové éře. Největší podniky byly znárodněny dekretem podepsaným prezidentem republiky 24. 10. 1945. Tento dekret znárodnil 25 % výroby. Další znárodnění, které proběhlo roku 1948, způsobilo procentuální nárůst na 80 %. Přímým následkem bylo slučování podniků a koncentrace výroby. Podle dostupných údajů existovalo v oděvním odvětví v roce 1947 celkem 1 172 podniků, v roce 1958 došlo k poklesu až na 201 a v roce 1980 se už jen

134 podniků zabývalo oděvní výrobou. Těžištěm zůstal pochopitelně i nadále Prostějov. (BENDA, 1994, [3])

V červnu 1945 byly zavedeny národní správy u firem Sbor a Silesia. Zaměřili se na největší židovský oděvní podnik ve městě před druhou světovou válkou, Sbor, zjistíme, jaký byl osud této známé prostějovské továrny. V průběhu války byla předávána prostřednictvím arizace různým německým správcům. Tato firma byla po osvobození roku 1945 předána národní správě pod jejím původním názvem Sbor, továrna na oděvy. Vzhledem k tomu, že se v prostorách firmy během války měnil výrobní program a zaváděna i nekonfekční výroba, muselo se tak nejprve odstranit a vystěhovat veškeré zařízení z provozních místností. Vše se uskutečnilo velmi rychle a k částečnému obnovení výroby tak došlo už na podzim 1945. Bývalí majitelé, kteří se usadili v Jižní Americe a s nimi i někteří zaměstnanci, se snažili o to, aby továrna byla vrácena Sborowitzům. Důkazem těchto snah je i korespondence mezi Bedřichem Sborowitzem a komerčním radou Arnoštem Rolným, která jasně hovoří o tom, že se bývalí majitelé chtěli vrátit a ujmout se znovu svého podniku. Bedřich Sborowitz ve svých dopisech uvádí i lítost rozhodnutí národní správy jeho bývalého podniku ohledně neodpovídání Sborowitzům na korespondenci zasílané do továrny. V dopisech naléhal i na možnost získání zastoupení československého oděvního průmyslu pro státy Střední a Jižní Ameriky. Historickou událostí je pro celý pozdější vývoj prostějovského konfekcionářství bylo znárodnění čtyř největších firem v Prostějově. Dekret je datován dnem 24. října 1945 a je opatřen číslem 100 Sbírky zákonů a nařízení. Byl zaveden statut znárodnění podniku v oděvním průmyslu u všech továren s více než pěti sty zaměstnanci, kde základ byl stav z let 1938 a 1940. Díky tomuto dekretu vzniká Oděvní průmysl, národní podnik v Prostějově, do kterého byly začleněny podniky Hanisch a spol. a Nehera, Oděvní služba Prostějov, Rolný Prostějov, Silesia Prostějov a Sbor, továrny na oděvy v Prostějově. Více než pět set zaměstnanců v letech 1938 a 1940 splňovaly bezprostředně pouze tři podniky a to Rolný, Nehera a Hanisch a spol. a Sbor, zatímco firma Silesia byla začleněna společně s podnikem Žilinská okenná továrna v Žilině, které tvořily podnik společný.

Únorové vítězství se projevilo 28. dubna vydáním zákona o dalším znárodnění průmyslových podniků, což ve skutečnosti znamenalo připojení všech dosavadních konfekčních závodů v oblasti Čech a Moravy do národního podniku Oděvní průmysl v Prostějově. V samotném Prostějově se projevila druhá etapa v tom, že k původním čtyřem největším znárodněným podnikům přibýlo dalších 57. Došlo tak k eliminaci

posledních podniků v osobních rukou. Mezi ně patřily jak české, tak i bývalé židovské podniky, byly to například Avado, Ballek, Bílý, Boháček, Bratři Baurové, Götz, Greif a Melhuba, K. a W. Heinz, K. Hückel a spol., F. Hykel a spol., Kluge a syn, Kunc, Lukovský, Mádle, Modena, Motta, Papšová, Rozsypal, Řezáč, Spojené továrny Prostějov, Šrámek a Severa, Iltis a další. (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])

Nejdůležitější podnik, Oděvnímu průmysl, n. p., přejmenován 20. října 1949 na Oděvní závody Jiřího Wolkra, získal nesnadný úkol: organizace, sjednocení a znovuvytvoření výroby širokého sortimentu výrobků nejen pro tuzemský trh, ale i pro vývoz s uplatněním moderní techniky a technologie. Přes zásadně nepříznivou celostátní ekonomicko-politickou koncepci se podařilo pro tento oděvní velkopodnik vybudovat rozsáhlý komplex výrobních a správních budov, které byly uvedeny do provozu v první pol. 60. let. Komplex vytváří jednu z dominantních tváří Prostějova, který je ukázkou výrazu tehdejších a až téměř do současnosti přežívajících představ o moderním, výkonném, ekonomicky prosperujícím a co do sortimentu výrobků kvalitním a konkurence schopném průmyslu. Jeho význam pro město i pro hospodářství ČR byl vždy nesporný. (BENDA, 1994, [3])

Budoucnost Oděvního podniku je po nedávné krizi důležitou otázkou zejména pro město. Jeho současné postavení by mělo být předmětem zkoumání, kdy tradice a židovský historický odkaz spolu s nynějším trhem se svými specifickými požadavky by měly napovědět, jakým směrem se upřít, aby byl podnik udržen a navrácena jeho dlouholetá sláva. V současné době je součástí konkurzního řízení a faktického ukončení výroby.

10. ŽIDOVSKÝ POTENCIÁL PO ROCE 1989

Velký boj mezi dotčenými institucemi za účasti veřejnosti a sdělovacích prostředků nastal o poslední zbylou skupinku osmi domů z bloku Uprkova-Kostelní-Hradební ulici. Lidově je tento soubor domů ne zcela přesně nazýván Špalíček. Ostré diskuze se přenesly z komunistické éry do 90. let, takže skončily pro památkáře Pyrrhovým vítězstvím. Domy byly sice zachovány, ale zdevastované stavební konstrukce budov čp. 74, 78 a 79 musely být při takzvané rekonstrukci v letech 1996-7 stoprocentně nahrazeny novými hmotami. Ostatní domy z bloku čekal stejný technologický postup.

Celková nespokojenost a rozpaky se stavem a vzhledem prostoru bývalé židovské čtvrti vedly v roce 1992 představitele města k vypsání urbanisticko-architektonické soutěže na řešení dostavby a regenerace území. V soutěži zvítězil návrh brněnského architekta Romana Zajíce, který se snažil moderními prostředky revokovat původní strukturu zástavby. Jenom tudy vede cesta, neboť je nutné si uvědomit, že staré židovské město se svou atmosférou je bohužel nenávratně ztraceno. Stavět kopie historických domů bez obsahu nemá smysl. (Klenovský, 1997, [10])

Muzeum Prostějovska v Prostějově vydalo koncem roku 2005 vzpomínky prostějovské rodačky paní Maud Michal Beerové, nar. v Prostějově 7. dubna 1929 v rodině Stecklmacherově. Kniha, jejíž přípravy pro tisk trvaly více než dva roky, vyšla pod názvem „Co oheň nespálil“ a zachycuje alespoň částečně všechny dosud zmíněné a další skupiny prostějovských židovských obyvatel. Samozřejmě ne všechny jednotlivé osoby. Na rozdíl od svých vrstevníků, z nichž někteří také měli to štěstí, že se jim podařilo dožít se osvobození a návratu do rodného města, ale z nichž mnozí téměř vše zapomněli nebo si přáli zapomenout, paní Beerová je nadána velmi dobrou pamětí. Jejím prostřednictvím tak vidíme zmizelé židovské obyvatele předválečného Prostějova ve zcela jiném úhlu a světle, než jaké umožňuje sebedůkladnější studium historických pramenů. Nikde jinde se totiž nedá zjistit, jakou povahu, barvu vlasů nebo vlastnosti měli ti, „kteří se nevrátili“. Nikde nevyčteme, jaké příhody se jim staly mezi jejich přáteli, ve škole, v synagoze, v jejich obchodech, domech, rodinách, na výletech, na hřišti Makabi. To mohla alespoň zčásti zprostředkovat pouze autorka vzpomínek, která se ve své knize více či méně věnuje asi 250 osobám, které znala a pamatuje si je z doby svého dětství ve 30. letech 20. století. Samozřejmě se většinou jedná o její vrstevníky a

kamarády její mladší sestry, ale také rodinné příslušníky blízkého i širšího příbuzenstva, přátele rodičů a prarodičů a další známé. (DOKOUPILOVÁ, 2007, [6])

Na židovském hřbitově byly před několika lety nalezeny fotografie členů bývalé prostějovské židovské obce, bylo jich skutečně mnoho. Dodnes se neví, jak se tam fotografie dostaly. Pan Ivan Čech je člověkem, který se zaměřil na historii města a zejména židovství a tak tyto fotografie začal posílat Maud Beerové do Izraele, aby o těchto fotografiích zjistil více. Maud má velmi dobrou paměť a tak se dařilo mnohé lidi identifikovat. Ivan Čech mezitím objevil i další fotografie u lidí nežidovského původu, u kterých židovští obyvatelé uschovávali své věci v době 2. světové války. Tak Maud po 70-ti letech poznala tváře některých svých kamarádů z dětství. (BEEROVÁ, konzultace 2013, [23])

Malebnost a tajemná atmosféra židovského města se staly inspirací pro mnohé prostějovské výtvarníky jako třeba malíře a grafiky Václava Fialu, Viktora Hohause, Zdeňka Horáka, Antonína Kameníka, Oldřicha Lasáka, Jaroslava Porta, Bohumila Sekaninu a Karla Wellnera. (Klenovský, 1997, [10])

Po těžké komunistické době, kdy byla všechna náboženství tvrdě utiskována, se o Židech v Prostějově mluvilo čím dál méně. Asanace mnoha židovských budov během totality přinesla potlačení urbanistických pozůstatků této židovské menšiny na minimum. Až nastolení demokracie obnovilo zájem o historické spojitosti Prostějova s židovskou komunitou. Zejména v rámci restitucí se začaly dohledávat vazby na původní vlastníky budov. Zbytky kořenů židovské minority města se začaly objevovat z nejrůznějších míst po celém světě.

11. SOUČASNÝ POTENCIÁL KULTURNÍHO A SOCIOEKONOMICKÉHO DĚDICTVÍ ŽIDOVSKÉ KOMUNITY V PROSTĚJOVĚ

První číslování domů, samostatné pro každou z pěti katastrálních obcí, tedy i pro židovskou čtvrť, bylo zavedeno v roce 1770, změna na nová popisná čísla byla realizována v roce 1949. Z původního počtu 92 domovních jednotek v obou částech ghetta se jich do dnešní doby zachovalo pouze 19, (z toho v severní části z 20 domů stojí jediný). Z nich 5 budov je chráněno jako kulturní památka, mezi nimi není bohužel ani jedna z obou dochovaných synagog. Prostor bývalé židovské čtvrti se navíc nalézá v hranicích Městské památkové zóny Prostějov vyhlášené v roce 1990. (Klenovský, 1997, [10])

Obr. 19: Špalíček v roce 2013 (autor fotografie: Radek Poledníček)

Zaměříme-li se na pozůstatky toho, co za sebou Židé v Prostějově zanechali v historickém kontextu a co v tomto městě zůstalo doposud, tak si uvědomíme, že sláva židovské minority je prezentována pouze střípkou zaniklé velkoleposti. Dochovaných materiálních pozůstatků zde už moc nenalezneme. Kromě židovského hřbitova, synagog měnící své duchovní majitele a pár domů ve Špalíčku, nám město více nabídnout nemůže. O připomenutí historických souvislostí se židovskou tematikou se pokouší

Muzeum města Prostějova hledající širší souvislosti Židů s městem. Nalezneme zde dlouhodobou snahu o založení expozice se židovským zaměřením, kde poukazuje na nejrůznější socioekonomické a kulturní ovlivnění města. Představa tváře města z dob existence židovských uliček dokládají již pouze fotografie a vzpomínky obyvatel města.

11.1. Muzeum a dlouhodobá židovská expozice

Dva z domů bývalého židovského ghetta v ulicích Uprkova a Hradební, které spolu s okolními stavbami tvoří určitý celek pod názvem „Špalíček“, získalo Muzeum Prostějovska v roce 1994. Tyto objekty patří mezi poslední zachované stavby ze dvou bývalých prostějovských židovských čtvrtí. Díky rozsáhlé a velmi náročné rekonstrukci zde byly otevřeny nové atraktivní výstavní prostory. Na jaře roku 2004 zde muzeum představilo svou první výstavu. (Muzeum Prostějovska, 2012, [22])

Obr. 20: Muzeum a galerie Špalíček (autor fotografie: Radek Poledníček)

K nejcennějším a nejzajímavějším zbylým židovským budovám patří právě zmíněné domy, které má ve správě muzeum. Oba dva (původně Uprkova 18 a Hradební 23) byly během rekonstrukce na přelomu 20. a 21. století stavebně, komunikačně a parcelně spojeny a nyní tvoří jeden celek. Jeho vývoj je i dnes jasně patrný a ani tato poslední rekonstrukce, která byla památkově velmi zdařilá, mu nijak neuškodila. Rekonstrukce stavby fakticky zachránila před jistou asanací.

Hlavní budova domu Uprkova 18 je zřejmě barokní, kde jsou patrné úpravy z období klasicismu a z roku 1935. První nadzemní podlaží dvorního křídla je starší, bylo postaveno již v 16. století, tedy v prostějovském období renesance.

Dům, který se nachází v Hradební ulici, je zřejmě rovněž barokní s klasicistními úpravami. Právě jeho dispozice navozuje domněnku původní existence dvou domů. Obě stavby propojuje atrium s pavlačí, kde se odehrávají různé muzejní akce. (Muzeum Prostějovska, 2012, [22])

Stálé muzejní expozice na téma prostějovského židovství:

- Z prostějovského ghetta: - Expozice umožňuje návštěvníkům seznámit se podrobněji s historií židovského obyvatelstva v Prostějově. V několika oddílech se nabízejí informace o domech, synagógách, škole, řemeslech, průmyslu. Kromě textové a fotografické části jsou vystaveny také rodiny Steischneiderů a Feitha Ehrenstamma a zlomky židovských náhrobků ze sbírek Muzea Prostějovska. (Muzeum Prostějovska, 2012, [21])
- Edmund Husserl: - Stálá expozice představuje osudy významného prostějovského rodáka. Je jedním z nejvýznamnějších filozofů 20. Století. Založil velmi vlivný směr – fenomenologii, který ovlivnil mnoho významných myslitelů a našel uplatnění i mimo vlastní filosofii (například v teorii umění, v psychologii, v sociologii, právní vědě). Expozice vznikla ve spolupráci Muzea Prostějovska s Filosofickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci a její realizaci finančně podpořil Visegrad Fund. (Muzeum Prostějovska, 2012, [20])

11.2. Vizualizace zmizelé části Školní ulice

Jedná se o ukázkou několika domovních průčelí dřívější zástavby Školní ulice doprovázená komentářem a je namalovaná na nepůvodní omítku části hradeb. Vizualizace má sloužit jako trvalá připomínka zmizelé části města a jejich obyvatel a současně návštěvníkům Prostějova jako upoutávka k návštěvě zdejšího muzea, kde mohou získat podrobnější informace o této významné etapě společenského a hospodářského života města.

Na tabuli nalezneme jak informace ohledně zdemolovaného židovského ghetta ve Školní ulici a stručné historii Židů v Prostějově, tak historické údaje o zbytku hradeb, na kterých je malba umístěna. Vše je doplněno fotografiemi.

Obr. 21: Vizualizace zmizelé části Školní ulice na městských hradbách (autor fotografie: Radek Poledníček)

Zaměříme-li se na to, jaké možnosti máme do budoucna, na co židovského se můžeme zaměřit, co židovského můžeme odkázat ostatním lidem, tak zjistíme, že už nic dalšího nám město ani nemůže nabídnout. Fyzicky zde zbyly pouze střípky důležitých činů této minority. Židovské kořeny však musíme nadále připomínat, alespoň ve formě historické spojitosti s městem a jejich vazby na kulturní oblast.

12. ZÁVĚR

Kulturní oblastí přínosu židovských obyvatel rozvoji města Prostějova byly bezesporu zejména urbanistické stavby. Mezi tyto budovy lze zahrnout židovskou čtvrť, která ve své hmotné podstatě ovlivnila tvář města a to ze dvou částí. Jednak z jižní části poblíž kostela, kde měla umístěné i své dvě synagogy a dále ze severní části u hradeb, kde asanací nic židovského už nenalezneme. Obě části prostějovské židovské čtvrti však tvořily plošně jednu z největších a nejvýznamnějších židovských středisek na Moravě. Představitelé prostějovské židovské obce byli velmi vzdělaní a spousta z nich neovlivnili pouze svou náboženskou obec, ale i myšlení a životy dalších lidí. Nejslavnějším prostějovským Židem je bezesporu Edmund Husserl, který věhlasně ovlivnil filozofii.

Socioekonomické ovlivnění města Prostějova Židy je nepopíratelné. Zejména konfekční průmysl by zde bez Židů snad ani nikdy nevznikl. Již Veit Ehrenstamm zde založil první opravdovou továrnu zaměřenou na sukno. Během dalších let ve městě vyrostly další konfekční firmy, které město proslavily a umožnily tak jeho růst a rozvoj. Například velkopřemyslnická židovská rodina Mandlových proslavila město v mnoha zemích, kde se snažila prosadit na trh a umožnila tak práci mnoha lidem z Prostějova a okolí. Ve dvacátých letech 20. století tak existovalo přes 130 firem zaměřených na oděvní průmysl a zaměstnávaly tak více než 22 000 lidí. Poválečné období pak na oděvní tradici navázalo vznikem světoznámého podniku Oděvní průmysl Prostějov.

Do života židovských obyvatel města přímo destruktivně zasáhla 2. světová válka. Transport téměř všech prostějovských Židů do Terezína podstatně změnil vztah hrstky těchto obyvatel, která se po válce do města vrátila. Většina z nich už nedokázala a ani nechtěla navázat na tradice a odkaz předků. Vzpomínky na děsivé období byly daleko silnější, než touha po životě v rodném městě. Historie židovské minority v Prostějově je proto považována za uzavřenou.

13. SUMMARY

The cultural benefits of the Jewish minority to the development of Prostějov were especially the urbanistic buildings. Between these buildings we can include Jewish ghetto, which in material principle affected the face of the city, it was became from the two parts of the city. First, from the southern part near the church, where were placed two synagogues and from the northern part of the city by the city walls, where is nothing jewish due to redevelopment. Both of these parts of the Jewish ghetto in Prostějov formed the one of the largest and the most important Jewish center in Moravia. The leaders of the Jewish community in Prostějov were highly educated and lots of these people affected not only her religious community, but also the thinking and the lives of other people. The most famous Jew from Prostějov is undoubtedly Edmund Husserl, who influenced philosophy.

The socio-economic influence of the Jews in Prostějov is undeniable. In particular clothing industry would here never existed without Jews. Veit Ehrenstamm founded here the first true factory, which was focused on the cloth. Over the next years in the town has grown more appareal companies, that made the city famous so as to enable its growth and development. For example large-industrialist Jewish family Mandl made the city famous in many countries, where They tried to push the market and they allowed the work for many people from Prostějov and surroundings. In the twenties of the 20th century there were over 130 companies focused on the clothing industry and they employed more than 22,000 people. The post-war period was followed on the clothing tradition by the emergence of world-renowned supplier Clothing industry Prostějov (OP Prostějov).

In the life of the Jewish population of the city destructively affected second World War II. The transporting of almost all Jews to Terezín significantly changed the relationship of a handful of these residents to the Prostějov, who returned to the city after the war. Most of them couldn't or didn't want to continue on the tradition and ancestral roots. The memories on the horrific period were more stronger than the desire for life in his hometown. A history of the Jewish minority in Prostějov is therefore regarded as closed.

14. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Tištěné zdroje:

- [1] BÁRTKOVÁ, Hana. *Zmizelá Morava : Prostějov*. 1. vyd. Praha : Ladislav Horáček - Paseka, 2007. 64 s. ISBN 978-80-7185-854-6.
- [2] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*. Boskovice: Albert, 2005. ISBN 80-86276-18-X
- [3] BENDA, Jiří. *Prostějov – město oděvnictví*. In *Prostějov a jeho místo v dějinách Moravy: Výbor příspěvků z vědecké konf. Prostějov 24. a 25. dubna 1990*, Městský národní výbor, Muzeum Prostějovska a Okresní archiv. Prostějov: Státní okresní archiv, 1994, 210 s. ISBN 80-900-1065-2.
- [4] BLECHA, Ivan. *Edmund Husserl a jeho filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2011, 42 s. ISBN 978-80-244-2890-1.
- [5] CYDLÍK, Tomáš. *Osobnosti Prostějovska*. Vyd. 1. V Prostějově: Klub historický a státovědný, 2012, 221 s. ISBN 978-80-260-3058-4.
- [6] DOKOUPILOVÁ, Marie. *Pátrání po "zmizelých susedech" v Prostějově* In *Židé a Morava: sborník z konference konané v muzeu Kroměřížska 15. listopadu 2006*. Vyd. 1. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2007. 313 s. ISBN 978-808-5945-508.
- [7] ELIÁŠ, Bohuslav. *Několik poznámek k historii prostějovského židovského města a rodu Husserlů*. In MAREK, Pavel. *O Edmundu Husserlovi : Sborník referátů přednesených na semináři Muzea Prostějovska 18. dubna 1991*. Prostějov : Muzeum Prostějovska, 1991. s. 170. ISBN 80-900106-2-8.
- [8] FIEDLER, Jiří. *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, spol. s r.o., 1992. 200 s. ISBN 80-900895-1-8.
- [9] HEILIG, Bernard. *Příspěvek k dějinám prostějovského konfekčního průmyslu*. Prostějov: Knihtiskárna Jos. Vrly, 1928.
- [10] KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Židovské město v Prostějově*. 1. vyd. Velké Meziříčí : Jaroslav Hruza - Rychlotisk, 1997. 63 s. ISBN 80-900106-8-7.

- [11] MARADA, Miroslav. *Židovské obce na Moravě* In *Židé a Morava : Sborník příspěvků z konference konané v říjnu 1994 v Kroměříži*. 1. vydání. Kroměříž : Muzeum Kroměřížska, 1995. s. 105. ISBN 80-85945-01-0.
- [12] MARTIN, Bernd; SCHULIN, Ernst. *Židovská menšina v dějinách*. Olomouc : Votobia, 1997. 354 s. ISBN 80-7198-311-X.
- [13] *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Čtrnáctý díl: Kartel - Kraj*. fotoreprint pův. vyd. Praha: Paseka;Argo, 1998, 1066 s. ISBN 80-718-5200-7.
- [14] *Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Dvacátý díl. Pohora - Q.v. Se 17 přílohami a 191 vyobrazeními v textu*. fotoreprint pův. vyd. Praha: Sdružení pro Ottův slovník naučný, 2000, 1087 s. ISBN 80-718-5288-0.
- [15] PETERKA, Miloslav. *Prostějovské ghetto, jeho vzestup - soumrak - zánik*. In *Židé a Morava : Sborník příspěvků z konference konané v říjnu 1994 v Kroměříži*. 1. vydání. Kroměříž : Muzeum Kroměřížska, 1995. s. 105. ISBN 80-85945-01-0.
- [16] PETERKA, Miloslav. *Vývoj a soumrak „Hanáckého Jeruzaléma“* In *Prostějov a jeho místo v dějinách Moravy: Výbor příspěvků z vědecké konf. Prostějov 24. a 25. dubna 1990*, Městský národní výbor, Muzeum Prostějovska a Okresní archiv. Prostějov: Státní okresní archiv, 1994, 210 s. ISBN 80-900-1065-2.
- [17] ROHÁČKOVÁ, Dagmar. *Prostějovské firemní veduty*. Vyd. 1. Prostějov: Zemský archiv v Opavě, Státní okresní archiv Prostějov, 2008, 14 s. ISBN 978-80-86388-67-0.
- [18] SOMMER, Karel; GÍMEŠ, Emil. *Z dějin oděvního průmyslu na Prostějovsku*. 1. vyd. Brno : Grafia, 1970. 321 s.
- [19] ŠEVČÍK, Václav. *Prostějov ve fotografiích Václava Ševčíka*. Prostějov : Cheops, 2010, 159 s. ISBN 978-80-254-7210-1.

Elektronické zdroje:

- [20] *Muzeum Prostějovska v Prostějově – Expozice – Edmund Husserl* [online]. c2012 [cit. 2013-04-9]. Dostupný z WWW: <
http://www.muzeumpv.cz/html/2011_Edmund_husserl.html>.
- [21] *Muzeum Prostějovska v Prostějově – Expozice – Z prostějovského ghetta* [online]. c2012 [cit. 2013-04-9]. Dostupný z WWW: <
http://www.muzeumpv.cz/html/2011_dlouhodobá_vystava.html>.
- [22] *Muzeum Prostějovska v Prostějově – Špalíček* [online]. c2012 [cit. 2013-04-9]. Dostupný z WWW: <
<http://www.muzeumpv.cz/html/spalicek.html>>.

Konzultace:

- [23] Maud Michal Beerová
Židovka, narozená v Prostějově
Tel Aviv, Izrael
- [24] Ivan Čech
Kulturní pracovník
Magistrát statutárního města Prostějova

15. PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Seznam židovských konfekčních firem v Prostějově

Příloha č. 2: Seznam dalších židovských firem v Prostějově

Příloha č. 3: Největší a nejstabilnější prostějovské konfekční továrny ve dvacátých letech (čísla o počtu domácích krejčí jsou z roku 1924 a o počtu střihačů z roku 1922)

- **Bratři Mandlové**, Újezd 2
- **Bedřich a Arnošt Ballek**, továrna na oděvy, založena 1895, Pernštejnské 5
- **Moriz Ballek & Bruder**, výroba pánských a chlapeckých oděvů, Mlýnská 26
- **Bratři Bauerové**, tovární výroba oděvů a pytlů, založena 1921, Plumlovská 36
- **Hermann Berger a Comp.**, pánské a chlapecké oděvy a dámské pláště, založena 1876, Vápenice 25
- **Deutschland a Jassinger**, dámské a dětské oděvy, založeno 1924, Palackého 8-10
- **Gelb a Band**, pánské, chlapecké a dětské oděvy, založeno 1929, Palackého 25
- **Greif a Melhuba**, dámské oděvy, založeno 1923, Pod Kosířem 23
- **Albert B. (Béla) Grünwald**, tovární výroba pánských, chlapeckých a dětských oděvů, založeno 1930, Svatoplukova 38
- **Bertold Iltis**, továrna na pánské oděvy, vznikl 1922, název Rigla, mužská, chlapecká a dětská konfekce, Olomoucká 16, pak č. 15
- **Kalwil**, továrna na pánské a chlapecké oděvy, založeno 1933, Komenského 39
- **Moravia**, oděvní průmysl, a. s., založeno 1923, Ödön a Martin Grünwald, Havlíčkova 24, 1933 do Kollárovy 12
- **Richter a Seliger**, výroba pánských oděvů, založeno 1933, Komenského 23
- **Sbor**, tovární výroba oděvů, založeno 1898, Olomoucká 23
- **Silesia**, konfekční průmysl a. s., založeno 1923, společnost Platzko a spol., Olomoucká 5, 1925 přesídlila do Vápenice 5
- **Salomon Trau**, továrna na dámské a dívčí pláště, Palackého 6
- **Vlček a Lederer**, založeno 1928, tovární výroba oděvů, Újezd 9
- **Vereinigte Kleiderfabrik**, výroba oděvů po továrnicku, založeno 1920, Sladkovského 14, 1936 Olomoucká 57
- **Wolf a Pollak**, oděvní továrna, založeno 1927, Olomoucká 17, přesídlil Olomoucká 37 – 1939, Rejskova 5
- **Theodor Weissz a spol.**, tovární výroba pánských, chlapeckých a dětských oděvů, založeno 1930, Olomoucká 16
- **Gustav Wottitz**, továrna na oděvy, založeno 1919, sídlo 1925 Olomoucká 24, 1933 Komenského 22 a 1941 Hradební 6

Příloha č. 2:

- **Bratři Katzovi** (Karl a Ignaz), výroba pleteného zboží a punčoch, založena 1883, Rejskova 30 a 32
- **Kornolit**, založeno roku 1923, Blahoslavova 13
- **Mandl & Kohn**, výroba dámských klobouků, založeno 1920, Rejskova 45
- **Stern a Lenkawitz**, továrna na klobouky, založeno 1926, Újezd 3
- **Wilhelm Lösegeld**, výroba obuvi, založeno 1898, Smetanovo n. 4
- **Mechanische Schuh-Fabrik Julie Wolf's Söhne**, roku 1862, Rudolfovo náměstí 16
- **Pivovar a sladovna bratří Mořice a Bedřicha Winterových**, 1873, Blahoslavova 13
- **Haas a synové, dříve Hamburger & Singer**, sladovna Prossnitzer Hanna Malzfabrik Gebrüder Hamburger & Singer, 1863, Mlýnská ulice 30
- **Erste Hanna Dampf-Zündwaaren Fabrick in Prossnitz, M. & T. Riess**, sirkárna, založeno 1884, Vrahovická tř.
- **Růžena Hirschová**, parní pila, Kostelecká 39

Zdroj: (ČECH, konzultace 2013, [24])

Příloha č. 3:

Název firmy	Počet stálých domáckých dělníků	Počet příležitostných dělníků	Počet střihačů
Bedřich a Arnošt Ballek	79	25	4
Spojené továrny na oděvy akciová společnost	163	110	11
A. Lukovský	123	30	-
Selliger a Ruchdörfer	14	126	6
F. Řezáč a spol.	46	42	-
Františka Rolného vdova	140	130	-
Čelechovský a Somogyi	50	54	-
G. Sborowitz a syn	-	-	12
Rigla (majitel Berthold Iltis)	59	50	6
Pražsko-prostějovská továrna na oděvy a prádlo	-	-	8
Emil Altar	41	20	81
První dělnické oděvní družstvo	100	200	-
Družstvo oděvním	40	31	-
Družstvo českých krejčí	25	82	-
J. Wollisch	24	70	-
Ficker a Benda	32	53	-
Moravia, akciová společnost	80	45	-
Hermann Berger a spol.	-	-	6
Fehér a Grünwald	-	-	5
Odön & M. Grünwald	-	-	8
Lunga & Kučera	-	60	-
S. Mandl & Co	45	11	4
G. Wottiz	30	34	3
Josef Nehera	16	11	-
Bratři Bauerové	40	-	-
K. Kovařík	15	20	-
Smrček & Pfitzner	45	22	-
K. Vysloužil	45	52	-
Dočkal & Ganz	37	28	-
L. Beers Witwe & Söhne	18	34	-
Brüll & Grünhut	25	27	-
Josef Richter	-	-	4
Adolf Husserl & syn	-	-	4
Kohn & Hellin	-	-	8
Sloga	-	-	8
Albert Czech	28	-	4
Antonín Luža	16	10	-
J. F. Polák	15	18	-
Renner & Band	25	35	-
Alfred Šmíd	32	-	-
Josef Hanák	10	21	-
Prato, oděvní průmysl	-	-	-

Zdroj: (SOMMER a GÍMEŠ, 1970, [18])